
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Apie darbą, vartojimą ir Rojų

Nerija Putinaitė

Mielas redaktoriau,

Nelabai nustebau, iš Tamstos išgirdusi paraginimą parašyti „trumpą laišką redaktoriui apie darbo (sau, ponui, Lietuvai) naudą ir/arba žalą. Kaip metusi dirbti, bet nemokanti nedirbti“. Suprantu tokio paraginimo motyvą. Baigiasi kelerius metus trukusi mano tarnyba, kurios metu iš tiesų teko nemažai padirbėti. Be to, įtariu, kad tam tikruose katalikiškuose rateliuose sklando legendos, kilusios iš supaprastintos (savo ruožtu primityvokos) vėberiškos interpretacijos apie kapitalizmo kilmę: suprask, protestantai norėdami pasitvirtinti savo atpirktumą, daug dirbo (ar dirba), nes pasiekta materialinė gerovė ir statusas tikrovėje jiems neva esąs liudijimas apie jų išganymo lygį...

Sunku būtų paneigti ar kovoti su šiuo plačiai paplitusiu požiūriu, kuris tam tikru mastu galbūt ir galiotų kalvinistams, tačiau jokių būdu ir jokių mastu – liuteronams, kuriems priklausau. Pateikiant kitą supaprastintą schemą: katalikai išganymo siekia per darbus, o liuteronai jo gali tikėtis vien iš malonės, tad tarsi liuteronai turėtų būti daug didesni ir labiau prityrę tinginiautojai nei katalikai.

Tačiau šiuo laišku nenoriu leisti į liaudinius religinius ginčus, svarstant darbo vietą konkrečiose konfesijose. Ketinu pasidalyti keliomis mintimis tiesiogiai atsakant į labai įdomų klausimą apie darbą, apie jo vietą žmogaus gyvenime ir dabartinėje visuomenėje.

Lietuvoje, kur mažai kas turi paveldėtus ar susikrautus turtus, kad galėtų nedirbti, darbas pirmiausiai yra būtinybė, idant išgyventum bei išgyventų tavo šeima. Dėl nedidelių atlyginimų nemaža dalis žmonių dirba viršvalandžius ar keliuose darbuose, neskiria laiko bendravimui su artimaisiais ar laisvalaikiui, nes tam nelieka laiko ir jėgų. Tai niekam ne paslaptis. Neabejotina, kad tie, nuo kurių priklauso tokie sprendimai, turėtų įdėti daug ir didelių pastangų, kad tokio priverstinio darbo, panašaus į vergovę, liktų kuo mažiau.

Tačiau norėjau pasidalyti mintimis pirmiausia apie kitokį darbą bei santykį su darbu, apie jo suprimityvinimą ir nuvertinimą, apie išiverginimą darbu, kai būtų galima ir nedirbti. Didžiausia blogybė, kuri nutiko su darbu, yra jo susiejimas su vartojimu, pajungimas vartojimo kultūros tikslams. Tai veikiausiai ypač aktualu mums, ištrūkusiems iš visuomenės, kurioje vartojimas buvo labai ribotas, o nuolatinis deficitas išugdė begalinį vartojimo ir daiktų alkį. Į vartojimo pasaulį buvome išsviesti neturėdami vartojimo įgūdžių ir saiko. Jautėmės panašiai kaip vieną gilę nuolat besigainiojanti voverė iš ketvirtojo *Ledynmečio* filmo, kuri visiškai prarado sveiką nuovoką patekusi į salą, kur viskas iš gilių. Panašiai ir mes buvome išalkę visko, kitoniškų ir naujų daiktų bei įspūdžių.

Vartojimo formulė yra paprasta: kad galėtum vartoti, turi turėti pinigų, o kad jų gautum, turi dirbti. Juo labiau darbas dėl vartojimo yra aktualus Lietuvoje, kur vidutinio atlyginimo ir prekių kainos santykis yra labai mažas. Ydingas ratas tuo nesibaigia, nes jei neturi pakankamai pinigų, tai ranką tuojau išties

greitojo kredito siūlytojai, įsukdami į situaciją, kai gali tekti dirbti atsitiktinius darbus ir neskaičiuojant valandų vien tam, kad susimokėtum už kreditą ar įsigytum kitą norimą daiktą.

Hannah Arendt yra atkreipusi dėmesį, kad Naujaisiais amžiais sustiprėjęs darbo ryšys su vartojimu, darbas apskritai imamas sieti su užsidirbimu, o vartojimo visuomenė tampanti idealu: „Šis idealas nėra naujas, jį aiškiai nurodė klasikinės politinės ekonomijos nekvestionuojama prielaida, kad galutinis *vita activa* tikslas yra gausėjantis turtas, perteklius ir „didžiausio skaičiaus laimė“. Ir galiausiai, kas dar yra šis šiuolaikinės visuomenės idealas, jeigu ne amžina skurdžių ir vargšų svajonė, kuri gali žavėti tol, kol yra svajonė, bet vos tik įgyvendinta, virsta kvailio rojumi“.

Šiandien jau galime konstatuoti tai, ko nesulaukė Arendt: „kvailio rojus“ yra tapęs šalies ekonominės sėkmės varikliu.

Darbas dėl vartojimo reiškiasi ir daug subtilesnėmis formomis nei pinigų užsidirbimas naujam daiktui. Darbas kaip gerovės ar vartojimo gerovės pagrindas yra būdas susikrauti ne vien materialinį, bet ir socialinį kapitalą. Prieš kurį laiką internetiniame dienraštyje pasirodė žinutė apie lietuvi Danijoje, kuris pelnė darbdavių pasitikėjimą, t. y. atvėrė sau kelią į karjerą, dirbdamas po dvidešimt valandų per parą. Nestabili darbo, veikimo ir pragyvenimo struktūra, nedarbo lygis bei kiti dirbantieji greta skatina jaustis taip, kad privalai siekti karjeros, nuolat įrodyti savo efektyvumą bei darbingumą, – arba nukrisi į prarają. Baimė „prarasti gerą darbą“ nėra kokia specifinė Lietuvos būklė, ji veikiausiai būdinga visoms rinkos sąlygomis gyvenančioms visuomenėms.

Siekis geresnės nei minimali ar vidutinė gyvenimo kokybė konkurencijos dėl gerovės sąlygomis skatina žmogų visas jėgas skirti tam, kad dirbtų kuo greičiau ir tiksliau, reaguodamas į realias, įsivaizduotas ar imituotas grėsmes. Uptono Sinclairio romane *Džiunglės* apie ankstyvųjų lietuvių emigrantų darbą skerdyklose Jungtinėse Amerikos Valstijose pasakojama apie darbdavių tam tikslui pasamdytus „spartintojus“, kurie palaikydavo darbo tempą bei naujas greitai veikiančias mašinas, prie kurių darbininkai turėjo prisiderinti. Panašūs konkurencijos dėsniai galioja ir šiandien, nors darbai švaresni, o spartintojai nebūtinai turi fizinį pavidalą.

Mielas redaktoriau, grįžtant prie pradinio klausimo apie darbą, akivaizdu, kad santykis su juo yra stipriai paveiktas vartojimo bei konkurencijos, ir drįstu teigti, kad „kitokio“ darbo (įskaitant ir „kūrybinį“), nepaveikto vartojimo, šiuolaikinėje visuomenėje nėra. Tačiau kalbant apie vartojimą ir darbą, nepastebėtas lieka darbo kaip ryšio su pasauliu bruožas. Per darbą pažįstame visuomenę ir pasaulį. Net jei tas pažinimas nesukelia malonių jausmų, jis leidžia atpažinti tiesos ir netiesos, gėrio ir blogio ribas, kad ir kaip patetiškai tai skambėtų. Veikdamas žmogus ne vien didina ekonominę gerovę, bet ir gali siekti gėrio ir tiesos – nelygu užsiėmimas – taip likdamas žmogumi, o ne vien būtinybės įrankiu.

Tarp savo bičiulių bei draugų nepažįstu žmogaus, kuris pirmadienį negalvotų apie tai, ką veiks penktadienio vakarą, darbadieniais – apie atostogas, o aplankius melancholijai – apie gyvenimą, kai galėtų nedirbti ir neturėtų įsipareigojimų. Net kūrybiškiausia veikla yra tiesiogiai susijusi su vargu ir nuovargiu, nes turime natūralų potraukį tingėti, o dėl nuopuolio esame priversti dirbti. Tačiau jei jau esame išmesti iš Rojaus ir tegalime apie jį svajoti, pastanga dirbant pažinti pasaulį ir siekti gėrio yra nemenkas šios būklės palengvinimas.

Vilnius, 2012-12-10

DIENORAŠTIS

Ieva Astromskaitė

2012 m. lapkričio 20 d. Eiti eiti, ir matyti žolę abejo-
se kelio pusėse, pastebėti margaritkas prie šaligatvio.
Užuosti visokius kvapus, primenančius apie būtuosius
kartus, perskaitytas knygas, išgirstas kantatas ir fugas,
pačiupinėtus žmones. Ieškoti pamestųjų ir dar neatras-
tųjų tiesų, griaudint šventyklų vargonams, perkūnui ar
sprogimams Kurdistane prie Sirijos sienos.

Per rytinį rūką nesimato televizijos bokšto – vieninte-
lio (šito lango rėmuose) miestą identifikuojančio objek-
to. Galiu įsivaizduoti, kad esu bet kur. Tarkim, Alma
Atoje. Linkėjimai iš Kazachstano! Galvoju, ką galėčiau
veikti toje šalyje ir nežinau. Ko turėčiau ieškoti ten?
Net baugu pasidarė, o jeigu aš tikrai nebe Vilniuje?..
Kur dabar eičiau?

2012 m. lapkričio 22 d. Jonas Mekas sako: „Aš rašau,
rašau, rašau. Poezija čia ar proza... Ar niekas. Tas vi-
sai neateina man į galvą, tas visai nesvarbu. Aš tiktai
rašau, rašau, rašau“.

Dienoraščio rašymas taip ir atrodo. Netgi to, kuris rašo-
mas tam, kad būtų parašytas. Rašant su nekantrumu
ir smalsumu, ką gi vis dėlto parašysi. O parašysi kaž-
ką, ko negalima niekam niekada rodyti. Visokios (pa)-
slaptybės slepiasi tame nieke. Kurias šįvakar skaitinėju
savo bloknoutuose, užrašų knygutėse, „blogiosiose“ čekių
pusėse ar iš kavinių pavogtose servetėlėse ir galvoju, ką
verta išsaugoti, o ko ne, tiksliau, ką vis dar suprantu,
o ko jau nebegaliu atsekti. Gal taip ir nederėtų daryti,
bet darau. Noriu sudaryti sau po kelių metų gerą išpū-
dį apie save.

Važiuoju namo – į Klaipėdą. Gražūs laukai, tokie pati-
želiai, saulės apšviestose properšose vis dar žali, tamsia
žaluma. Kaip seni vilnoniai kaimo moterų sijonai.

Pastatytos naujos autobusų stotelės kaimo vaikams.
Nuo vėjo. Koks šaltas jis būna žiemą tokiuose laukuose.
„O anksčiau, – sakė močiutėlė Punioj, – eidavom 15
kilometrų į mokyklą ir dar per upę reikėdavo persiurti.
O žiemą pusnys, vaikelį, tai iki kelių.“

2012 m. lapkričio 25 d. Žiūrėm Woody Alleno filmus,
po du pernakt. Ryte keliamės į kokią nors istoriją. Ei-
nam pro Basanavičiaus gatvės imperinius namus. Su
milžiniškom bromom kariatoms tilpti, gotikiniais lan-

gais, jonėniniais kolonų kapiteliais, laurų vainikais,
apdaužytom ūsuotom galvomis frizuose, kūdikėliais an-
geliukais irėminančiais 2x2 stiklą ir iš už tvoros išlen-
dančiais narkomanais. Siaubingai mėgstu tuos namus.

Einanti. Nidoje. 2012.
Ievos Astromskaitės nuotr.

Taip, kaip Vingio parką
apsnigtą žiemą, vaikus
su „pašikniukais“, ma-
mas su vežimėliais, tē-
čius su cigaretēm, mo-
teriškes, apsikabinusias
medžius, ir diedukus,
darančius pritūpimus. Ir
tą kvapą. Vingio parke,
tokį patį kaip prieš du,
tris, keturis metus. Visi
tie pasikartojantys kva-
pai... Praeinančių ponių
kvepalų, senų, karčiai
saldžių, šiek tiek vim-
dančių. Kaip vaikystėje
Kaune, Savanorių pros-

pekto name, kuriame, pravažiuojant troleibusui, taurės
indaujoj skimbčiodavo.

Visaverčiams pasivaikščiojimams užtenka dirgiklio,
sukeliančio prisiminimus. O tada nubalansuoja tarp
to, kas buvo ir yra, atkreipdama dėmesį į šunis, vai-
kus, save, balkonus... Viskas pasidaro svarbu ir pinasi
tarpusavyje. Gali sau leisti jaustis kaip tik nori, pagal
vieną iš scenarijų. Kaip veiksena *Spragtuko* balete, jeigu
sninga, arba kaip daužtas obuolys, jeigu lyja.

Šiandien nei sninga, nei lyja, o kaip tada jaustis? Ge-
riau nekelti kojos iš namų.

Pastebiu, kaip senos moterys ima labai išsižiojusios
visu liežuviu laižyti savo perlamutrinių lūpų kampus.
Reikšmingai dėlioja kojas ant siaurų senamiesčio šali-
gatvių ir lėtai sukdamosis 110 laipsnių kampu įkaukši
kulniukais į bažnyčias. Tokie skrybėlėti pasivaikščioji-
mai piko metu erzina skubančiuosius vaikštūnus.

2012 m. lapkričio 26 d. Per sociokultūrinės istorijos
seminarą kažkodėl prisiminiau dūzgiantį širšių kamuolį
palėpėje, ten laikydavom obuolius, medų, lygumines
slides, džiaudavom staltieses ir paklodes, jos prakvip-

davo senu geležinkeliečių namu, derva ir sutręšusiais medžiais. Prieš užmiegant būdavo sunku kvėpuoti.

Dar tas trikampis langelis į miesto pusę. Dabar galvoju, kad tiktų po juo pasistatyti kėdę, ant jos atsisėsti ir neįžvelgti jokio eilėraščio, ir negalvoti apie žmones didmiesčių skruzdėlynuose. Niekur neiti kartu su jais. Nesusivilioti pasidėjus kompiuterį ant kelių, *google maps* virtualiai pasivaikščioti Manhetano gatvėmis, su beveidžiais skruzdėliukais neskubėti į banką, vakarėlį, madų šou.

Kuo čia dėta sociokultūrinė istorija? Neįsivaizduoju.

Kažkokia sentimentalumų dienele.

2012 m. gruodžio 1 d. Pūliuojantys Vilniaus mūrai, pleiskanojantys skliautai.

Vaikštinėjau užsikimšusi ausis Peteriu Gabrieliu ir stengiausi stebėti, ar tikrai viskas gerai, nes įtartinai nesunku. Juk šitaip būti negali. Viskas gerai gali būti tik per skausmą ir kančią... Vienintelis šitą nerimą mažinantis reiškinys – šalta, ir vis šalčiau. Ilgainiui tiesiog nebebus kur trauktis...

Bursų kiemu slenka šešėlis – seno dangaus baltas plaukas. Visokių vėjų perpildyta jo galva.

2012 m. gruodžio 3 d. Kadaisė pastebėjau, kad man labiausiai patinka, kaip Balzacas aprašo maistą ir jo ruošą. Todėl pasodinau bazilikų vazonėly, galvojau, kad nuo šiol aš irgi taip gražiai gaminsiu kaip Balzaco moterys Paryžiuje.

Taigi, bet prie maisto reikia ir švenčių, pobūvių, taip pat pakviesti vakarienei ir vieną kitą dorą benamį. Raudonuoti, kai vyrai juokauja, ir taisyti neklusnią garbaną. Aš irgi noriu būti gera, gražiai gyventi mokanti moteris Vilniuje. Gražiai gyvenančius žmones visi žino. Jų namuose kabo prosenelių nuotraukos ir įrėminti vaikų piešiniai, skamba šešiasdešimtųjų džiazas, kvepia py-

Einanti. Scenoje

ragais ir gėlėm, visada yra pamerktų bijūnų, herberų, kalijų. Staltiesės švarios ir nepamirštama uždegti žvakių jaukumui.

Kaskart pasižiūrėjus į save vonios kambario veidrodyje, vaizdas turėtų būti lyg Carlo Dolci *L'Ange de l'Annonciation*, o apšvietimas – pietvakarių. Nesvarbu kiek metų, kuri valanda, visada graži, viltinga ir kiek sielvartinga. Stoviu dabar susivėlusį prie virtuvės lango su vazonėliu, kuriame gražaus gyvenimo bazilikai taip

ir nesudygo.

Šiandien nei lyja, nei sniega – niekur neisiu. Nebent būtų mano vestuvės ir su visa procesija kartu pasivaikščiočiau Senos pakrante, o po to Luvre.

Atsisėdus Paryžiuje ir neįžvelgus jokio eilėraščio

2012 m. gruodžio 4 d.

Visą dieną sukasi galvoje tie patys du dalykai. Pirmiausia, įvardiju, padėliuju laike ir erdvėj nepatogumus, kurie nepatogina šiuo metu, dažniausiai tai susiję su

pareigų nevykdymu. Ir kuriu scenarijus. Tragiškus, pavyzdžiui, prasideda neišsasmenuotais *pracować* ir *pić* rytojaus lenkų kalbos paskaitai, o baigiasi lėkimu automobiliu nuo skardžio arba vėžiu smegenyse.

Ir dar, vis prisimenu vaizdą Turkijos Kurdistane, kai juodai juodai uždengta moteris išlipo iš autobuso vidury bekrastės dulkių ir akmenų dykumos, ją pasitiko vyras su tiurbanu ir aštuoni mažamečiai vaikai purvinom mokyklinėm uniformom, visi pasibučiavo, pastovėjo apsikabinę ir nuėjo ta dykuma link horizonto, į tokią, atrodo, visišką nebūtį, kur nieko nėra, nieko ir būti negali. Kur jie galėjo nueiti?.. Turbūt nuėjo namo?.. Čia jų namai, jie žino kur eina, be jokių nuorodų, tik saulė plieskia. Jie turėtų labai gerai žinoti, kur tąkartėjo. O man visi šitie gatvių pavadinimai, draudžiamieji ir išpėjamieji, rodyklės ir kavinių iškabos dabar visiškai nieko nesako. Aš daug mažiau žinau, kur einu arėjau, nei ta šeimyna Kurdistane.

2012 m. gruodžio 5 d. Pakyla mėnulis, o tada sapnuojasi mylimasis raudonu šaliku ir potrupėm kelnėm. Eina pasišvilpaudamas. Po dekadansu užsislėpę jautimai ir tikrumai. Gerai tik, kad jau žiema ir želektėlis saulė prarijės. Gal pagaliau baigsis atostoginiai romanai? Galėsime iš tikrųjų išeiti kur nors pasivaikščioti. Po vieną. Vis pasidžiaugiu, kad esu jauna ir dar kol kas galiu kapstyti būsenose ir nereikia mokėt mokesčių.

Gruodis – pats aiškiausias mėnuo. Gruodį visad nutuoki, ką turi daryti, ką turi nuveikti, kam ką padovanoti, kam ką pasakyti, kuriam pasimelsti ir kiek sumokėti už žvakę bažnyčioj. Įsižiebia žvaigždėm prospektas ir

žinai, kaip turi atrodyti, ir žinai, ko ieškoti. Netgi kur turėtum rasti – ritualuose ir šaltyje.

Aišku, kad reikės susiruošti nueiti į stotį pasigėrėti prieššventiniu traukiniu Vilnius–Klaipėda. Trylika vagonų pilnų žmonių, su spalvotais maišais ir dėžėm, perrištom kaspinais. Ir visi labai geri. Ir visi žino, ko nori, nes gruodis.

Klaipėdoje yra tik trys gatvės, kurios man patinka: I. Kanto, S. Šimkaus ir S. Nėries. Man jų trūksta, taip pat kaip trūksta kariljonų sekmadieniais prie upės.

Pūliuojantys mūrai

2012 m. gruodžio 6 d.

VU Biblioteka. Max Weber: „Romos istorijoje aptinkame šį religijos nulemtą romėnų kultūros požymį. [...] labiausiai rūpi atskirų institucinių naujovių sakralinis ir valstybinis teisinis „korektiškumas“ (ne nuodėmė, baismė, atgaila, išgelbėjimas, bet teisinio etiketo klausimai)“. Jau reikia iš čia išeiti...

Jaunas juodaodis stoty paprašė, kad padėčiau nusipirkti bilietą. Tvirtai sudėtas, dailių bruožų, apsiblausiusiu žvilgsniu. Atpažinau amfetamino kvapą. Padėjau. Kažkodėl padėjau. Nuėjom į skirtingas puses. Ir viskas. Grįžau namo. Kaimynų mergaitė už sienos mokosi groti pianinu. Kiekvieną dieną apie 15:00. Truputį paskambina kokį etiudą, spartina tempą, o galiausiai, netekusi kantrybės, garsiai dainuoja ir vienu pirštu spaudo „Love me tender“ ir „Jingle bells“. Apsnigtu taku lėkti rogėm taip smagu.

2012 m. gruodžio 7 d. Po spektaklio. Scenoje *Idiotas*. Per daug vaikštoma. Romane niekas tiek daug ne-

vaikščiojo. Taip pat, tiek daug nerėkė ir nesispjaudė. Įdomu, kaip sekasi tiems, kurie iš tikrųjų kopia į kalnus, į tikrus, neišgalvotus. Ar jiems paskui lengviau pasidaro vaikščioti gatvėmis. Ar vis dar laukia kokių nors kitokių viršūnių.

Girdžiu, laiptinėje senutė, iš buto priešais, rakina duris. Išves savo pekinesą pasivaikščioti. Šis loja, strikinėja. Senutė sako: „Ai, geras šunelis, ai, geras, tuoj jau eisim, pakentėk. O kai grįšim, gausi skanumėlį, tau juk irgi reikia Kalėdinių dovanėlių“. Šuo nurimsta. Kartu išeina. Vienas kito vedini.

2012 m. gruodžio 8 d.

Pasivaikščiojimai su savimi. Su tavimi, su visais. Alma Atoje, Vilniuje, Klaipėdoje, Paryžiuje... Įsivaizduojamame didmiestyje. Šaltyje vidury laukų, spiginant saulei dykumoje. Pastebint visus, vieną arba nė vieno, net savęs. Grįžtant į namus, arba einant į universitetą, arba išeinant iš sapno, iš bibliotekos, stoties. Nusigręžiant nuo kitų, arba nuo savęs vo-

Einantis. Iš vagono į vagoną

nios kambario veidrodyje. Vaikštinėjant jaunam arba senam, su tikslu arba be. Kaukšint bategaliais. Gvildenant sudėtingus, nereikšmingus, laikinus dalykus, kapsantantis būsenose. Pasitinkant likimą (kažkaip taip sakė Kauno dramos teatre). Kartais netgi užverčiant galvą. Pasiverčiant balerina prieškalėdiniam parke.

Ir galbūt pasiklysti nebeatpažįstant savęs savo prisiminimuose. Beasmenuojant veiksmoždžius ir kuriant scenarijus, kuriuose visi laimingi važiuoja kalėdiniu, trylikos vagonų traukiniu namo. O namai supakuoti į spalvotus maišelius ir aprišti kaspinais. ❧

Lietuvos laikinosios vyriausybės klausimu

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

1941 m. sukilimo ir Lietuvos laikinosios vyriausybės (LLV) vertinimas yra nepaprastai opus naujausių laikų Lietuvos istorijos klausimas. Kai kuriems sukilimas yra vienas juodžiausių Lietuvos istorijos momentų, uvertiūra į masinį žydų žudymą, prie kurio prisidėjusi marionetinė LLV. Kitiems Birželio sukilimas yra penkiasdešimt metų trukusio pasipriešinimo okupacijai pradžia, nepriklausomybės ilgesio išraiška, o LLV verta pagarbos, nes itin sudėtingomis sąlygomis priėmusi atsakomybę už valstybės likimą, mėgindama atkurti Lietuvos suverenumą.

Vieningos nuomonės nėra ir turbūt niekada nebus, bet verta rimtai nagrinėti LLV skiriamus priekaištus, stengtis nustatyti, ar jie pagrįsti. Ar LLV buvo marionetinė vyriausybė, ar ji kolaboravo su naciais? Atsakymas į pirmąjį klausimą yra paprastesnis. Marionetinį režimą sukuria kita šalis, prie valdžios vairo pristatydamas sau ištikimą asmenį ar partiją. Antrojo pasaulinio karo metais Kroatija buvo aiškiausias marionetinės valstybės pavyzdys. Praėjus vos keturioms dienoms po Jugoslavijos užpuolimo, Vokietija iš egzilio Italijoje atgabeno Antę Paveličių, paskirdama jį Nepriklausomos Kroatijos valstybės vadovu. Valstybę, kuri formaliai buvo monarchija ir Italijos protektoratas, diplomatiškai pripažino Vokietija ir jos sąjungininkės bei Ispanija. Paveličiaus ustašių valdžia savarankiškai organizavo masines mažumų, ypač serbų žudynes.

Slovakija irgi laikoma Vokietijos marionete, bet jos padėtis skyrėsi nuo Kroatijos. Slovakija įgijo autonomiją po 1938 m. Miuncheno susitarimo. Kitais metais kovo 13 d. centrinei Čekoslova-

kijos valdžiai pasiuntus kariuomenės dalinius į Bratislavą ir pašalinus ministrą pirmininką Jozefą Tiso, Hitleris pasikvietė Tiso į Berlyną ir ragino paskelbti Slovakijos nepriklausomybę. Buvo duota suprasti, kad priešingu atveju Vengrijai bus leista perimti Slovakijos žemes. Trumpai paabejojęs, Tiso sutiko. Slovakijos nepriklausomybė buvo paskelbta kovo 14 d., po dienos ji tapo Vokietijos protektoratu. Slovakiją pripažino ne tik nacių sąjungininkai, bet ir Šveicarija, Vatikanas, Estija, Lietuva ir kai kurios kitos šalys. Slovakijai buvo leista tvarkyti vidaus reikalus. Naciai nepasiuntė *Einsatzkommando* ar *Ordnungspolizei* batalionų žudyti žydus vietoje, bet derėjosi dėl žydų deportacijos į „Rytus“. Sužinojusi, kad jie buvo žudomi naikinimo stovyklose, 1942 m. rudenį Slovakija laikinai sustabdė likusių 24 000 žydų išvežimą.

Lietuvos padėtis buvo kitokia. LLV paskelbė Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, nepaisydama Vokietijos norų, o ne juos įgyvendindama. Vokiečiai neleido Kaziui Škirpai grįžti į Lietuvą, bet jam taikė namų areštą Berlyne dėl jo neslepiamo ketinimo siekti Lietuvos nepriklausomybės. Hitleris išsikvietė Tiso ir ne kartą su juo kalbėjosi. Vokietija pokalbius su LLV patikėjo atsakingam, bet ne pirmo rango SD pareigūnui Heinzui Graeffe'ui (jis nėra minimas istoriko Peterio Longericho tūkstančio puslapio Himmlerio biografijoje). Kitas neoficialus derybininkas buvo Peteris Kleistas, dirbęs Ribbentropui Užsienio reikalų ministerijoje, vėliau Rytų ministerijai, taigi kitas atsakingas,

bet ne pirmo rango pareigūnas. Graeffe pirmiausia reikalavo, kad LLV išsiskirstytų, vėliau nesėkmingai siekė įtikinti LLV tapti patikėtinių taryba.

Taigi LLV nebuvo marionetinė vyriausybė, kurią vokiečiai sukūrė, palaimino ir oficialiai pripažino. Naciai neleido numatytam ministrui pirmininkui eiti savo pareigų, vengė oficialių kontaktų su LLV, jos formaliai nepripažino, trukdė jai dirbti. Vokiečiai nesuteikė valdžios vadelių LLV, bet žlugdė jos siekį valdyti Lietuvą. Taip nebendruoja marionetinė valdžia ir jos šeimininkas. Statytiniui valdžia suteikiama, o ne atimama, stengiamasi jį sustiprinti, o ne pakirsti.

Kolaboracijos klausimas yra sudėtingesnis, reikia tiksliau nustatyti, kas yra kolaboravimas. Tai šių laikų reiškinys, atsiradęs tik sukūrus tautines valstybes, kurios reikalauja ištikimybės iš savo piliečių. Anksčiau generolai ir bajorai galėdavo nutarti, kuriam valdovui tarnaus, o tarnavimas kitam valdovui nebuvo smerkiamas. Antra, kolaboravimas yra įmanomas tik tada, kai stambesnė teritorija yra okupuota ilgesnį laiką ir perduota civilinei valdžiai. Kolaborantų ieškoma tik tada, kai numatoma ilgalaikė okupacija sukelia poreikį rasti vietinių talkininkų. Trečia, kaip pažymi sociologas Janas Grossas, kolaboravimą lemia okupantas nutardamas, ką kviesti

kolaboruoti ir kokiame lygyje. Be okupanto kvietimo kolaboruoti neįmanoma, o siūlomo kvietimo retai yra atsisakoma, nes viliamasi paveikti naujuosius ponus.

Esama skirtingų kolaborantų rūšių. Valstybiniu kolaboravimu – *collabora-*

tion d'état – siekiama apsaugoti kuo daugiau senosios tvarkos ir valstybės. Ideologiniai kolaborantai pasisavina okupanto ideologiją, kartu su juo siekia kurti naują tvarką. Tretieji – oportunistai, kurie susitaiko su naujomis aplinkybėmis, mėginami pasipelnėti ar padaryti karjerą. Yra ir kitų kolaboravimo klasifikacijų.

Atskaitos taškas – įsitikinimas, kad šalies gyventojai turi būti ištikimi savo valstybei. Kolaboruojant atsisakoma šios ištikimybės dėl okupantui teikiamos paslaugos savo šalies ar tautos sąskaita. Kolaboravimas yra nusikaltimas prieš šalį ar tautą, ne prieš asmenį.

Pokario metais kolaboravimu kaltinami žemesnio rango Prancūzijos pareigūnai stengdavosi pasiteisinti pasikliaudami plačiai paplitusiais argumentais. Kaltinamieji teigėdavo, kad jei jie nebūtų ko nors darę, okupanto šalininkai būtų sukėlę dar daugiau blogio. Atseit išvengta didesnio blogio arba pasirinktas mažesnis blogis. Dažnai būdavo teisinamasi dvigubu žaidimu – esą įsijungiau į okupanto struktūras, kad galėčiau išaiškinti ir pakirsti jo planus. Arba kad nebuvo kitos išeities, nes už nurodymo nevykdymą žmogus būtų smarkiai nukentėjęs, net nuteistas myriop. Filosofas Jonas Elsteris pažymi, kad kolaborantai turėjo vieną unikalią teisinimąsi, kurį kartais pripažindavo teismai: kad smerktiną ir baustiną veiksmą gali atsversti kiti teigiami veiksmai. Ne vienas atsakingas pareigas represiniuose Vichy organuose ėjęs valdininkas buvo išteisintas, nes jis suteikė paslaugų rezistencijai, net kai buvo pagrindo manyti, jog jis tai darė sąmoningai siekdamas išvengti bausmės už kolaboravimą. Tai nebūdinga. Bankų plėšikas nei būtų išteisintas, nei sulauktų mažesnės bausmės, jei įrodytų, jog aukodavo pinigų našlaičiams. Kaimyną sumušęs žmogus nepelnytų teismo malonės, nurodęs, jog prieš keiserius metus padėjo kitam kaimynui apsiginti nuo chuliganų puolimo. Daroma prielaida, kad kolaboravęs žmogus gali atpirkti savo nusikaltimus

šaliai pasitarnaujančiais veiksmais. Tokiais atvejais vertinamas ar teisiama ne konkretus veiksmas, bet pats žmogus, tai, kaip jis elgėsi nustatytu laikotarpiu.

Antroji kolaboravimo ypatybė – tai, kad jis sietinas su ilgalaikiu didesnės teritorijos okupavimu – verčia galvoti apie bendravimo laiką ir trukmę. 1940 m. sovietinė Lietuvos okupacija rodo, kad okupacija nevisada tučtuojau ir nedviprasmiškai atpažįstama, ypač kai okupantui nesipriešinama ginklu. Justas Paleckis laikomas išdaviku ir kolaborantu, tačiau atleidžiama tiems, kurie atsiribojo nuo naujos valdžios, pastebėję Maskvos ketinimus okupuoti Lietuvą, ne tik įtvirtinti jai palankesnę valdžią. Vincas Krėvė-Mickevičius yra geras pavyzdys. Prasta politinė nuovoka ir orientavimasis kartais atleidžiami, ypač jei galima tiesintis nežinojimu.

Pokario metais Danijoje vyko karšti ginčai dėl kolaboravimo. Valstybės tarnautojai siekė, kad griežtesni kriterijai ir bausmės galiotų tiems, kurie dirbo valdžioje po 1943 m. rugpjūčio 29 d., kai vokiečiai perėmė tiesioginį šalies valdymą. Rezistencijos dalyviai norėjo, kad visas okupacijos laikotarpis būtų lygiai traktuojamas, nes būtų klaida išteisinti „didžiausią ir pavojingiausią išdavikų grupę“, kurie buvo pakankamai apsukrūs laiku iššokti iš skęstančio laivo. Rezistencijos pozicija buvo priimta, nors su kai kuriomis išimtimis.

Danijoje buvo kolaboruojama valstybiniais sumetimais. Danai valdininkai manė, kad gebės sušvelninti okupaciją, apsaugoti gyventojų interesus. Vokiečiai mažai kišosi į vidaus reikalus, leido danams patiems tvarkytis. Danijoje vokiečių ir vietinių pareigūnų santykis buvo 1 : 43 000, Prancūzijoje – 1 : 15 000, Norvegijoje – 1 : 3 700, Bohemijos protektoriate – 1 : 790, Lenkijoje – 1 : 5. Iki 1943 m. vasaros nebuvo rimtai pasikėsinta nė į vieną vokiečių, bet danai išgelbėjo beveik visus šalies žydus. Kolaboracija kolaboracijai nelygi.

Ką galime pasakyti apie LLV? Ar ga-

lima įterpti ją į šią klasifikacinę schemą, kuo ji skiriasi, ar ji turėjo ypatingų bruožų? LLV atvejis yra *sui generis*. Lietuviai buvo vieninteliai, kurie sukilo ir paskelbė nepriklausomybės atkūrimą, siekdami vokiečius pastatyti prieš įvykdytą faktą, ko sovietų atžvilgiu siekė 1944 m. vasaros Varšuvos sukilimas. Kitur tokio sukilimo nebūta. Birželio 30 d. Ukrainiečių nacionalistų organizacija Lvive paskelbė Ukrainos nepriklausomybę, bet Ukrainos valstybė neegzistavo, neturėjo nei sienų, nei valstybės tarnautojų.

Sukilimas buvo nukreiptas ne prieš savo valstybę, bet prieš itin nuožmų okupantą. Kontrastas su komunistais yra akivaizdus. Jie palaidojo Lietuvos nepriklausomybę, LLV, gal ir naiviai, siekė atgaivinti Lietuvos valstybingumą.

Siekdama atkurti padėtį, kuri egzistavo iki sovietų okupacijos, LLV nurodė valstybės tarnautojams grįžti į buvusias pareigas. Vokiečių agentams nebuvo specialiai perleidžiami atsakingi postai, nors kai kurie jų sugrįžo į savo ankstesnes pareigas. 1940 m. komunistai aktyviai šalinio buvusius valstybės pareigūnus, jų vieton paskirdami partijai ir Maskvai ištikimus kvislingus.

LLV kadru politikos pasekmės nebuvo vienareikšmės. Valdžios struktūros buvo atkurtos, šalinami sovietų okupacijos padariniai. Bet naciai panaudojo kai kurias atgaivintas institucijas savo planams įgyvendinti. Karinai daliniai, turėję tapti Lietuvos kariuomenės užuomazga, buvo pertvarkyti į policijos batalionus, dalyvavo žydų žudynėse Lietuvoje ir už jos sienų. Nacių pataikūnai užėmė aukštas pozicijas saugumo policijoje. Holokauste dalyvavo ir savivaldybių pareigūnai.

Reikia nuodugniau ištirti LLV kadru politiką, nustatyti, kas dalijo atsakingus postus policijoje ir savisaugos batalionuose, kiek, jei apskritai kiek nors, šių pareigūnų buvo pavaldūs LLV, kiek LLV mėgino prižiūrėti ir paveikti jų darbą, neužmirštant, kad LLV dirbo vos šešias savaites, o jos veikimo laisvė buvo vis labiau ri-

bojama. Ypač svarbu patikrinti Vėrmachto archyvus, nes LLV labiausiai bendravo su kariuomene. Savo atsiminimuose (*Kovose dėl Lietuvos: Kario atsiminimai*, t. 2, Vilnius: Lietuvos, 1990, p. 306–308) generolas Stasys Raštikis rašo, kad susitikime su generolais Franzu von Roques ir von Pohliu jis išreiškęs pasipiktinimą žydų persekiojimu ir žudymu, ir pažymi, kad generolo adjutantą „visą mūsų pokalbį stenografavo“. Ar išliko tas dokumentas, nuorodos į jį kituose dokumentuose?

Jei LLV nekolaboravo, to negalima pasakyti apie visas lietuvių institucijas. Vokiečiai sudarė generolo Petro Kubiliūno vadovaujamą Tarėjų tarybą, įteikė jai įgaliojimus, nustatė jos galias ir leido jai veikti. Ne visi tarybos nariai aklaivai vykdė nacių valią. Ne vienas stengėsi ginti lietuvišką reikalą, net trys tarėjai buvo suimti ir išvežti į Štuthofio koncentracijos lagerį. 1954 m. Izraelio Aukščiausiasis teismas, peržiūrėdamas žemesniojo teismo nuosprendį buvusiam geto tarybos nariui, priėjo išvadą, kad žydų tarybos (*Judenrat*) ir geto policijos buvimas bei jų užduočių vykdymas buvo naudingas naciams. Priešingu atveju naciai nebūtų jų sukūrę ir užtikrinę tolesnio pastarųjų veikimo. Tas pats argumentas galioja tarėjams. Jų pareigybė nebuvo panaikinta, nes ji buvo naciams naudinga. Net jei tarėjai kolaboravo valstybės sumetimais (*collaboration d'état*), jie kolaboravo. Į kolaborantų gretas reikia įtraukti saugumo policiją, savisaugos batalionus, kai kuriuos savivaldybių narius. Be lietuvių paramos vokiečiai nebūtų gebėję per tokį trumpą laiką išžudyti tiek daug Lietuvos žydų.

Naciai išvaikė LLV, tiksliau tariant, privertė ją konstatuoti, kad „jos veikimas yra sustabdomas prieš jos valią“. LLV įkūnijo sukilimo viltis, turbūt turėjo daugumos lietuvių palaikymą. Vien savo buvimu LLV suteikė konkretų pavidalą vokiečiams nepriimtina valstybingumo troškimui, tad vien dėl to šie nutarė ją pašalinti. Be to, LLV atsisakė sustyguoti

savo veiklą su nacių organizacijoms, atsisakė nacių nurodymų vykdytojos vaidmens. Žlugus pastangoms įtraukti LLV į savo valdymo tinklą, naciams buvo naudingiau panaikinti LLV, nors tai ir turėjo sukelti gyventojų nusivylimą, negu leisti gyvuoti jai ir jos puoselėjamiems lūkesčiams. Savo ruožtu LLV atsisakė jai paskirto vaidmens, taigi ir riboto valdymo galimybės, nes kaina buvo per aukšta. Siūlymas kolaboruoti buvo atmestas.

Kreipimėsi į generalinį komisarą Adrianą von Rentelną, kaip tik prieš savo atsistatydinimą, LLV įvairiais argumentais įrodinėjo, kad „Lietuvai turi būti suteikta nepriklausomybė“, pabrėžė, kad „lietuvių tauta negali atsižadėti savos kultūros ugdymo savoje valstybėje“, kad „Lietuva negali būti traktuojama kitaip, kaip nepriklausoma valstybė“. Memorandumas baigiamas šitaip: „Mes tikime, kad atsimindama nuolatinį lietuvių tautos draugiškumą, Vokietijos Reicho vadovybė pripažins Lietuvos valstybės tolesnį gyvavimą. Būdamą giliai įsitikinusi Vokiečių tautos ir jos Fuehrerio teisingumu, lietuvių tauta lauks šio pripažinimo. Tuo pačiu metu mes pareiškiamo, kad lietuvių tauta yra nuširdžiai pasiryžusi bendradarbiauti su Didžiuoju Vokietijos Reichu, ypač jo žygyje dėl tautų išlaisvinimo ir bolševikų sunaikinimo, o taip pat kuriant naująją Europos tvarką“.

Šie sakiniai režia ausį, lyg siūloma bent minimaliai bendrauti su naciais, jei Vokietija suteiks Lietuvai nepriklausomybę. Ar tai ne mėginimas sudaryti sandorį su šetonu, ar ne perdėm naiviai pasitikima nacių gera valia, juolab kad vokiečiai nuosekliai ignoravo LLV ir persekiojo bei žudė žydus?

Manau, kad du veiksniai – du siekiai – skatino LLV kalbėtis su naciais. LLV skyrė nepaprastą reikšmę nepriklausomybės atkūrimui. Nemažiau svarbus buvo įsitikinimas, kad Sovietų Sąjunga yra pagrindinis ir pavojingiausias Lietuvos priešas, tad išsivadavus iš komunistų okupacijos, reikėjo užkirsti kelią bolševikų sugrįžimui. Vien savo jėgomis Lietuva negalėjo

įgyvendinti šių dviejų tikslų. Siekis turėti savo valstybę skatino priešintis vokiečiams, o bolševikų grįžimo grėsmė skatino su jais bendradarbiauti.

Ilgai nepriklausomybės neturėję, po dvidešimt laisvės metų lietuviai negalėjo jos atsiskyti. 1940 m. balandžio 10 d. XX amžiaus vedamajame, kurio išspausdinti neleido cenzūra, Juozas Ambrazevičius rašė: „Tokios sąmonės būdamas, net laikinai valstybės netekęs, jisai [piliėtis] nenustos jos ilgėtis ir realiai siekti atsiradus mažiausiai įmanomai progai“. Karo pradžia buvo tokia proga.

SSRS buvo ne tik didysis blogis, bet ir didysis pavojus. Grėsmė kilo iš Rytų. Vos išsivadavusi iš carizmo pančių, Lietuva vėl pateko po sovietų jungu. Spėju, kad LLV taip skubėjo atkurti senąją valdžią ir ūkį bei panaikinti visus komunistų okupacijos pėdsakus, jog greičiau užkirstų kelią priekaištams, kad lietuviai susitaikę su likimu, su savos valstybės ir jos sukurtos tvarkos panaikinimu ir nebuvimu.

Taktiniais sumetimais kartais buvo siekiama glaudesnių ryšių su Vokietija, kartais nuo jos atsiribojama. Sukilimas buvo derinamas su karo pradžia. Sukilti prieš Raudonąją armiją, viešpataujant taikai, būtų reiškę savižudybę. 1943 m. kovą žlugo nacių mėginimas sukurti lietuvišką SS legioną, nes manyta, jog legionas tarnaus tik Vokietijos reikalams. Vietinė rinktinė sulaukė sąlyginio pogrindžio organizacijų pritarimo, nes buvo tikėtasi, jog jį gins Lietuvą. Paaiškėjus, jog naciai turėjo kitų planų, rinktinės kariai buvo raginami pasitraukti.

Nors aiškiai trūksta duomenų, manau, kad buvo keletas priežasčių, skatinusių LLV mėginti paveikti vokiečius. Svarbiausią vaidmenį atliko pirmasis bolševikmetis. Teroro paženklinta bolševikų okupacija buvo laikoma didžiausia katastrofa, kurios pasikartojimui reikia priešintis visomis jėgomis. Taip buvo galvojama 1941 m. sukylant, taip buvo galvojama 1944 m., kai jaunimas stojo į Vietinę rinktinę, nors tada jau nebebuvo iliuzijų dėl tikrųjų nacių siekių. Estai ir

latviai galvojo panašiai. Nors tiksliai nenustatyta, kiek estų ir latvių tarnavo Vėrmachto ir *Waffen SS* daliniuose, apskaičiuojama, kad nuo 60 000 iki 100 000 vyrų kiekvienoje šalyje. Vokiečių istoriko Rolfo Dieterio Müllerio teigimu, iš estų savanoriais į vokiečių ginkluotąsias pajėgas stėjo proporcingai daugiau nei bet kurios kitos Europos tautos narių – 60 000 iš 1 200 000 gyventojų.

Kartais aiškinama, kad dalyvaujant Holokauste estai, latviai ir lietuviai susiejo savo likimą su naciais, tad ir priešinosi sovietams. Bet nepriklausomoje Estijoje gyveno tik 5000 žydų, kurių daugumai pasisėkė pabėgti į Rusiją. Šalyje liko koks tūkstantis, kuriuos naciai išžudė, nors estai kreipėsi į vokiečius, stengdamiesi juos išgelbėti. Sovietų okupacijos žiaurumai bei noras Vakarams parodyti, jog priešintasi sovietams, o ne žydų krauju suteptos rankos skatino estus tokiu mastu stoti į kovą su komunistais. 1945 m. Vilniaus universiteto studentai atsiskakė pasirašyti padėkos pareiškimą Stalinui, aiškindami, kad šitaip pasaulio akyse sukurtų įvaizdį, jog lietuviai esantys už sovietų valdžią, o tuomet žlugtų nepriklausomybės atkūrimo viltys.

Poveikį turėjo ir karti pastarųjų metų patirtis. Smetonos Lietuva buvo skrupulingai neutrali. Nepaisant Škirpos raginimų, Lietuva atmetė Vokietijos raginimus užimti Vilnių ir jo apylinkes. Neutralumas neišsaugojo valstybės, o nutarimas nesipriešinti Raudonajai armijai neapsaugojo žmo-

nių nuo smurto ir masinių trėmimų. Vokiečiai pakartotinai pareiškė, jog Lietuvos likimas būsiąs sprendžiamas po karo. Realistiškai nebuvo galima tikėtis Vokietijos palankumo, nedalyvaujant kovoje su Sovietų Sąjunga. Iš čia kilo tie sąlyginiai siūlymai bendrauti, jei Lietuvai būtų suteiktas suverenumas. Gal ir pati LLV suprato, kad šie lūkesčiai buvo naivūs, bet tuo metu alternatyvų nebuvo. Vėliau lygiai naujos nepriklausomybės atgavimo viltys buvo siejamos su JAV ir Vakarų demokratijomis.

Nėra duomenų, kurie leistų tiksliai nustatyti, ko LLV tikėjosi iš Vokietijos. LLV viltis įgyti ką nors panašaus į Slovakijos statusą galėjo skatinti pradedant karą su SSRS tautai per radiją pasakyta Hitlerio kalba, kurioje jis teigė, kad SSRS okupavusi Lietuvą pažeisdama tarpusavio susitarimą, o štai Vokietija neketinusi okupuoti Lietuvos ir nekėlusį šiuo klausimu jokių reikalavimų Lietuvos valdžiai. Slovakijai nebuvo nurodinėjama, kaip tvarkyti vidaus reikalus, nebuvo reikalaujama kurti nacistinę vokišką valstybę. Nenoriu romantizuoti Tiso Slovakijos, bet šalis išvengė tos žiaurios priespaudos, kurią patyrė Lenkija, jos gyventojai buvo šiek tiek apsaugoti nuo nacių siautėjimo. Vis dėlto geriau būti buvus Vokietijos protektoratu su teise tvarkyti vidaus reikalus, negu beteise sovietine respublika, kurioje Maskva lemia visus gyvenimo aspektus.

Nenoriu teigti, kad LLV veikė nepriklausomai, kad nebuvo priimta klaidingų, neapgalvotų, trumparegiš-

kų, gal net pykčio veikiamų įstatymų. Daugiausia priekaištų sulaukia jos laikysena žydų žudynių atžvilgiu. Raštikis ir kiti teigia, kad jie stengėsi paveikti vokiečius. LLV buvo per dėm patikli, priimdama už tikrą pinigą nenuoširdžius vokiečių aiškinimus. Pavyzdžiui, 1941 m. liepos 7 d. Kaucho miesto komendantas Jurgis Bobelis LLV pranešė, jog *Einsatzkommando* viršininkas Stahleckeris pareiškęs, kad „masinė žydų likvidacija toliau nebebūsianti vedama“, ir kad vokiečių patvarkymu būsiąs steigiamas getas, į kurį visi žydai turėsią persikraustyti per keturias savaites, taigi blogiausi ekscesai jau esą baigėsi.

LLV turėjo mėginti kreiptis į tautiečius, net ir kaip nors aptakiai ragindama nedalyvauti nusikaltimuose prieš savo piliečius. Ar protestuodami prieš vokiečių veiksmus LLV nariai turėjo *in corpore* atsistatydinti? Dabar, žinodami kas įvyko, galime teigti, jog tai būtų buvęs geriausias sprendimas. Tada tvyroto nežinia, o naciai jau buvo sutelkę voldemarininkus ir kitus radikalus, pasiryžusius uoliai vykdyti nacių įsakymus ir lietuvių vardu palaiminti nacių valdymą. Antra vertus, reikia skeptiškai vertinti mažesnio blogio argumentą, kuriuo pateisinami juodi darbai, teigiant, kad mane pakeitę asmenys būtų buvę dar piktesni. Gal – pabrėžiu, – gal LLV galvojo, kad įgijusi realią valdžią galės įvesti tvarką ir tada užtikrinti žydų apsaugą. Bet kuriuo atveju jai nepasisėkė deramai įvertinti Lietuvos žydams rengiamo likimo. ❧

VIVAT EUROPA!

Christopher Monckton

Viena laimingiausių mano gyvenimo akimirų buvo tą šlovingą dieną prieš beveik ketvirtį amžiaus, kai sugriuvo slogus ir neapkenčiamas padalijimo ir diktatūros simbolis – Berlyno Siena. Geležinė Uždanga išnyko, Europa galų gale buvo iš naujo suvienyta. Lietuvai žvelgiant į Vakarų, jos engėjai traukėsi Rytų link. Lietuva, narsioji Lietuva, kadaise buvusi didžiausia iš visų Europos tautų, vėl buvo laisva. 1990 m. kovo 11 d. jūsų tauta buvo pirmoji iš sovietų okupuotų valstybių, išdidžiai paskelbusių suverenios nepriklausomybės atkūrimą, laisvės ir demokratijos instituto sugražinimą. Tais pačiais metais įkvėptieji Lietuvos Laisvosios rinkos instituto steigėjai, negaišdami laiko, įkūrė tai, kas tapo vienu gyvybingiausių ir energingiausių mokslinių institutų Europoje, skelbiančiu ir propaguojančiu ekonomikos laisvę, individualią atsakomybę, laisvą prekybą, mažus mokesčius, stabilius pinigus, asmeninį apsisprendimą bei mažą valdžią. Pone LRI Prezidente, sere, garbieji nariai, darbuotojai, jūsų Instituto rėmėjai bei svečiai, puikiai padirbėta, telaimina jus Dievas, ir sveikinu su 22-uju Instituto gimtadieniu! Ypač širdingai sveikinu jus, pone Prezidente, nes šiandien yra ir jūsų gimtadienis.

Uždavinys, kurį jūs iškėlėte man šįvakar, yra ne kas kita, kaip nusakyti Europos ateitį tokia, kokią aš ją norėčiau matyti. Tačiau mano tikslas nėra vien parodyti tą ateitį, bet ir nurodyti ją. Norėčiau išdėstyti tai, ką Friedrichas Augustas von Hayekas būtų pavadinęs Laisvės Konstitucija Europai. Tai yra būtina: sovietinė konstitucija stebėtina ir apgailėtina mastu migravo Vakarų kryptimi į Briuselį, o Europa nebėra tokia laisva, kokia galėtų ir turėtų būti. Todėl nesiūlau leisti, kad jus varžytų dabartiniai ydingi Europos Sąjungos konstituciniai potvarkiai. Vietoj to siūlau pradėti nuo švaraus

CHRISTOPHER MONCKTON (g. 1952) – lordas, Brenchley vikontas, Jungtinės Karalystės politikas, Nepriklausomybės partijos veikėjas, politikos apžvalgininkas, „žaliosios politikos“ sisteminis kritikas. Skelbiamas tekstas parengtas pagal paskaitą, kurią vikontas Moncktonas skaitė Laisvosios rinkos instituto 22-ųjų įkūrimo metinių renginyje Vilniuje, 2012 m. lapkričio 29 d. Tekstą iš anglų kalbos vertė Rūta Tumėnaitė.

lapo, prisiminti ir išaukštinti istoriją, kuri mus čia atvedė, bet neapsiriboti ja.

Europoje esama subtilesnės, tauresnės istorijos negu bet kuriame kitame žemyne. Kur buvo išrasta demokratija ir kur jai buvo suteiktas vardas? Periklio ir De-

Christopher Monckton

mosteno Europoje. Kur pirmą kartą buvo apibrėžta laisvoji rinka ir išdėstyti jai palankūs argumentai? Smitho ir Ricardo Europoje. Kur buvo padaryta daugiausia didžiųjų mokslinių atradimų visame pasaulyje? Galileo ir Newtono Europoje. Kur klestėjo didieji menininkai? Da Vinci, Rubenso, Monet ir Turnerio Europoje. Kur pirmiausia buvo prabilta visuotine pasaulio kalba? Shakespeare'o ir Miltono Europoje. Kur pirmą kartą surengtos populiariausių pasaulyje sporto šakų varžybos?

Futbolo, slidinėjimo, regbio, teniso, atletikos ir Olimpiadų žaidynių Europoje. Kur pirmąsyk prakalbo didieji pasaulio oratoriai? Cicerono ir Burke'o Europoje.

O kaip gi yra šiandien su Europos ir kiekvienos jos šalių narių politika? „Biudžetas turėtų būti subalansuotas, išdas pripildytas, viešojo skola sumažinta, valdininkijos pasipūtimas sutramdytas, o pagalba užsienio šalims apribota, idant priešingu atveju valstybės neištiktų bankrotas. Žmonės privalo vėl išmokti dirbti, o ne kliautis valstybės pagalba.“ Taip 63 m. pr. Kr. kalbėjo Markas Tulijus Ciceronas, tuo metu, kai vėlyvoji Romos respublika buvo beprarandanti demokratiją ir pamažu virstanti imperija. Prie jo žodžių sugrįšime vėliau: mat jis taip galėjo kalbėti kone apie kiekvieną nūdienos Vakarų valstybę.

Senovės Atėnų miestas-valstybė davė Europai vardą, architektūrą, demokratiją ir didžiumą politinio žodyno. Senovės Roma įsteigė *pax Romana*, kuri savo klestėjimo viršūnėje apėmė teritoriją, pranokstančią moderniosios Europos ribas. Britanija, Prancūzija ir Nyderlandai suteikė Europai globalią perspektyvą. Mažytis Vatikanas miestas-valstybė davė Europai bendrą religiją, šiuo

metu plačiausiai praktikuojamą visoje Žemėje. Lietuva ir Lenkija savo didžia Federacija, kuri kadaise buvo didžiausia vientisa teritorija Europoje, pademonstravo glaudaus ir sėkmingo bendradarbiavimo tarp kaimyninių valstybių vertę – draugiško bendradarbiavimo dvasią, kurią iki šių dienų demonstruojate Baltijos Asamblyje, o platesne prasme – NATO ir ES.

Kembridže su dideliu malonumu ir susižavėjimu studijavau – ir iki šiol studijuojau – Graikijos ir Romos klasiškinį amžių, davusį pasauliui civilizacijos terminą bei tikrovę. Prieš keletą metų, būdamas Cevennes, pačioje *la France profonde* gilumoje, pasakiau eksromptu penkių minučių kalbą 100 restorano svečių Naujųjų Metų išvakarėse. Iškilmingai minėjau senąją sąjungą tarp mano mylimos Škotijos ir Prancūzijos, baigdamas kalbą žodžiais *Vive l'Écosse – et vive la France!* Mano auditorija pašoko ant kojų, sulipo ant stalų, pritariamai šūkavo ir mojavo ore servetėlėmis geras 20 minučių. Senoji sąjunga yra gyva ir sveika. Škotijoje, kaip ir Lietuvoje, mūsų istorija ir nacionalinis temperamentas skatina didelį entuziazmą dėl Europos, mūsų žemyno.

Prieš dvi dienas Londone surengiau ramius priešpiečius Čekijos Respublikos prezidentui Václavui Klausui ir jo ambasadoriui prie Šv. Jokūbo rūmų. Pasakiau jiems, jog esu už Europą, todėl prieš ES. Prezidentas pritarė man, sakydamas, jog ES jau nebesanti vertinga institucija, ir kad ji daranti Europai daugiau bėdos negu naudos. Jis suprato, kodėl jo šalis ir tokia daugybė kitų šalių Rytų Europoje norėjo ją įstoti po to, kai atsuko nugarą sovietiniams engėjams. Tačiau jis man pareiškė, jog sakyti, kad „esu už Europą“, yra beprasmiškas dalykas, stokojantis intelektualinio tikslumo. Europa, sakė jis, buvo paprasčiausia geografinė teritorija. Tai didžiosios Europos tautinės valstybės sukūrė žemyno pasiekimus, – o ne pats žemynas.

Čekų ambasadorius Michaelis Zantovskis, kuris (kartu su prezidentu Klausu) buvo vienas didžiųjų Aksominės revoliucijos, išlaisvinusios Čekijos Respubliką, architektų, puolė man į pagalbą. Jis pažymėjo, kad Europos tautos turi daugybę bendrų savybių, peržengiančių paprasčiausias nacionalines ribas. Pagrindinė jų, jo teigimu, buvo krikščionybė, kuri yra didžiausia ir maloniausia religija pasaulyje. Seras Thomas Browne'as savo veikale *Religio Militis* rašė: „Jokia religija taip nepagausina gėrio, kaip krikščionių religija“.

Taigi šiandien noriu pasiūlyti jums teiginį, jog yra trys apibrėžiančios sąvokos, – matematikoje jas turėtume vadinti „matmenimis“, – kurie užgimė mūsų žemyne ir kurios tikrai ir naudingai peržengia mūsų nacionalines ribas ir turi galią mus suvienyti, jei tik patys jiems leisime; kad šie matmenys yra glaudžiai tarpusavyje susiję; kad kiekvienas šių Europos ir europiškumo matmenų yra moraliai geras ir kad be jų Europa būtų niekas, o pasaulis, mūsų pačių nelaimėi, būtų gerokai skurdesnis.

Šie trys matmenys yra krikščionybė, laisvoji rinka ir demokratija. ES valdančioji klasė yra instinktyviai nusistačiusi prieš visus tris, ir šia svarbia prasme yra antieuropietiška.

Turėdami omenyje šiuos tris Europą apibrėžiančius matmenis, galime, – o tą dabar ir siūlau padaryti, – sudraskyti į skutelius begalę pompastiškų ir gražbylinių sutarčių, iš kurių šiandien susidaro tas įkvėpimo stokojantis aukščiausias Europos įstatymas, ir pradėti iš naujo nuo vizijos, kuri yra nauja todėl, kad yra sena.

Krikščionybė, Lietuvos religija ir mano religija, yra esmingai svarbi naujai Europai, kurios viziją šįvakar norėčiau jums išdėstyti. Mat be visuotinai priimamo moralinio kriterijaus joks tautinių valstybių susibūrimas ilgai netvers. Ankstyvaisiais Kinijos Imperijos laikais buvo pirmą kartą apibrėžtas ir aptartas pamatinis politinis padalijimas, egzistuojantis iki šių dienų: praraja tarp „legalistų“ (šiandien turėtume juos vadinti „totalitaristais“), kurie mano, kad moralė nėra reikalinga ar trokštama ir kad kiekvieną mūsų elgesio detalę turi nurodyti centrinė valdžia, ir „konfucionistų“ (šiandieninių „libertarų“), kurie – džiugiai pritardami požiūriui, kuris yra be galo dosnus savo artimui ir todėl be galo moralus ir moraliai geras, – myli savo artimus ir pasitiki jais tiek, kad netrokštų išguldyti talmudinių priesakų, nuodugniai reglamentuojančių savo artimo elgesį, iki pat paskutinės fluorescencinės elektros lemputės. Bet kuris tikras krikščionis ir bet kuris tikras europietis yra konfucionistas, o ne legalistas.

Tik ten, kur valdomieji ir jų valdytojai turi bendrą nešališką ir nusistovėjusią moralinį *Weltanschauung*, bendrus principus, nepriklausančius nuo kasdienių valdžios reikalų, yra įmanomas tikrasis libertarizmas, o totalitarizmas, kuriam viešpataujant nacistinių ir sovietinių atmainų pavidalus dar taip neseniai ir taip narsiai kentė jūsų tauta, gali būti tvirtai ir visam laikui išstremtas į Genocido muziejų. Aš netgi išdrįsiu pasakyti dar daugiau, jog tik ten, kur tas visuotinai priimamas moralinis kriterijus yra iš esmės krikščioniškas, laisvos rinkos ir demokratija gali saugiai klestėti ir tvirti neribotą laiką.

Sakau tai todėl, kad jūsų ir mano religijos pagrindinė žinia yra paprasta. Graikų kalba ją sudaro keturi skiemensys – *agapeseis*, lotyniškai – trys skiemensys, *diligēs*, angliškai – trys skiemensys, *thou shalt love!* Tiktai ten, kur pagrindinis, lemiamas, gyvybiškai svarbus imperatyvas yra ne tiesiog nenoromis priimamas, bet džiugiai išbandomas kiekvieno piliečio, laisvoji rinka, kuri yra jūsų Instituto tikslas ir objektas, gali klestėti.

Kadaise pasakiau Margaret Thatcher: „Įsivaizduokite, kad visą Jungtinės Karalystės įstatymų kodeksą pakeistų vieninteli įsakymas: „Mylėk“. Įsivaizduokite ir tai, kad tas kodeksas jau galiojo, jums dirbant advokate. Kiek bylų, kuriose jums teko kovoti, būtų pasibaigusios

kitaip, ir ar daugelyje bylų rezultatas būtų buvęs geresnis?“ Ministrė pirmininkė kurį laiką pamastė ir atsakė: „Suprantu, ką norite pasakyti“.

Taigi naujoji Konstitucija, kurią siūlau Europai, turėtų būti trumpa ir įkvepianti, bet ir veiksminga tuo, kad ji kliausis noriu Europos tautų pritarimu. Ji tikrai turi būti ne ilgesnė negu ta didžioji Konstitucija, meistriškai sukurta Jungtinių Valstijų įkūrėjų aną ilgą, karštą, vaisingą vasarą Filadelfijoje prieš pora šimtmečių.

Europos naujoji Konstitucija nei įsteigs, nei netgi sudarys galimybę atsirasti biurokratiniam-centralistiniam, ateistiniam-humanistiniam, totalitariniam-legalistiniam valdžios autoritetui, tokiam, kaip tas, kuriuo dabar Briuselyje valdo Europos nematomi, nerinkti *Kommissare* (tai yra oficialus vokiškas titulas, apibūdinantis komisarus, kurie vieninteliai turi teisę siūlyti aukščiausius Europos įstatymus).

Šioje naujoje Konstitucijoje krikščionybė bus pripažįstama kaip mūsų žemyną apibrėžianti religija. Toji nuostata anaip tol neišstums kitų religijų teisės laisvai klestėti: atvirksčiai, jos bus laukiamos ir priimamos, o bet kurio piliečio diskriminavimas religinių įsitikinimų pagrindu bus uždraustas. Aš, pavyzdžiui, turiu labai rimtą pagrindą dėkoti stropiesiems Viduramžių islamo tyrinėtojams, kurie vieninteliai išsaugojo mums didžiulius klasikos tekstus, kuriuos studijavau Kembridže. Jei tie kodeksai nebūtų saugiai išlaikyti Kordobos bibliotekoje, Europos Renesansas taip ir nebūtų prasidėjęs.

Toliau, Europos Konstitucija užtikrins, kad laisva rinka vyrautų kaip esminė ekonominė mūsų žemyno struktūra, ir kad visi veiksmai, varžantys laisvą prekybą, būtų laikomi neteisėtais. Rinkos laisvės priešai dažnai smerkia laisvą rinką kaip nemoralia, sakydami, kad ji netinkamai sutelkia gerovę saujelės rankose. Jų pozicijos alogiškas yra akivaizdus: mat jų alternatyva laisvai rinkai yra sukoncentruoti kone visą gerovę vienintelės institucijos – Valstybės – rankose.

Aš sakau, kad laisva rinka yra moraliai gera, nes vyraujant tikrai laisvai rinkai, galutinius ekonominius sprendimus sudaro visų rinkos veikėjų individualių pasirinkimų suma. Visi rinkos dalyviai priima sprendimus, formuojančius rinką kas kartą, kai jie nusprendžia, ką parduoti arba pirkti. Kaip pirmajame istorijoje ekonomikos vadovėlyje rašė Adamas Smithas, verslininkas vadovaujasi tarsi nematoma ranka, duodamas klientams tai, ko šie nori. Siekdamas gerovės, verslininkas yra priverstas, nors ir „ne iš geros valios“, daryti gera, o ne kenkti.

Rinkos moralumą graškiai apibendrina Anglijos karalius Karolis I savo didžiojoje kalboje ant ešafoto, likus kelioms akimirkoms iki mirties bausmės, kurią jam įvykdė pirmieji totalitaristai. Jis taip pasakė: „Laisvė yra tada, kai valdžia išleidžia tokius įstatymus, pagal kuriuos žmonių gyvenimas ir gėrybės labiausiai gali priklausyti jiems patiems“. Šie nelaimingojo karaliaus žodžiai yra

tikras pasigėrėjimo vertas rinkos laisvės pareiškimas.

Tiesa, toliau jis pasakė: „Laisvė nereiškia dalytis valdžia. Pavaldinys ir valdovas yra visiškai skirtingi dalykai“. Tai buvo paskutinis absoliučiosios monarchijos pareiškimas. Praėjus vienuolikai metų, kai niūrieji Oliverio Cromwellio totalitaristai buvo išvyti lauk, o karalius Karolis II grįžo iš tremties Prancūzijoje, Anglijos žmonės, išsirikiavę gatvėse visą kelią nuo Doverio iki Londono, audringai jį sveikino. Tą akimirką užgimė konstitucinė monarchija, o Britanijoje buvo pasėtos pirmosios tikrosios demokratijos sėklos.

Mūsų naujoje Europos Konstitucijoje bus visos nuostatos, reikalingos laisvai rinkai klestėti. Bus garantuota individo laisvė. Siekiant užtikrinti, kad pilietis turėtų maksimalią ekonomikos laisvę, bus laikoma neteisėta, jei iš bet kurio piliečio bus atimta daugiau negu 25% jo metinių pajamų visais vietinių, racionalių ir viršnacionalinių, asmeninių, kolektyvinių ar sąnaudų mokesčių pavidalais kartu sudėjus. Nuosavybės arba santaupų apmokestinimas bus išvis uždraustas. Tokiu būdu bus išlaikyta maža valdžia, nes tik tada pilietis gali atsistoti visu ūgiu. Johnas Stuartas Millis yra taip pasakęs: „Valstybė, užgožianti savo žmones, kad jie taptų tik paklusniais įrankiais jos rankose, pamatys, jog su mažais žmonėmis didžių dalykų nepasieksi“.

Kodėl brėžiama būtent 25% riba vyriausybės teisei nusiaubti savo piliečių kišenes? Šį skaičių nustatė Miltonas Friedmanas savo garsiojoje esė, atkreipęs dėmesį į faktą, jog pati demokratija negali tverti, jei valstybė išleidžia daugiau kaip ketvirtį savo piliečių verslumo ir pramonės sukaupto metinio turto. Alexis de Tocqueville'is savo stulbinamai pranašiškame veikalė *Demokratija Amerikoje*, išleistame 1830 m., numatė, kas nutiktų, jei balsuotojams būtų leista rinkti partijas, kurios jiems žada tiesiogines išmokas, už kurias sumoka mokesčių mokėtojai. Jis rašė: „Taip gali rasti tam tikros rūšies dorybingas materializmas, kuris tyliai, be garso atpalaiduos veiklos spyruokles“.

Ciceronas, kurį jau anksčiau citavau, numatė prąžūtingas politines, o kartu ir finansines fiskalinio nedrausmingumo pasekmes Romos respublikoje. Tas nedrausmingumas ne taip jau menkai prisidėjo prie neilgai gyvavusios demokratijos Romoje žlugimo, kai jos vieton stoji 400 metų trukusios ryškios ir akį režiančios asmenybės kulto diktatūros.

Ne pats menkiausias tarp sunkumų, su kuriais susiduria vyriausybė, palaikydama finansinę drausmę, yra auganti – ir vis labiau finansinius pajėgumus viršijanti – socialinių pašalpų išlaikytinių armija visoje Europoje bei Vakaruose. Ši sena problema reikalauja modernaus sprendimo. Mano kukliu siūlymu, valstybė turėtų daugiau nebeteikti jokio socialinio aprūpinimo nė vienam savo piliečių. Užuoat tai dariusi, ji turėtų pavesti Bažnyčioms ir labdaros organizacijoms teikti socialinę

rūpyba, kaip tai darė Katalikų Bažnyčia Anglijoje ir džiojoje dalyje Europos iki Reformacijos. Vyriausybės turėtų drastiškai sumažinti mokesčius, kad šitaip atspindėtų faktas, jog tie mokesčiai daugiau nebeužtikrina socialinės rūpybos. Individai turėtų būti skatinami

Vivat Europa!

Address on the future of Europe
to celebrate the 22nd anniversary
of the Lithuanian Free Market Institute
Cathedral Square, Vilnius, 29 November 2012
by The Viscount Monckton of Brenchley

ONE of the happiest moments of my life came on that glorious day, almost a quarter of a century ago, on which collapsed that dismal, hated symbol of division and dictatorship, the Berlin Wall. The Iron Curtain had melted away. Europe at last was reunited. As Lithuania gazed westward, its oppressors retreated eastward. Lithuania, courageous Lithuania, once the most extensive of all the nations of Europe, was free again. On 11 March 1990 your nation was the very first of the Soviet-occupied states proudly to declare the restoration of your sovereign independence, the reintroduction of liberty and the institution of democracy. That same year, the inspired founders of the Lithuanian Free Market Institute wasted no time in establishing what has become one of Europe's most vigorous and energetic think-tanks, proclaiming and promoting economic liberty, individual responsibility, free trade, low taxes, sound money, personal choice, and small government. Mr. President, sir, distinguished members, staff, supporters and guests of your Institute, well done, God bless you, and a happy 22nd birthday to the Institute! Especially warm wishes to you, Mr. President, sir, for today is your own 22nd birthday.

Fragments paskaitos, kurią vikontas Moncktonas skaitė
Laisvosios rinkos instituto 22-ųjų įkūrimo metinių renginyje
Vilniuje, 2012 m. lapkričio 29 d.

dosniai aukoti Bažnyčioms ir labdaros organizacijoms, taip užtikrinant, kad kiekvienas būtų teisingai ir pagrįstai aprūpintas.

O štai ir dar viena, ne pati menkiausia tokio pasiūlymo pasekmė: tie, kurie dabar yra kamuojami ilgalaikio nedarbo dėl to, kad yra nekvalifikuoti ir dėl to, kad jiems įsidarbinus, bendras apmokestinimo ir pašalpos atsisakymo procentas dažnai būna didesnis negu 100 centų doleriui, staiga pajus tiesioginį finansinį akstiną dirbti vietoj didžiulio stabdžio, kurį jiems užkrauna gerovės valstybės *modus operandi*.

Toks pasiūlymas gali atrodyti drastiškas, bet iš tiesų jis yra būtinas. Prievolė mokėti pašalpų išlaikytiniams dabar yra tokia didelė, jog visose šalyse gerovės valstybės modelis žlunga, nes tam skirti pinigai tiesiog baigiasi. Mes neturime kito pasirinkimo, kaip tik atsisakyti gerovės valstybės, o kartu su ja atsisakyti ir priklausymo kultūros bei įpročio, pasmerkusio kai kuriose nelai-

mingose šeimose ištisas kartas nuolatiniam įkalinimui socialinės rūpybos sistemos viduje, atimant iš jų bet kokią klestėjimo, pažangos ar pasiekimo viltį.

Taip pat yra būtina išplėtoti nerasistinę strategiją, kuri apribotų imigraciją iki tokio lygio, kokį Europos šalys įstengia sau leisti ir asimiliuoti. Galimas daiktas, paprasčiausias metodas būtų pasakyti, jog tas, kuris nori visam laikui įsikurti Europoje, privalo viešai pareikšti savo ketinimą imigracijos punkte. Nuo tol toks asmuo penkerius metus neturės teisės į nemokamą sveikatos apsaugą, pašalpas ar kitokią finansinę bet kokios rūšies pagalbą. Jei tas asmuo viešai to nepareikš, jis neturės teisės į jokią finansinę pagalbą, niekada. Taip ekonominei migracijai būtų padarytas savalaikis ir nebrangus galas.

Mūsų pavyzdinė Konstitucija Europai taip pat užtikrins absoliučiai laisvą prekybą. Nebus akcizo mokesčių ar muitų tarptautinei prekybai. Tik tada, kai bus aiškiausias įrodymas, kad dirbtinai subsidijuojamas kainos mažinimas arba perdėtai išnaudojama pigi darbo jėga, turint grobuonišką tikslą pakirsti ir sunaikinti vietinę rinką, bus leidžiama įvesti bet kokį tarifą prekėms ar paslaugoms.

Pagal naująją Europos Konstituciją šalims bus uždrausta skolintis. Jos bus priverstos gyventi pagal turimas išgales. Juk nežabotas ir neatsakingas vyriausybių skolinimasis Vakarų šalis įstūmė į ekonomikos nestabilumą ir krizę jau nežinia kelintą kartą, pradedant Cicerono Roma ir baigiant nūdienos Graikija, Ispanija, Portugalija, Airija, Italija bei Prancūzija.

Pats didžiausias pavojus šalių išlikimui ne tik Europoje, bet ir Vakaruose platesne prasme yra nevaldomas mūsų vyriausybių skolinimasis ne pagal galimybes, dabar fatališkai apsunkintas ne tik absurdiškų išsipūtusių ES biurokratijos išlaidų, bet ir vyriausybių polinkio dalyti būsimo finansinio dosnumo pažadus favorizuojamoms piliečių klasėms. Šie pažadai sukūrė nenumatytus finansinius įsipareigojimus, kurie dabar ima kristalizuotis. Tikroji Vakarų skola gali būti realistiškai įvertinta tik tada, kai šie kvailai dosnūs nenumatyti įsipareigojimai bus įtraukti į buhalterinę apskaitą, kaip ir turėtų būti, jei vyriausybės privalėtų laikytis tų pačių apskaitos taisyklių kaip ir korporacijos, kurias jos taip nemokėsiškai reguliuoja.

Europa taip pat privalo turėti stabilius pinigus. Tai reiškia, jog šalims turėtų būti uždrausti spausdinti pinigai. Pinigų spausdinimas yra pernelyg svarbus, kad jį būtų galima palikti politikams, biurokratams ir centriniams bankams. Vietoj to reikėtų iš karto priimti von Hayeko siūlymą apie konkuruojančias nuosavas valiutas. Valstybės vaidmuo turėtų apsiriboti užtikrinimu, kad visas valiutas administruotų valiutų valdybos, kurių svarbiausias vaidmuo būtų užtikrinti, kad valiuta būtų pilnai padengta.

Hamburgo Hanzas Kunigaikštystės centrinis bankas ištisus 250 metų turėjo valiutų valdybą, kol neišiveržė Napoleonas ir neištuštino jos sidabro saugyklų. Kai jis atsiuntė savo apskaitininkus, kad šie užtikrintų, jog niekas kitas pirma jo neišvogtų sidabro, jie atrado 7 milijardus dolerių atspausdintų banknotų ir 8 milijardus dolerių sidabro saugyklose. Valiutų valdyba veikė garbingai ir korektiškai ketvirtį tūkstantmečio, o Hamburgas dėl to galėjo džiaugtis jam lygių neturinčiu klestėjimu ir ekonominiu stabilumu. Šiandien mažai šalių turi valiutų valdybas. Viena iš jų yra Lietuva. Kodėl? Todėl, kad taip rekomendavo jūsų Institutas.

Tačiau šiandien neatidėliotinos reformos labiausiai šaukiasi vadinamasis „demokratijos deficitas“, viena šiandienės ES ypatybių. Tragiška jūsų pačių narsaus iššūkio totalitariniams valdovams iš nacistinės Vokietijos, o paskui iš komunistinės Rusijos istorija bus padariusi jus ypač jautrius pavojams, kylantiems tada, kai aukščiausias Europos įstatymas yra kuriamas žmonių, kurių mes, žmonės, nerenkame.

ES tokia, kokia ji savo struktūra yra šiandien, – ne tik nedemokratiška, bet antidemokratiška. Išrinktasis Europos parlamentas tėra nuleipęs figos lapelis, slepiantis niūrią tiesą, jog niekas, išskyrus nerinktus Briuselio *Kommissare*, negali siūlyti jokio naujo įstatymo. Europos eunuchų parlamentas negali net pateikti įstatymo projekto.

ES egzistuoja dvi įstatymų leidybos procedūros. Pirmoji yra „Komisijos reglamentai“, kuri paskelbia *Kommissare* ir kuris tampa aukščiausiu Europos įstatymu iš karto po paskelbimo. Jis nėra peržiūrimas, keičiamas arba užkardomas nei Europos parlamento, nei kurio nors nacionalinio parlamento. Tai yra valdymas dekretų pagalba. Kaip bežiūrėti, tokiam Reglamentui turėtų nelikti vietos demokratinės Europos konstitucijoje.

Antroji įstatymų leidimo procedūra vadinasi „Europos direktyva“. Žodis „direktyva“ daug pasako; nes tai irgi yra antidemokratiškas metodas. Vienintelė galia siūlyti – o todėl ir nesiūlyti – naują Europos įstatymą yra nerinktų *Kommissare*, susitinkančių už uždarų durų nuspręsti, kurias direktyvas jie paskelbs, o kurių – ne, rankose. *Probouleutic* funkcija, kuri yra pagrindinė įstatymų leidybos funkcija, nes joje glūdi didžioji dalis įstatyminio sprendimo teisės, atitinkamai atsiduria nerinktųjų žinioje.

Vos tik *Kommissare* slapta nusprendžia paskelbti naują Direktyvą, jos metmenys yra perduodami antrajam nerinktam dariniui, kuris yra toks slaptas, jog dar visai neseniai apie jo egzistavimą nebuvo užsimenama nė ES interneto puslapyje. Nuolatinių Atstovų Taryba susitinka (žinoma, už uždarų durų) parengti išsamų pavidalą, kuri įgaus naujoji Direktyva.

Po to Direktyvos projektas perduodamas *soi-disant* „Ministrų Tarybai“, kuri iš tiesų mažai bendra teturi su

ministras, nes jie labai retai čia dalyvauja. Tačiau tai yra dar vienas nerinktas pareigūnų organas, kuris – ir vėl – susitinka už uždarų durų nuspręsti, ar mechanškai uždėti pritarimo antspaudą ant naujos Direktyvos.

Tiktai po to, kai šie trys nerinkti pareigūnų organai jau būna paslapčia pasiūlę, išrutulioję ir nusprendę dėl projekto, Europos parlamentas pagaliau gali jį išvysti. Tačiau parlamentas negali kažin ko padaryti. Jis gali mechanškai pritarti projektui, bet negali jo taisyti. Jei jis nusprendžia nedėti pritarimo antspaudu, *Ne* dar nereiškia *Ne*. Tokiu atveju jungtinis parlamento ir Ministrų Tarybos susitikimas sprendžia, ką daryti su Direktyva. Jei nusprendžiama jos neplėtoti, *Kommissare* vis tiek turi galią priimti Direktyvą minėtojo Reglamento pavidalu.

Jei nusprendžiama toliau plėtoti Direktyvą, ji išsiunčijama visiems nacionaliniams parlamentams, kurių vienintelė funkcija yra paversti tą Direktyvą įstatymu. Jie neturi galios ją taisyti arba atmesti. Jungtinėje Karalystėje direktyvų projektus peržiūri Bendruomenių Rūmų Europos Įstatyminės Patikros Komitetas, kuris susitinka, – taip, atspėjote, – slapta. Tai vienintelis Rūmų komitetas, greta Žvalgybos ir Saugumo Komiteto, kuris taip elgiasi. Per paskutiniosios socialistų vyriausybės valdymą, Komitetas atmetė direktyvų projektus maždaug 200 atskirų atvejų. Kiekvienu tų atvejų Komiteto nutarimai buvo anuliuoti, o Direktyva tapdavo įstatymu, taip tiesiogiai pažeidžiant žmonių išrinktų atstovų valią.

Kad ir kokie būtų kiti panašūs derinimai, jie nėra demokratija bet kokia žinoma šio žodžio prasme. Taigi mūsų naujoje Europos Konstitucijoje nerinktiems *Kommissare*, Nuolatiniams Atstovams ir ministeriniams biurokratams neliks vietos. Jie bus tiesiog nušluoti.

Vietoj to vienintelė teisė siūlyti, plėtoti, taisyti, spęsti ar atšaukti Europos įstatymus teks išrinktajam Europos Parlamentui, kuriame daugumą turinti politinė frakcija sudarys Europos Vyriausybę. Net ir tokios Vyriausybės galios bus griežtai ribojamos: mat nė vienas naujas įstatymas, kurį priimti ji įtikins Europos Parlamentą, neišgalios tol, kol dauguma šalių narių parlamentų laisvai jam nepritaris.

Visos egzistuojančios įstatyminės ES kompetencijos, – vadinamasis *acquis communautaire*, – bus sugražintas šalims narėms. Europos *corpus iuris* bus griežtai ribojamas daugumos šalių narių parlamentų noro balsuoti už kurį nors Europos įstatymą. Visus šiuos parlamentus laikant lygiais, tokios mažos šalies kaip Lietuva galia daryti įtaką Europos įstatymams bus ne mažesnė negu tokios didesnės už ją šalies kaip Jungtinė Karalystė.

Yra viena aplinkybė, kuriai esant, Europos parlamentas bei visi nacionaliniai parlamentai privalės priimti įstatymus. Mat aš siūlau, kad šalių narių piliečiai turėtų teisę inicijuoti referendumą. Jei bent kažkoks mažas, bet reikšmingas registruotų balso teisę turinčių piliečių procentas bet kuriose iš trijų ar daugiau šalių

narių pasisakys už referendumą kuriuo nors konkrečiu klausimu, Europos Teisingumo Teismas patvirtins, jog referendumo klausimas pasirinkta tema yra teisingas, toks referendumas bus surengtas tuo pat metu kaip ir rinkimai į Europos Parlamentą.

Pirmasis naujai išrinkto Europos Parlamento uždavinys bus priimti įstatymus, kurie įgyvendintų žmonių sprendimą, išreikštą referendumo metu, dėl to ir kiekvienas nacionalinis parlamentas privalės priimti naujus įstatymus.

Drįstu pareikšti, jog tai bus tikrai demokratiška Europos Konstitucija.

Galimas daiktas, jūs pasakysite, jog šios idėjos yra nerealiai ir nutolusios nuo pragmatinės nūdienos politikos tikrovės. Tačiau, kaip jūs Institutas turi pagrindo žinoti, šiandienos idėjų – tegu ir „politiškai nekorektiškų“ – pažanga lems rytojaus politinę dienotvarkę.

Ir vis dėlto, jūs teisingai klausėte manęs ne tik to, kas *turėtų* įvykti Europoje, bet ir kas *įvyks*. Taigi baigiu savo kreipimąsi prognoze.

Pirma, euras – nors jūsų šalies vadovai galbūt ir trokšta jam priklausyti – žlugo. Dėl daugybės priežasčių, – aiškiai išreikšto jūsų žmonių troškimo neturėti nieko bendra su euro priėmimu, kaip parodė neseniai atlikta nuomonių apklausa, jūsų rezervų išlaikymo, kuri priešingu atveju būtumėte įpareigoti paaukoti Europos centriniam bankui, didelio pelno, kuri galite gauti iš mokesčio už teisę leisti savo valiutą, užuot leidus, kad tas mokestis atitektų Briuseliui, teisės kontroliuoti savo palūkanų normas ir valiutų kursus, – jūs turėtumėte išlaikyti savą valiutą ir nesileisti tempiami žemyn tolesnių pastangų įsivesti žlugusį eurą.

Antra, kaip mums priminė neseniai žlugusios diskusijos dėl Europos biudžeto, grynosios išlaidos, skirtos išlaikyti perdėtai biurokratinei naštai, kurią sudaro 30 000 nereikalingų Europos civilinių tarnautojų, iš kurių 10 procentų gauna didesnę atlyginimą negu Britanijos Ministras pirmininkas, yra tokios, kurių Britanija ir kiti grynųjų pajamų nešėjai į ES biudžetą daugiau nebėra pasirengę kęsti. Daugelis mūsų, priklausančių Britanijos valdančiųjų klasei, mielai suteiktume tiesioginę pagalbą Lietuvai ir kitoms anksčiau nuskriaustoms Rytų Europos valstybėms. Kai Briuselis nepasiims savo dalies, Lietuva gaus ne mažiau, o daugiau pagalbos iš labiau pasiturinčių Europos šalių.

Trečia, jei ES nebus pasirengusi radikaliai pertvarkyti savęs ir savo Konstitucijos, kad atsiskų priešiško krikščioniškiems įsitikinimams, laisvai rinkai ir

užvis labiausiai – pačiai demokratijai, ji neturėtų tvirti, negali tvirti ir netvers. Ji žlugs taip pat, kaip žlugo euras, ir dėl tos pačios priežasties. Euras išvis apskritai nebuvo valiuta. Kaip ir Europos sutartys, jis buvo ir yra antidemokratiškos politinės, piniginės ir galų gale fiskalinės centralizacijos įrankis. Tačiau Europos tautos trokšta pačios spręsti savo ir savo didžio žemyno ateitį.

Dažnai sakoma, – iš tiesų, pone Prezidente, sere, jūs man tai sakėte praėjusį vakarą mums vakarienėjant, – jog Britanijos žmonių pasipriešinimas ES kyla iš šovinistinio, atavistinio ir anachroniško didžiųjų prarastosios Imperijos dienų ilgesio. Taip nėra. Britų Imperija, priešingai negu kitos imperijos, radosi ne iš sąmoningos valios plėstis ir užkariauti, bet veikiau dėl taikaus laisvos prekybos atsitiktinumo. Dar gerokai iki tol, kai Pasaulinė Prekybos Organizacija pasiekė įspūdingo vidutinių pasaulinių tarptautinių tarifų sumažinimo nuo 21%, kuris vyravo Britanijai įstojus į ES 1972 m. iki 1%, kuris

vyrauja šiandien, visoje Britų Imperijoje vyravo Imperinės Pirmenybės (*Imperial Preference*) sistema, o ketvirtis žemės rutulio buvo laisvos prekybos teritorija.

Neseniai iš naujo perskaičiau Lordo Curzono kalbas iš to laikotarpio, kai jis ėjo Indijos vicekaraliaus pareigas. Lordo politika, aiškiai išdėstyta jo kalbose, tikrai nebuvo skirta traukti didžiąsias Indijos subkontinento tautas dailiai nublizgintu Imperijos kulnu. Tai buvo šviesi politika, siekianti padėti tiems gyventojams išbristi iš skurdo ir žengti pirmuosius žingsnius į tai, kas jie yra šiandien – didžiausia pasaulyje demokratija.

Britanija rengiasi palikti Europos Sąjungą, ir galimas daiktas, netrukus tai padarys. Jungtinės Karalystės Nepriklausomybės Partija jau seniai pasisako už tai, kad Britanijos žmonėms būtų galima surengti įpareigojantį referendumą dėl to, ar likti ES, ar išstoti iš jos. Per pastaruosius du dešimtmečius nuo įkūrimo mūsų partija nenumaldomai augo ir tapo antrąją pagal dydį partija britų delegacijoje Europos Parlamente. 2014 m. ji jau gali būti didžiausia partija. Tuo metu, lygiai taip pat nenumaldomai, žmonių troškimas palikti ES bus sustiprėjęs. Prieš 20 metų nuomonės buvo pasidalijusios į dvi lygias puses: dabar apie tris penktadalius balsuotų už išstojimą, – jei tik valdančioji klasė jiems suteiktų tokią galimybę.

Niekas iš Konservatorių, Liberalų ir Leiboristų partijų vadovų nenori suteikti žmonėms žodžio ir leisti pasakyti, ar jie vėl turėtų valdyti save su balsadėžiu pagal-

Reklaminio plakato fragmentas.
XIX a. pabaiga. Didžioji Britanija

ba. Vis dėlto Jungtinės Karalystės Nepriklausomybės Partija gauna daugumą balsų iš Konservatorių Partijos, kurios eiliniai parlamentarai gerai žino, kad jei ir tol, kol Europos klausimas nebus tvirtai išspręstas referendumo būdu, mūsų partija dabar turi pakankamai jėgų ir paramos, padėsiančios užtikrinti, kad konservatoriai daugiau niekada neturėtų didžiosios daugumos Jungtinės Karalystės Parlamente. Jie jau pradeda ir savo Ministrui Pirmininkui sakyti: „Išsipareigok referendumui Europos klausimu arba pasitrauk“.

Net ir ponas Mario Monti, ES paskirtas Italijos Ministras pirmininkas (mat Briuselis dabar tiesiogiai kišasi į paskyrimus, dėl kurių anksčiau sprendavo tautos balsas), vakar sakė, jog Britanijos valdančioji klasė privalo daugiau nebekliudyti žmonėms tarti savo žodžio.

Visai įmanoma, kad jei mano partijai pakankamai gerai pasiseks per 2014 m. Europos rinkimus, Ministras pirmininkas bus priverstas paskelbti, kad po Jungtinės Karalystės visuotinių rinkimų 2015 m. jis sušauks referendumą dėl to, ar Britanija lieka ES, ar apsisprendžia išsilaisvinti ir vėl tapti nepriklausoma šalimi.

O kas, jei Britanija pasitrauks? Pirmas dalykas, kurį pastebės Lietuva, bus tas, kad lėšos, kurias ji gauna iš

ES, bus gerokai sumažintos, mat Britanijos įnašas į ES yra neproporcingai didelis. Toliau, kitos ES šalys irgi ims bruzdėti, norėdamos pasitraukti, o jų valdančiosios klasės nevisada sugebės atsispirti jų reikalavimams. Taigi ES yra pasmerkta anksčiau ar vėliau žlugti: ir ji žlugs ne todėl, kad Britanija ilgisi savo prarastosios Imperijos, bet todėl, kad Britanija ilgisi savo prarastos demokratijos.

Šešiolikštasis Jungtinių Valstijų prezidentas savo garbioje kalboje, dedikuodamas Pilietinio karo mūšio lauko Gettysberge kampelį abiejų kovojusių pusių kareiviams, kurie ten paguldė galvas, taip pasakė: „Kad iš šių garbingų žuvusiųjų mes pasisemtume vis didesnio atsidavimo tam reikalui, kuriam jie atsidavė iki galo; kad mūsų ketinimai būtų patys geriausi, idant šie žuvusieji nebūtų tuščiai atidavę gyvybės; kad šioje tautoje, Dievui viešpataujant, iš naujo užgimtų laisvė; ir kad žmonių valdžia, valdoma žmonių ir žmonėms, niekada šioje žemėje nepražūtų“.

Sere, telaimina Dievas jus ir jūsų Institutą bei jo darbus; telaimina Dievas Lietuvą, ir telaimina Dievas Europą, ir tepadaro ją demokratišką.

Aš gimiau demokratinėje santvarkoje. Aš tokioje negyvenu. Tačiau rimtai ketinu tokioje numirti. ❏

APIE GARBINGĄ LIETUVOS PRAEITĮ BRONIAUS KUTAVIČIAUS MUZIKOJE IR JUSTINO MARCINKEVIČIAUS POEZIJOJE

Živilė Stonytė

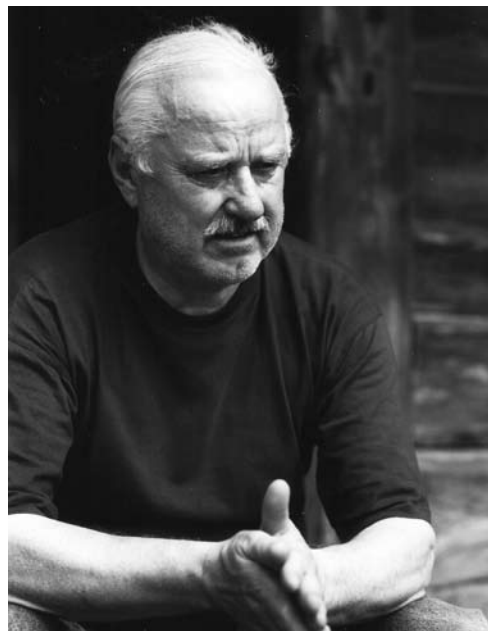
Pokyčiai Lietuvos muzikoje septintame aštuntame dešimtmetyje, įvardijami modernėjimu, pastaruoju laiku vis labiau siejami su kompozitoriumi Broniumi Kutavičiumi. Ši neeilinė mūsų kultūros asmenybė jau pirmaisiais savo reikšmingais kūriniais pradėjo griauti nusistovėjusias lietuvių muzikos normas. Netikėtais kūrybiniais sprendimais ir savitu žvilgsniu atsigręžęs į lietuvių kultūrinę praeitį Kutavičius, vidinėmis pajautomis rekonstravęs seniausius archajinius muzikos motyvus, atvėrė netikėtus kūrybos klodus. Kompozitorius, savo muzika sukėlęs šoką tuometiniams muzikinės kūrybos vertinimo sistemos adeptams, šiandien susilaukia „nacionalinio identiteto simbolio“ apibūdinimo¹. Nors XX a. antros pusės lietuvių muzikos modernėjimo kelias grįstas ne vieno lietuvių kompozitoriaus darbais, Kutavičiaus kūryba, šiandien žvelgiant beveik iš 50 metų retrospektyvos, žymi kone pagrindinius to kelio posūkius ir reikšmingesnes kryžkeles.

Pasidairyti „nacionalinės ikonos“ praėjusių dešimtmečių lietuvių muzikoje paakino poezija, kurioje tarp kitų į literatūros istoriją įėjusių XX a. kūrėjų egzistavo neginčijamas lyderis, užėmęs plačiosios kultūrinės visuomenės autoriteto poziciją – jau sovietmečiu „tautos poetu“ pradėtas vadinti Justinas Marcinkevičius. Šį apibūdinimą jis pelnė savo kūryba aprėpdamas svar-

2012 m. rugsėjo 12–14 d. Vilniuje vyko 43-oji tarptautinė Baltijos muzikologų konferencija „Muzika, pakeitusi laiką: Baltijos kraštų kūrybos proveržis po 1970 m.“, skirta lietuvių kompozitoriaus Broniaus Kutavičiaus 80-mečiui. Konferencijoje, kurioje dalyvavo apie 30 muzikologų iš Lietuvos ir dešimties užsienio šalių, ne vien kalbėta apie lietuvių muzikos raidą ir jos lūžius pastaraisiais dešimtmečiais, bet ir ieškota paralelių su kitomis Baltijos ar Centrinės Europos šalimis, diskutuota apie „nacionalinių ikonų“ muzikoje gimimą ir jų muzikos recepciją. Muzikologės Živilės Stonytės straipsnis parengtas pagal šioje konferencijoje skaitytą pranešimą „Lietuvos kultūros ir istorijos refleksija Broniaus Kutavičiaus ir Justino Marcinkevičiaus kūryboje“.

biausius Lietuvos istorijos, kultūros įvykius, asmenybes, pateikęs etinių, moralės svarstymų.

Justinas Marcinkevičius (1930–2010) ir Bronius Kutavičius (g. 1932) – beveik bendraamžiai; jie priklauso

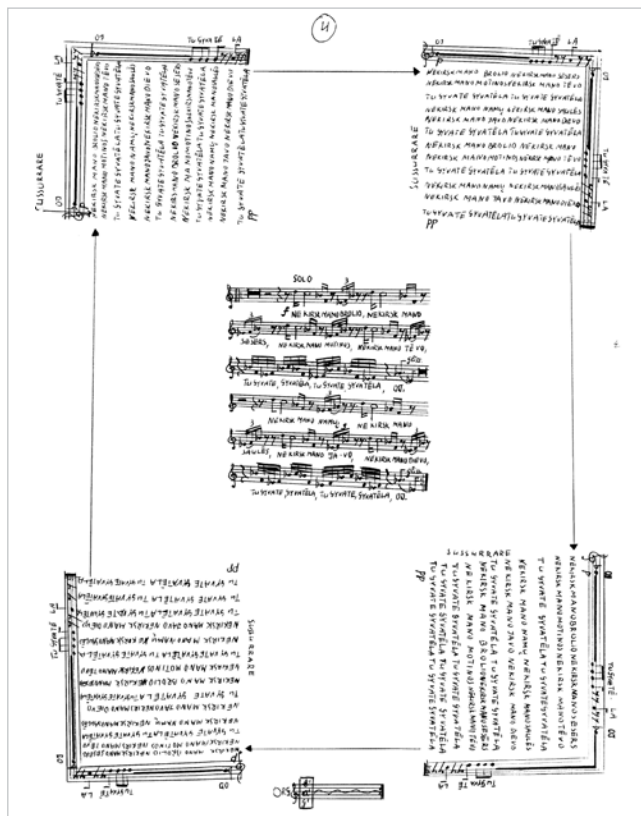

Bronius Kutavičius. Arūno Baltėno nuotr.

kartai, kuri, gimusi nepriklausomoje tarpukario Lietuvoje, aukštąjį mokslą baigė jau sovietmečiu. Panašiu metu septinto dešimtmečio pradžioje jie pradėjo ir savo kūrybinį kelią, tačiau jų kūrybos ir karjeros panašumai čia ir baigiasi. Literatūrinės karjeros pradžioje ir jai išibėgėjant dirbęs Rašytojų sąjungos aparate, užėmęs vadovaujamas pareigas, Marcinkevičius beveik kasmet išleisdavo po naują knygą (jos pasirodydavo ir kone gausiausiai to meto tiražais), jo kūryba buvo itin proteguojama. Nesulaukęs nė keturiasdešimties,

¹ Donato Katkaus pasisakymas in: „Muzika, pakeitusi laiką“, [diskusija], in: 7 *meno dienos*, 2012-10-26, Nr. 38 (1006).

poetas jau buvo dukart apdovanotas LSSR valstybine premija – aukščiausiu sovietų Lietuvos įvertinimu, teikiama už atliktus žymius mokslo ir technikos darbus, už žymius socialistinio lenktyniavimo laimėjimus, literatūros, meno ir architektūros kūrinis². Tuo tarpu Ku-

Broniaus Kutavičiaus *Paskutinių pagonių apeigų* partitūros rankraščio p. 4. Iš Muzikos informacijos ir leidybos centro archyvo

tavičius mokytojavo M. K. Čiurlionio meno mokykloje (vėliau kurį laiką dėstė Lietuvos muzikos akademijoje), o jo kūriniai į oficialiąją erdvę sovietmečiu skynėsi kelią sunkiai – atidedami, peikiami, kartais draudžiami³. Abu kūrėjai nebuvo ir asmeniškai pažįstami, jų kūryba susilietė vos keliuose opusuose – Kutavičius yra sukūręs muziką dviejų Marcinkevičiaus dramų pastatymams: *Mažvydui* Klaipėdos dramos teatre 1976 m. ir spektakliui *Mindaugas*, kuris 1994 m. buvo pastatytas Vilniaus Žemutinėje pilyje.

Kadangi Kutavičius Lietuvos konservatoriją baigė dešimtmečiu vėliau (1964) už Marcinkevičių, studijavusį Vilniaus universitete (1954), šiandien jis tapatinamas su kiek jaunesnės poetų – Sigito Gedos, Marcelijaus Martinaičio – kartos kūrėjais. Nepaprastas kūrybinis

² *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 4, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 441.

³ Pirmasis stambus Kutavičiaus kūrinys *Panteistinė oratorija*, sukurta 1970 m., savo premjeros laukė 12 metų, kai ją atliko naujai susikūręs Šarūno Nako vadovaujamas Vilniaus naujosios muzikos ansamblis.

artumas su Sigitu Geda įkvėpė Kutavičių sukurti reikšmingiausias savo kūrinius pagal šio poeto tekstus – tarp jų *Panteistinė oratorija*, *Mažasis spektaklis*, *Paskutinės pagonių apeigos*, *Magiškas sanskrito ratas* ir kt. Žavėdamasis Gedos poezijos unikalumu, kurį viename interviu susiejo su iš folkloro pajautų kilusia Antano Strazdo tradicija („Viskas čia galima, visos fantazijos. Gyvuliai skraido arba paukščiai kalba, žydi gėlė ant jūrų, – viskas susimaišę, bet visur nepaprastas grožis, taurus grožis, nepigus“), ironiškai atsiliepia apie Marcinkevičiaus poezijoje esančius štampus⁴. Jo poetinis žodynas Kutavičiui nebuvo artimas.

Tačiau ar išmanu ir korektiška šiuodu kūrėjus lyginti? Ar tam padėtų šių skirtingų meno sričių „nacionalinių ikonų“ įvaizdžiai? Marcinkevičius savo indėlį į lietuvių poeziją ir apskritai kultūrą be kita ko ypač vertino savo „nacionalinio epo“ sukūrimu – dramomis *Mindaugas*, *Katedra* ir *Mažvydas* („Savo draminę trilogiją laikyčiau savotišku nacionaliniu epu ar mitu apie mūsų pradžią, apie tuos pagrindinius elementus, iš kurių išaugo, nuo kurių ir prasidėjo tai, ką vadiname Lietuva“⁵). Čia atsigręžta į daugelį reikšmingiausių Lietuvos istorijos įvykių, veikia ryškios Lietuvos kultūros asmenybės. Ne prie vienos jų savo kūryboje prisilietė ir Kutavičius. Iš tokių bendrų Marcinkevičiaus ir Kutavičiaus temų paminėtinas Lietuvos karaliaus Mindaugo krikštas, jo karūnacija (drama *Mindaugas* ir opera *Ignis et fides*), Vilniaus Katedros istorijos aplinkybės (drama *Katedra* ir *Epitaphium temporum pereunti* IV d. „Katedros atšventinimas“), Vilniaus universiteto įkūrimas (poema *Pažinimo medis* ir *Epitaphium temporum pereunti* II d. „Passacaglia“). Abu kūrėjai menine kalba yra pristatę ir kai kurias žymias lietuvių kultūros asmenybes – Martyną Mažvydą (drama *Mažvydas* ir Kutavičiaus muzika spektakliui), Kristijoną Donelaitį (poema *Donelaitis* ir oratorija *Metai*), Antaną Strazdą (eilėraščiai ir opera *Strazdas – žalias paukštis*) ir kt. Tačiau kai kurių įvykių traktavimas, istorinių aplinkybių akcentai, pagaliau kūrybinės ir meninės išmonės ribos atskleidžia nemažus skirtumus, kurių daugiau nei panašumų. Taigi pasidairius po bendras kūrybos temas, domėjimosi erdves, šiuos skirtumus apžvelgsime pasitelkę kelis ryškesnius poeto ir kompozitoriaus kūrybos pavyzdžius, kuriuose atsispindi jų požiūris į krikščionybę.

MENINĖS IŠMONĖS RIBOS IR PARIBIAI

Vienas svarbiausių Lietuvos istorijos puslapių, teikiančių kūrėjams įkvėpimo, yra Lietuvos krikštas, jos

⁴ „Aš nežinau, nežinau, kas iš to dar išeis...“, interviu su Broniumi Kutavičiumi, in: *Tango*, 1992, sausis, p. 9.

⁵ Justinas Marcinkevičius, *Dienoraštis be datų*, Vilnius: Vaga, 1981, p. 67.

christianizacijos procesas, užtrukęs ne vieną šimtmetį. Krikščionybės atėjimo fone veiksmas plėtojamas ir Marcinkevičiaus dramoje *Mindaugas*, kur atsispindi žemių vienijimo, valstybės formavimo peripetijos. Antrojoje dramos dalyje Mindaugas ir jo aplinka vaizduojami valdovo pilyje, tik pasibaigus karūnacijai, taigi keleri metai po krikšto. Tačiau pagrindinis dramos veikėjas krikšto lieka tarsi nepalietas – Mindaugas apimtas minčių apie tolesnį Lietuvos egzistavimą, o karūną ir savo, kaip krikščionio valdovo, vaidmenį vertina ironiškai. Poeto požiūris į naująją religiją čia išryškėja Dausprungo žodžiais aštrinant pagonybės ir krikščionybės priešpriešą: „Tu Lietuvą išleidai į pasaulį, / Apvilkęs vargšę svetimu rūbu. / Tu į krūtinę jai įdėjai pikta, / Negerą dieva“⁶.

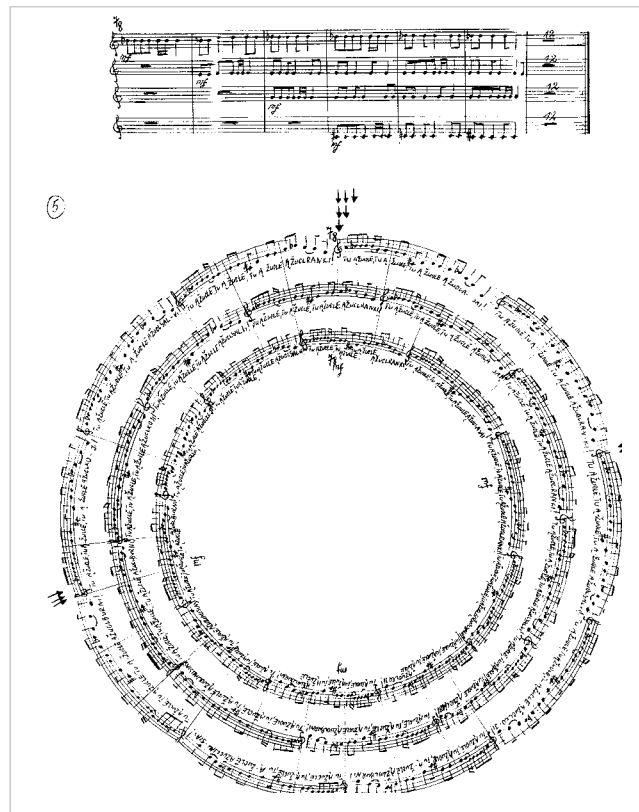
Ši mintis dar sustiprinama metraštinių žodžiais, kuriais supriešinamas „žmogus“ ir „krikščionis“ – Mindaugas, dėl aukos savai valstybei priėmęs krikštą, vėliau ir karūną, jaučiasi praradęs save kaip asmenybę: „Dabar jisai tiktai žiūrėjo gailiai, / Kaip vardan to kilnaus ir didžio tikslo / Gyvenimo ugnį jau baigė degti / Brangiausia jo paties dalis: žmogus“⁷.

Konfliktišką pagonybės ir krikščionybės santykių dramoje itin ryškiai atskleidžia Mindaugo brolio Dausprungo personažas, kurį dar iki krikšto Mindaugas paskiria vyriausiuoju pagonių žyniu. Dramoje jis išlaiko aukščiausią moralinį autoritetą, taip sudarydamas atsvarą nešvariems Mindaugo darbams. Atsivertimo naštos Marcinkevičiaus dramoje neišveria ir jo žmona Morta, kuri, apimta begalinių sąžinės priekaištų ir nepakeldama savo ir kitų nuodėmių naštos, išprotėja. Didžiulė kaltės dalis dėl to tenka ir ją globojusiam pataikūnui vienuoliui.

„Drama ne istorija. Išmonė, fantazija kitą sykį gali būti „istoriškesnė“ už istorinį faktą. „Kiekvienas tragedijos asmuo priklauso ne istorijai, o poetui“, – tvirtina Belinskis. Negalima su juo nesutikti“⁸, – teigia poetas, tarsi nujausdamas, kad meninės išmonės ribos gali būti suvokiamos skirtingai. Šį skirtumą devinto dešimtmečio pradžioje katalikiško pagrindžio spaudoje pažymėjo V. Kvietytis, klausdamas, ar „leistina „išmonei“ apjuodinti ir pažeminti istorinį veikėją?“⁹ Dėl poeto fantazijos vaizduojant „tamsybininkų“ universitetą, Mažvydui priskiriant nesantuokinį sūnų, aprašant vyskupo Masalskio „nuodėmes“ šis autorius klausia gana tiesiai: „Argi norėtų pats Marcinkevičius, kad po jo mirties kitas poetas rašytų apie jį su tokia „išmone“, kad, be šeimos, turėjo meilužę, vaikų ir juos nužudė arba įkalino?“¹⁰

Taigi panašios meninės istorinių įvykių traktuotės

dažnai remiasi istorijos falsifikacija. Nemaža tokių dramų motyvų yra aptarę ir vėlesni tyrinėtojai, kultūros istorikai. Į Marcinkevičiaus dramų istorinio patikimumo požiūriu pažvelgusi filosofė Dalia Zabelaitė išskyrė jose monumentaliojo požiūrio (Friedrich Nietzsche) į

Broniaus Kutavičiaus *Paskutinių pagonių apeigų* partitūros rankraščio p. 5

istoriją apraiškas, kurioms būdinga faktinę tikrovę pateikti, ją „suartinant su laisva išmone ar mitine funkcija“. Kartu pastebėta, kad „sovietmečiu šis aspektas tuo ir buvo parankus, kad atvėrė tą istorinių dramų naratyvo perspektyvą, kuri įgalino specifiniais tikslais gražinti ar iškraipyti istorinę praeitį. Tiksliau – perspektyvą, derančią su propagandine socrealizmo strategija“¹¹.

Marcinkevičiaus *Mindaugas* iškilo į chrestomatinių klasikos kūrinių lygmenį dėl įtaigių psichologinių dramų veikėjų portretų, patriotinių jausmų puoselėjimo. Sureikšmintą Tėvynės kūrimo idėja, dėl šalies aukojant asmeninius interesus, buvo plačiai aktualizuota ir paskleista ne vien dramų leidimais kitomis kalbomis, bet ir itin gausiais dramų pastatymais visoje Sovietijoje¹². 1968 m. sukurta drama taip pat atitiko anuometinės

⁶ Justinas Marcinkevičius, „Mindaugas“, in: Justinas Marcinkevičius, *Raštai*, t. 3, Vilnius: Vaga, 1982, p. 166.

⁷ *Ibid.*, p. 174.

⁸ Justinas Marcinkevičius, *Dienoraštis be datų*, p. 67.

⁹ V. Kvietytis, „Nugarbinga poeto išmonė“, in: *Aušra*, 1980, rugsėjis,

Nr. 24; perspausdinta in: *Aidai*, 1982, Nr. 1; cit. iš: www.aidai.us.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Dalia Zabelaitė, „Apie (ne)viliojantį (už)kalbėjimą“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 4, p. 163.

¹² Vien iki 1981 m. buvo žinoma apie 13 *Mindaugo* pastatymų so-

valdžios jau prieš dešimtmetį nusibrėžtus tikslus: „režimui labiau legitimuoti [...] panaudoti kai kurių tautinių tradicijų bei simbolių atgaivinimą. [...] Ypač sėkmingai buvo panaudojami herojiniai tautos istorijos puslapiai, susiję su kovomis prieš kryžiuočius“¹³. Tuo tarpu čia minėti neigiami krikščionybės vertinimo aspektai, be kita ko, sutapo ir su septintame dešimtmetyje ypač suaktyvėjusia ateistine propaganda. *Mindauga* ir kitose trilogijos dramose daugeliu krikščionybės simbolių manipuluojama taip, kad jie „virsta pačios krikščionybės menkinimo priemone“, o „transcendencijos matmenį atverianti prasmė apverčiama aukštyn kojomis į sovietiniam režimui priimtina krikščionišką ideologemą, ko gero, subordinuotą ateistinės indoktrinacijos tikslams“¹⁴.

NARES HABENT, ET NON ODORABUNT

Kutavičius, imdamasis Lietuvos krikšto temos, išryškino visai kitus istorinius akcentus. Kompozitoriaus opera arba sceninis diptichas *Ignis et fides (Ugnis ir tikėjimas)* buvo sukurta 2003 m. Čia jis turėjo savitą istorinę viziją, kurią kūrė drauge su libreto autoriumi, žymiu lietuvių religijotyriu Gintaru Beresnevičiumi. Pirmojoje veikalo dalyje vaizduojami 1009-ųjų įvykiai, kai į Lietuvą atvyksta šv. Brunonas. Jo pasirodymą ir susitikimą su karaliumi Netimeru nuolat lydi lotyniškų psalmių recitavimas, kuriuo Kutavičius įprasmina lotyniškosios kultūros atėjimą. Su Beresnevičiumi meistriškai parinkti Dovydo psalmių tekstų fragmentai savaime plėtoja pasakojimą apie tolesnius misionieriaus gyvenimo įvykius – jo pokalbį su Netimeru, nukirsdinimą. Brunono pokalbyje su Netimeru išsiskiria du ryškūs muzikiniai klodai – pagoniškajai kultūrai priskiriami diatoniški varinių pučiamųjų disonansai, primenantys sutartinių skambesį, taip pat kanklės, o psalmes lydi lyriškas styginių pritarimas, demonstruojantis harmoningą pasaulį, priešingą pagoniškajam. Čia suskamba ir 113 psalmės žodžiai, skirti pagonims (pagonių stabams):

Os habent, et non loquentur:
oculos habent, et non videbunt.
Aures habent et non audient:
nares habent, et non odorabunt.
(Jie turi lūpas, bet neprabyla,
turi akis, bet nemato.

vietinėse respublikose, Kanadoje, Budapešte, jis išverstas į rusų, latvių, anglų, čekų, armėnų, vengrų, uzbekų kalbas: „Bibliografinės žinios“, in: Justinas Marcinkevičius, *Raštai*, t. 3, p. 414.

¹³ *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990*: Dokumentų rinkinys, sudarė Juozapas Romualdas Bagušauskas ir Arūnas Streikus, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 18.

¹⁴ Dalia Zabielaitytė, *op. cit.*, p. 166. Svarbu pažymėti ir tai, kad savo *Dienoraštyje be datų* išreikštų antibažnytinių nuostatų Marcinkevičius

Turi ausis, bet nieko negirdi,
turi nosis, bet nesuuodžia.)

Panašiu muzikiniu pagoniško ir krikščioniškojo pasaulio gretinimu grindžiama ir antroji dipticho dalis, kurioje, kaip ir Marcinkevičiaus dramos antroje dalyje, vaizduojama Mindaugo karūnacija. Dramoje jos iškilmės vyksta niūrioje Mindaugo pilyje, o Kutavičius jas perkelia prie pirmosios krikščionių Katedros. Vidurvasario iškilmės nuotaika juntama ir lauke, kur klausytojams bei žiūrovams suteikiamas dar vienas malonus – kvapų – pojūtis: „Ką tik pastatyta, dar pastoliuose mūrinė Katedra, aplink pievos, liepų žiedų kvapas“ (iš partitūros rubrikų). Čia naujajai religijai atstovauja jau ne vienas abejotinos reputacijos vokiečių ordino vienuolis, tačiau visas būrys popiežiaus legatų, vyskupų, vienuolių, kurie „maloniai šnekasi“. Katedroje vyksta mišios, kuriose dalyvauja ir Mindaugas. Iškilmingoms apeigoms pavaizduoti Kutavičius išskleidžia visą muzikinių priemonių rinkinį, kuris asocijuojasi su katalikiškąja liturgija – greta to, kad toliau skamba recituojamos psalmės, kompozitorius čia panaudoja ir autentišką grigališkojo choralo giesmę (*Sanctus IV*), ir Mindaugo amžininkės vienuolės Hildegardos Bingenietės kūrybą, ir dvibalsį organumą primenančią muzikinę medžiagą. Kaip simbolis, įvietinantis daugelio amžių liturginę iškilmių tradiciją, skamba himnas *Te Deum laudamus*, ne vien lydėjęs Karolingų laikų valdovų šventimus ir karūnavimus, bet ir siekiantis šv. Ambraziejaus ir šv. Augustino laikus. Krikščioniško „ženklų“ vaidmenį atlieka bažnytiniai varpai (autentiškas Vilniaus bažnyčių varpų skambesio įrašas fonogramoje panaudojamas operos pabaigoje) ir vargonai (kurių atsiradimą Lietuvoje, beje, kompozitorius paankstino 150 metų). Kaip pastebi muzikologai, ši muzika Kutavičiaus yra sukurta „inspiracine-rekonstrukcine maniera“, naudojant daugelį kompozicinių algoritmų¹⁵, kurie padeda jam išgauti „autentišką“ skambesį.

Kutavičiui būdinga įvykius perteikti objektyviai, it kokiam metraštininkui, – taip yra ir šioje operoje, stebint Lietuvos krikščioninimo įvykius. Jie nušviečiami pabrėžiant, kad per Lietuvos krikštą kraštas pirmąkart susidūrė su turtinga lotyniškąja to meto kultūra, vyrąja suvokimas, kad įsiliejama į Europos kultūros šeimą. Savitai iškalbingas yra operos epilogas, vaizduojantis beprasmybės kupiną laiką po Mindaugo nužudymo –

neatsisakė ir Nepriklausomybės metais pasirodžiusiuose leidimuose. Pernai išleisto rinkinio *Dienoraščiai ir datos* (Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011) sudarytojas Valentinas Sventickas pratarmėje patvirtino, kad poetas vėlesniems leidimams pasirinko būtent pirmąjį variantą, nežymiai jį pataisydamas.

¹⁵ Gražina Daunoravičienė, „Choralų bokštai istorinių vizijų skliautuose: modeliai ir metaforinis ženklavimas“, in: *Broniaus Kutavičiaus muzika: Praeinantis laikas*, sudarytoja Inga Jasinskaitė-Jankauskienė, Vilnius: Versus aureus, 2008, p. 224.

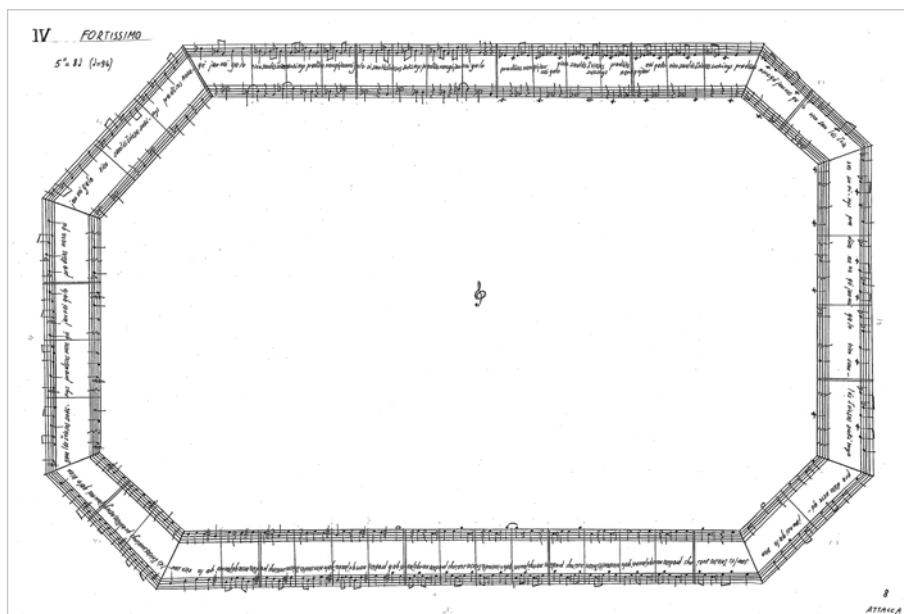
čia dykynėje, supamas žaibų ir griaustinio, vienišas apeleistas vaidila, pritardamas sau kanklėmis, gieda keistą giesmę, kurioje sumišę ir pagoniški, ir krikščioniški vardai bei simboliai.

PASKUTINIŲ PAGONIŲ APEIGOS

Dviejų religijų – pagonybės ir krikščionybės – susidūrimas, pavaizduotas *Ignis et fides*, nebuvo pirmas kompozitoriaus kūryboje. Pirmą kartą šią temą ypač akivaizdžiai Kutavičius atskleidė dar 1978 m. oratorijoje *Paskutinės pagonių apeigos* (Gedos tekstais). Šešiose jos dalyse Kutavičius panaudojo archajinę liaudies muziką primenančius motyvus, kuriuos pateikė remdamasis kompoziciniais minimalizmo principais ir estetika. Kutavičius prisimena, kaip rašydamas šią oratoriją ir paniūniavęs kokį jos motyvą iš bičiulių susilaukė nuostabos: „Taigi čia pagonybė!“¹⁶ Tai patvirtino jam, kad ne cituodamas liaudies motyvus, o pasikliaudamas intuicija dėl archajiškos žodžių ir melodinių motyvų sandaros, jis eina teisingu keliu. Oratorijos pabaigos dramaturginis sprendimas paremtas tuo, kad į skambantį daugiasluoksnį polifoninį (pagoniškąjį) audinį įsiterpia protestantiškąjį choralą imituojantis vargonų choralas, kuris septyniskart kartojamas, galiausiai nustelbia choro dainavimą.

Ar šis kūrinys atskleidžia, kokios pozicijos laikosi kompozitorius, pristatydamas pagonybės ir krikščionybės susidūrimą? Pats Kutavičius niekur viešojoje erdvėje nėra deklaravęs savo priklausomybės kokiai religijai ir apskritai kratosi tokių klausimų. Nejaukiai pasijunta, paklaustas, kaip vertina vieną Gedos eilėraščių apie reinkarnaciją („Na, sunkus klausimas. Filosofinis klausimas. Aš su filosofija nelabai sugyvenu“¹⁷), „pagoniškąją“ muziką sieja su baltų genčių melodinių-ritminių motyvų rekonstrukcija, o kalbėdamas apie pirmuosius Lietuvos misionierius kankinius, slepia gerklėje kilusį graudulio gumulą¹⁸. Kas kita – in-

terpretacijos, kurios nuo pat *Paskutinių pagonių apeigų* pirmosios perklausos buvo gana prieštaringos. Visų pirma, kūrinio perklausos 1978 m., įvykusi Mažojoje baroko salėje (dabartinė Šv. Kryžiaus bažnyčia Vilniuje), sukėlė tiek didžiulį publikos susidomėjimą (apie tai – šiek tiek vėliau), tiek kai kurių kompozitorių pasibjaurėjimą naujomis muzikos išraiškos priemonėmis („Ko aš čia atėjau – pasiklaustyt keletu garsų?“ – piktinosi Eduardas Balsys¹⁹). Daugelį suglumino pati oratorijos tema, kur akivaizdi krikščionybės pergalė, nustelbianti pagoniško pasaulio burtus, magišką judėjimą, užkalbėjimus. Tačiau šio aspekto anuomet niekas nesiėmė išsamiau gvildinti. Net Vytautas Landsbergis, pirmasis po kūrinio perklausos recenzavęs oratoriją, atsargiai rašė: čia „eksponuojama konfliktas, valdingas naujo elemento įsiveržimas ir tariamas triumfas. Nei muzikos autorius, nei klausytojai netapatina savęs su tokiu triumfu, pati-

Broniaus Kutavičiaus *Magiško sanskrito rato* partitūros rankraščio p. 8.
Iš Muzikos informacijos ir leidybos centro archyvo

riama veikiau emocinis prieštaravimas ir sukrėtimas, kurį, matyt, pamažu teks apmąstyti, vėl ir vėl pasitikrinant išpūdžio prasmę būsimuose koncertuose²⁰. Šioje recenzijoje jis jau perspėjo ir dėl „vienareikšmių programinių aiškinimų pavojaus“²¹. Po metų muzikologas šiame kūrinyje apibūdino dvi priešpriešas, įkūnijančias skirtingus pasaulius: „Ten – žmonių muzika, gamtos

¹⁶ Pasakoja kompozitorius Bronius Kutavičius, in: *Broniaus Kutavičiaus muzika*, p. 25.

¹⁷ „Aš nežinau, nežinau, kas iš to dar išeis...“, p. 8.

¹⁸ Jūratės Katinaitės pokalbis su Broniumi Kutavičiumi, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2012-09-12. Garso įrašas.

¹⁹ „Rašau ką noriu“, in: Rūta Gaidamavičiūtė, *Kūrybinių stilių pėdsakai: Pokalbiai su muzikais*, Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akade-

mija, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Muzikologijos institutas, 2005, p. 174.

²⁰ Vytautas Landsbergis, „Žiogas ir ažuolas saulės rate“, in: *Literatūra ir menas*, 1978-12-30, p. 11; kartota: Vytautas Landsbergis, *Ceresnės muzikos troškimas*, Vilnius: Vaga, 1990, p. 420.

²¹ *Ibid.*, p. 422.

muzika (apie gamtą ir artima gamtai savo prigimtimi) [...]. Čia, vargonų epilogė, mokslo muzika, racionalaus mąstymo suformuota kultūra ir meno sistema²².

Muzikologė Inga Jasinskaitė-Jankauskienė, tyrinėdama *Paskutinių pagonių apeigų* kompozicinius principus, išskyrė įvairiomis priešpriešomis pagrįstą jos struktūrą, pirmiausia dviejų pasaulių ir dviejų kultūrų susidūrimą. Ji pastebėjo, kad visame kūrinyje akivaizdi muzikos opozicijų grandinė:

- vokalinė (choro) muzika *versus* instrumentinė (vargonų) muzika;
- gamtos muzika *versus* mokslo muzika;
- polifoninė faktūra *versus* akordinė faktūra;
- horizontalė *versus* vertikalė;
- procesualumas (repetityvinė technika) *versus* uždaros, baigtinės struktūros²³.

Remdamasi antropologų teorijomis ir pritaikydama struktūros-antistruktūros opoziciją, pagoniškąją sritį (antistruktūrą) muzikologė sieja su viskuo, kas pozityvu, tuo tarpu „negatyviai, atsižvelgiant į istorinę baltų patirtį, *Paskutinėse pagonių apeigose* vertinami struktūros „atstovai“ – vargonai. Kūrinyje jie atskleidžia chaosą ir blogį²⁴. Muzikologė, kalbėdama apie šios oratorijos prasmę, taip pat laikosi nuostatos, kad jėga apkrikštyti pagonys „prarado laisvę, tapatumą, pagaliau visai išnyko“²⁵, taigi pagoniškumas čia, anot jos, traktuojamas „kaip tobuliausia archajiško lietuviško tautiškumo išraiška“²⁶. Tačiau tenka suabejoti, ar šioje vietoje nepasiduodama inertiškai priešpriešų interpretacijai, ir – juo labiau – ar tikrai ši simbolinių vargonų įstojimą autorius norėjo pasitelkti kaip chaoso ir blogio išraišką? (Verta atkreipti dėmesį, kad vargonai (kaip krikščionybės simbolis) nerezervuoti vien finalui – jie kaip pritariantis, tam tikrą foną pagoniškajam giedojimui sudarantis instrumentas griežia ir ankstesnėse oratorijos dalyse.) Vienareikšmio atsakymo pateikti turbūt nepavyks, tačiau pavojaus pasiduoti primityvokam aiškinimui, išvelgto netrukus po kūrinio premjeros, pasirodo, esama ir mūsų dienomis.

1978-UJŲ APEIGOS: FORMOS IR KONTEKSTAI

Septinto dešimtmečio pabaigoje Lietuvoje pradėjo rasti neformalių sąjūdžių, kurie, kaip priešprieša oficialiajai ideologijai, naujai iškėlė tautos etninio paliki-

mo, tautiškumo klausimus. Prie tokių galima paminėti pagonybės restauravimo entuziastų veiklą, kraštotyriminkų sąjūdį, kurios tapo neformalių judėjimų užuomazgomis²⁷. Greta sovietų valdžios toleruoto ir skatinto plakatinio tautiškumo apraiškų (kurioms atstovavo, pavyzdžiui, Valstybinis dainų ir šokių ansamblis „Lietuva“, dainų šventės) ėmė rasti folklorinių ansamblių, kurie išsikėlė visai naują tikslą – rekonstruoti autentišką liaudies muzikos atlikimo stilių. Vienas pirmųjų tokių buvo 1967 m. įsteigtas Povilo Mataičio Lietuvos etnografinis ansamblis, kurio veikloje dalyvavo ir Kutavičius. Su šiuo ansambliu pats kompozitorius sieja savo ryškų „kūrybinį posūkį lietuviškos muzikos kryptimi“²⁸.

Liaudies dainų atlikimas autentiška maniera, sutartinių restauravimas atvėrė visiškai naujas kūrybos erdves, kuriomis iš dalies pasinaudojo ir Kutavičius, imdamasis vadinamosios pagoniškosios temos – *Panteistinėje oratorijoje* (1970), oratorijose *Paskutinės pagonių apeigos* (1978), *Iš jotvingių akmens* (1983) ir kt. Autentiško folkloro panaudojimą arba jo savitą perkūrimą kompozitoriaus kūryboje pirmiausia galima sieti su apeigiškumu – būtent jis ir suteikė to laikotarpio Kutavičiaus kūriniams naujo paveikumo, kas ano meto publiką tiesiog sukrėtė.

Apeigiškumas, kaip religijos apraiška, sovietmečiu nebuvo tarp toleruojamųjų. Siekiant vis labiau sekuliarizuoti visuomenę, buvo pastebėta, jog tik viena Bažnyčia „sugeba patenkinti visuomenės poreikį nekasdieniam renginiui, atrakcijai“²⁹. Jau šeštą dešimtmetį partija ėmė rūpintis, kaip naujai įprasinti šventes, kaip atgaivinti tradicines apeigas, pašalinant jų religinius motyvus ir pan.³⁰ Atsirandančios iniciatyvos iš kultūros ir meno žmonių buvo kontroliuojamos, o naujas jų formas siūlė ir pati nomenklatūra. Ypač sureikšmintą meno rūšimi tapo literatūra, o paveikiausia, galinčia daryti įtaką liaudžiai, laikyta poezija. Todėl išskirtinio sovietų valdžios dėmesio susilaukusiuose renginiuose buvo apstu „apeiginio“ literatūros ar poezijos skaitymo, kuris prisidėjo prie sekulariosios liturgijos kūrimo³¹. Tokiam tikslui – paveikti ne vien inteligentiją, bet ir paprastus žmones – atsirado ir kasmetinis festivalis „Poezijos pavasaris“, pirmą kartą surengtas 1965 m. Tai buvo sovietinės Rašytojų sąjungos renginys (išlikęs iki šiol), aprėpiantis ne vien didžiuosius miestus, bet ir keliaujantis per provinciją, rengiantis poezijos vaka-

²² Vytautas Landsbergis, „Lietuviško fakyro žydinti nostalgija. Apie B. Kutavičiaus kūrybą“, in: *Pergalė*, 1979, Nr. 2; kartota: *Broniaus Kutavičiaus muzika*, p. 85.

²³ Inga Jasinskaitė-Jankauskienė, *Pagoniškasis avangardizmas: Teoriniai Broniaus Kutavičiaus muzikos aspektai*, Vilnius: Gervelė, 2001, p. 76.

²⁴ *Ibid.*, p. 73.

²⁵ *Ibid.*, p. 70.

²⁶ *Ibid.*, p. 76.

²⁷ Ainė Ramonaitė, „Pilietinė visuomenė sovietų Lietuvoje?“ in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2010, Nr. 7–8.

²⁸ Pasakoja kompozitorius Bronius Kutavičius, p. 24.

²⁹ Arūnas Streikus, „Apie antikrikščioniškus sovietinių švenčių ir apeigų tikslus“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 10, p. 514.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Paulius Subačius, „Poezijos eklerai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2004, Nr. 6, p. 235.

rus, susitikimus su poetais³² (deja, matyt dėl muzikos specifikos tokio paveikumo nepasiekė pagal jo pavyzdį 1972 m. sumanytas Kompozitorių sąjungos festivalis „Muzikos ruduo“, iki šiol vyresniosios kartos kompozitorių prisimenamas su nostalgija dėl provincijoje rodyto dėmesio ir pagarbos lietuvių muzikai ir jos kūrėjams).

Panaudojant minėtojo pagonybės sąjūdžio idėjas, poetus per oficialiuosius renginius „ėmė lydėti Vydo dramų stiliumi aprenktos ilgakasės „vaidilutės“. Ir kitais atvejais išoriškai pamėgdžijojant religinius atributus siekta perimti iniciatyvą iš valdžios nekontroliuojamų judėjimų, suinstitucinti stichiškai populiarėjančius simbolius³³. Ir toliau, užmesdami žvilgsnį į pirmąsias „apeigas“ 1978-aisiais, pasinaudosime Pauliaus Subačiaus pateiktu „Poezijos pavasario“ uždarymo, vykusio paveikslų galerija paverstoje Vilniaus arkikatedroje, aprašymu, kuriame vaizdžiai atsispindi pakilus sovietmečio poezijos renginių „dvasingumas“: „Kaip krikščioniškų apeigų replika surežisuotas „baigiamasis Poezijos pavasario akordas“ pataikė į dešimtuką: kultūringa, estetiška, pakilu, dvasinga. Aidint vargonams Katedros centrine nava žengia poezijos dvasininkų procesija ir įsikuria ant altoriaus pakyloms... Pamaldi adorantų tylą ir charizminiai aplodismentų proveržiai... Visa respublika stebi tiesioginę transliaciją per TV... Neverta nė klausti, kam atnašauta šiose pamaldose [...]. Aišku viena – taip rafinuotai išniekinę krikščionių Dievo namus, dvasingi inteligentai norom nenorom tapdavo ateistinio veikimo bendrininkais“³⁴.

Sovietmečiu susiformavusi savotiška „dvasingumo“ samprata kaip simbolius pasitelkė įvairius apeigiškumo ženklus. Kultūros istorikų pastebėjimu, „sovietmečio saulėlydyje meniniuose renginiuose užtekdamo viešai ištarti žodį „Lietuva“, kad publika išgyventų stiprią ekstazę. [...] „Lietuva“, „tėvynė“ ar „kalba“ buvo tapę stabais, ekstatinės tikrovės ženklais. Į ekstatinius išgyvenimus panardinta vaizduotė atitraukė žmogų nuo kasdienybės, politinio ir visuomeninio gyvenimo problemas tarsi išstumdama į antrą planą. Šie žodiniai ženklai nekėlė grėsmės režimui“³⁵. Tokiu būdu „dvasingumo geidavusiems inteligentams, plūdusiems į poezi-

jos vakarus, pamažėle buvo sudarytos visos prielaidos įtikėti, kad okupacinė santvarka turi žmogišką, kultūringą veidą“³⁶.

Tačiau sovietinio modelio visiškai neatitiko Kutavičiaus muzika ir jo kuriamas apeigiškumas. Kaip ir aprašytasis „Poezijos pavasario“ uždarymas, tų pačių

Broniaus Kutavičiaus *Magiško sanskrito rato* partitūros rankraščio p. 11

1978 m. pabaigoje Vilniuje įvyko Kutavičiaus oratorijos *Paskutinės pagonių apeigos* perklausa (Mažąja baroko sale pavadintoje Šv. Kryžiaus bažnyčioje). Žinia apie į viešą renginį nepretendavusį koncertą (perklauskos buvo skirtos Kompozitorių sąjungos valdžiai susipažinti su naujais kompozitorių kūriniais dar iki jų premjerų, be kita ko, apsidraudžiant dėl jų ideologinio patikimumo) pasklido iš lūpų į lūpas ir sutraukė pilną salę žmonių. Nors pagoniška tematika ir nebuvo naujas dalykas to laikotarpio meninėje kūryboje (1970 m. jau buvo sukurta Kutavičiaus *Panteistinė oratorija*), tačiau *Paskutinėse pagonių apeigose* perteiktas rituališkumas, atskleidžiantis giluminius, archajiškus mitologinius sluoksnius, buvo kitoniškas. Ne viename interviu Kutavičius yra pabrėžęs, kad jam visada buvo svarbu sukurti užburiančią muzikos atmosferą. Antai kalbėdamas apie operos *Strazdas – žalias paukštis* kūrimą, jis teigė: „Mano svajonė, kad klausytojas ateitų ne banaliai prasėdėti valandą teatre, išklaუსytų ir išeitų, o kad jį tiesiog sukrestų, kad jis negalėtų pajudėti [...]. Publika atsistoja ir nežino, kas čia dabar darosi, ar čia gerai, ar čia blogai, ir išeina tylėdami, sukrestai...“³⁷ Tokio nepap-

³² Pirmojo „Poezijos pavasario“ iniciatorius ir pirmasis laureatas buvo Justinas Marcinkevičius, tuo metu dirbęs Rašytojų sąjungos aparate.

³³ Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 235.

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Nerija Putinaitė, *Nenutrūkusi styga: Prisitaikymas ir pasipriešinimas sovietų Lietuvoje*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 136.

³⁶ Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 237.

³⁷ „Aš nežinau, nežinau, kas iš to dar išeis...“, p. 7.

rasto paveikumo pasiekė ir *Paskutinės pagonių apeigos*, kurių pirmąjį atlikimą prisimena pats kompozitorius: „Visi po perklausos sėdėjo sutrikę, niekas nenorėjo išeiti. Aš sakiau: „Viskas, kūrinys, baigtas!“ O klausytojai vis sėdėjo ir nesijudino“³⁸.

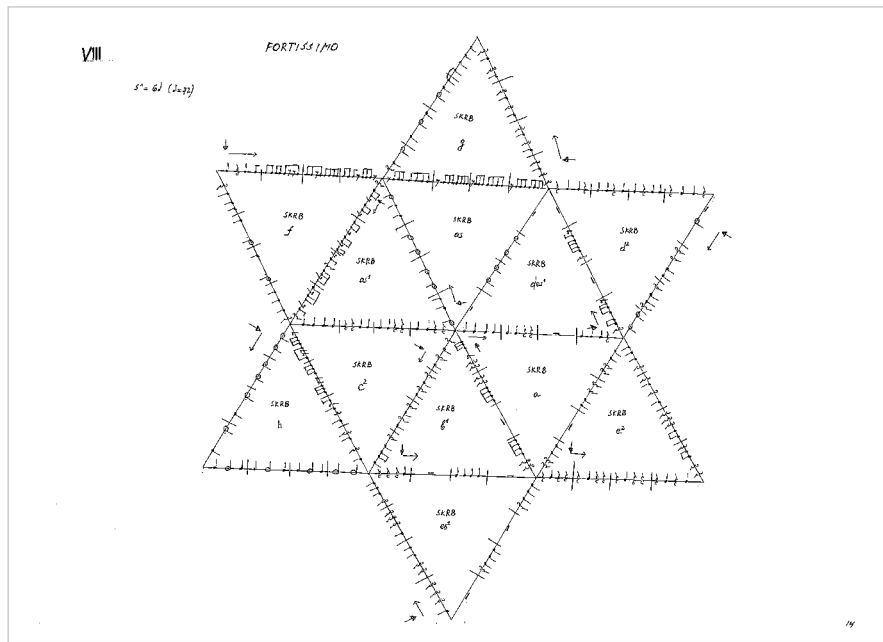
Pažymėtina, kad po minėtos perklausos šios Kutavičiaus oratorijos nebuvo leista atlikti numatytame nau-

kūrinio ateistinei propagandai, kai anuomet gyvavusi pagoniškosios kultūros koncepcija „buvo labai naudinga valdžios pastangoms eliminuoti krikščioniškąjį tautinės kultūros turinį“³⁹. Beje, ir nepriklausomoje Lietuvoje Kutavičiaus *Paskutinės pagonių apeigos* ne kartą buvo atliekamos įvairiose veikiančiose katalikų bažnyčiose ir savitu „liturgiškumu“ bei interpretacijomis nei sukėlė

abejonių dvasininkams, nei užgavo tikinčiųjų jausmus. Tuo tarpu, svarstant tikėjimo „jautrumo“ ir apskritai krikščioniško sąmoningumo klausimus, paradoksaliai galima stebėtis, kaip Marcinkevičiaus *Katedros* fragmentai deklamuojami katalikiškuose renginiuose⁴⁰.

Taigi šių gana atsitiktinai sugretintų „apeigų“ pavyzdžiai brėžia gairę tarp fasadinės meno pusės ir „nišinės“, kur kas mažiau toleruotos kultūros. Kutavičius, nors šiandien ir nelaikomas tikru sovietmečio rezistentu (jo muzika buvo atliekama ir plenuose, ir festivaliuose; 1987 m. apdovanotas ir LSSR Valstybine premija), netapo kūrėju – „anos“ tikrovės dvasininku, kurių pasiklausyti susirinkdavo minios ir jie buvo garbinami⁴¹. Ir kurdamas apeigą jis nepretenduo-

ja tapti jos centrine figūra, o išlieka šalia, kaip stebėtojas. Taip, skirtingai nuo rašytojų ir poetų, masinamas „pačia subtiliausia – sakralaus su(si)reikšminimo – pagunda“⁴², jis jai nepasidavė ir išliko „nesunaikinamo naimumo“ (Landsbergis) pavyzdys. ❏

Broniaus Kutavičiaus *Magiško sanskrito rato* partitūros rankraščio p. 14

jametiniame koncerte, ji nuskambėjo tik ateinančiais metais ir tik vėliau jau išitvirtino filharmonijos naujamečių koncertų Mažosios baroko salės repertuare. Vis dėlto galima pastebėti, kad gal dėl tam tikro jos ideologinio neangažuotumo sovietų ideologai neišnaudojo šio

³⁸ „Bronius Kutavičius atgaivina pagoniškąją Lietuvos praeitį“, [Martino Andersono pokalbis su Broniumi Kutavičiumi], in: *Broniaus Kutavičiaus muzika*, p. 93.

³⁹ Arūnas Streikus, *op. cit.*, p. 517.

⁴⁰ Fragmentai iš Marcinkevičiaus *Katedros* buvo rengėjų parinkti ir

skaitomi per arkivyskupo Julijono Steponavičiaus 100-ųjų gimimo metinių minėjimą Žagarėje 2011 m. spalio 23 d.

⁴¹ Nerija Putinaitė, *op. cit.*, p. 136.

⁴² Paulius Subačius, *op. cit.*, p. 240.

KAIP KOMUNISTAMS (NE)PASISEKĖ SUMAŽINTI KALĖDŲ

Nerijus Šepetys

I. ASMENIŠKA PRIEŠTARMĖ

Tai nutiko, regis, 2004 m. vasaros pradžioje. Vienoje Tilto gatvės užėjoje sėdėjome trise su vyresniuoju bičiuliu iš redakcijos ir kolega istoriku A. Susitikimo preteksto nebepamenu, bet kalba sukosi apie aktualesnius praeities klausimus. Viena jų belukštenant, A. netikėtai ėmė priekaištauti, kodėl esą mes (*NŽ-A* ar *Aidai*) vis rašome „Katalikų Bažnyčia“ didžiosiomis raidėmis, juk tai tas pats, kaip anais laikais Partija ir Vyriausybė; o dabar gi nerašome Laisvė, Demokratija?! Dvejetas patyrusių redaktorių tuojau ėmėmės mokyti kolegą istoriką apie stilistinio didžiųjų raidžių vartojimo skirtumus nuo aukščiausiųjų organizacijų pavadinimų rašybos. Beargumentuojant apie institucijos (Bažnyčia) ir pastato (bažnyčia) prasminius skirtumus, pamenu, vis neapleido nuojauta, kad kažkas čia ne taip. Juk kiekvienas daiktas/dalykas egzistuoja ir kaip vienetas, ir kaip rūšis. Ir ne tik gyvi vienetai gali turėti (tikrinius) vardus, – plg. akmenis ar uraganus; tiesiog daikto (kaip rūšies egzemplioriaus, atvejo etc.) pavadinimas bet kada kam nors gali tapti ir (vienetiniu, išskirtiniu, asmeniniu) vardu: ši (nebūtinai ta, kuri juokiasi) Pušis, mano Namai. Ir tąsyk (visam tam neišsakytam nujautimui besivartaliojant mintyse) supratau, kodėl man taip jauku skaityti vokiškai, kur visas daiktų pasaulis be išlygų ar išimčių išvadintas tikraisiais vardais, kur pats daikto vardas/pavadinimas *der Name* lygiai reiškia ir vardą, ir pavadinimą¹. Kartu po pokalbio širdyje liko maloniai šildantis jausmas, kad kaip mes (autorai, leidėjai, katalikai, mieli (laisvos dvasios) Lietuvos žmonės) norime, taip tas raides rašome, o jei reikia, tai mokėsimė tą norą motyvuoti, pagrįsti, argumentuoti. Šiandien

NERIJUS ŠEPETYS (g. 1973) – istorikas, redaktorius. Dėsto VU Istorijos fakultete, nuo 1994 m. bendradarbiauja *NŽ-A*, nuo 1998 m. priklauso jo redakcijai, nuo 2009 – vyr. redaktorius. Skelbiamas tekstas parengtas vykdant projektą „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ (2010–2013 m., vykdo Lietuvių kalbos institutas, vadovė Loreta Vaicekauskienė, remia LMT, sutartis Nr. VAT-14/2010).

tokį jausmą turbūt palydėtų priežodis: *duskit pavidolei!*

Kitas prisiminimas iš dar ankstesnio dešimtmečio. Pradėjęs studijuoti VU ir nebeapsikęsdamas savojo rašto nepaskaitomumo pamėginau viską: konspektus, knygų užsakymo lapelius bibliotekoje, atsiskaitomuosius darbus rašyti vien didžiosiomis raidėmis. Ir štai jau įstojęs į Religijos studijų ir tyrimo centro magistrantūrą (beje, taip ir nebaigta), susibičiuliavau su bendramokslė D. Kartu įsijungę į grandiozinį istoriškai antropologiškai sociologinį tarptautinį tyrimų projektą, vienu atveju atsidūrėme skirtingose tyrimo barikadų pusėse: aš ją kalbinau, mėgindamas per gyvenimo istorijos pasakojimą išgauti jos religinės patirties ir sąmoningumo brandos/lūžių sovietiniais ir Atgimimo metais vaizdą. Ir štai bekamantinėjama ir bepasakodama D., prisiminusi mano neįprastą rašybos įprotį, pateikė tuo metu mane sukretusį ir iki šiol nepamirštamą pavyzdį. Baigusi (ne be problemų, nes nebuvo net spaliukė, vaikščiojo į bažnyčią, dalyvavo parapiinėje veikloje) mokyklą, sprendė kur stoti, kad nereikėtų turėti santykių su komunistine ideologija. Pasirinko matematiką, bet ten irgi netruko susidurti su privalomų ideologinių disciplinų slėgiu. Šalia istmatų ir diamatų buvo ir mokslinis ateizmas, todėl D. ryžtingai apsisprendė: idant nereikėtų demonstratyviai eiti prieš tvarką ar atsidurti situacijoje, kuriose grėstų priverstinis leidimasis į kompromisus, visus konspektus ir rašto darbus ji (nebepamenu, kaip oficialiai motyvuodama) nusprendė rašyti didžiosiomis raidėmis. Pagrindinis, o gal ir vienintelis tokio jos apsisprendimo pagrindas – kad nereikėtų žodžio Dievas (mokslinio ateizmo paskaitose, egzamino metu etc.) rašyti mažąja raide². Pasigėrėtinas, net gaudinan-

¹ Senas mielas geras Dudenas (1989 m. leidimo) taip moko: 1. Pavadinimas, žodis, kuriuo kas nors (pa)vadinamas kaip vienarūšių objektų, būtybių rūšis ar jos atstovas; rūšies pavadinimas [...]. 2. Apibūdinantis paskiros būtybės, vietos ar daikto įvardijimas, kuriuo šis skiriasi nuo kitų savo rūšies būtybių, vietų ar daiktų; asmenvardis. Žinia, ne viskas taip paprasta; istorinį pjūvį profesionaliai pateikia: *Die Entwicklung der Grossschreibung im Deutschen von 1500 bis 1700*, unter Leitung von Rolf Bergmann und Dieter Nerius, t. 1–2, Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1998.

² Berašydamas šį sakinį atsiverčiu po ranka ant stalo gulintį 1954 m.

tis pavyzdys, kaip galima išlikti žmogumi, neužmerkti sąžinės akių net didžiausio išorinio ir priverstinai susi-
gyventino blūdo sąlygomis.

II. SVARBIOS IR NESVARBIOS ISTORINĖS EPOCHOS

Taigi, viena vertus, laisvė rašyti „Katalikų Bažnyčia“ didžiosiomis šiandien, kita vertus, mažaraštiška „Dievo“ rašybos prievolė anuomet – ar tai tinkami pavyzdžiai didžiųjų raidžių rašybos situacijai dabartinėje ir sovietų Lietuvoje pavaizduoti? Ne visai. Trečias su raidžių rašyba susijęs pavyzdys – jau iš konkrečios redaktorių praktikos, kai teko susidurti su kalbos norminimo raide. Detalių nebeprisimenu, bet redaguodamas vieną tekstą bravūriškai padidinau pirmąją Viduramžių (ar Antikos) raidę. Kilo klausimas redakcijoje, atsiverčiame šalia pat besimėtančius *Lietuvių kalbos komisijos nutarimus* (toliau – LKKN), o ten juodu ant balto išguldyta, kad didžiąja raide rašomi:

Svarbių istorinių įvykių ir epochų pavadinimai: *Pirmasis pasaulinis karas, Liepos monarchija, Šviečiamasis amžius, Renesansas, Atgimimo epocha, Trisdešimtųjų metų karas*.

Mažąją raide rašomi tokie epochų bei istorinių įvykių pavadinimai kaip: *akmens amžius (paleolitas), viduramžiai, feodalizmas, antika, matriarchatas, kryžiaus karas*.³

Patikėkite, tada pasiutau. Paskubomis ištyręs po ranka pakliuvusius lietuvių kalbos norminimo leidinius, nesunkiai priėjau prie išvados, patvirtinusios išankstinį įtarimą, kad šitoks epochų ir įvykių gradavimas yra kiaurai sovietinės, jei tiksliau – marksistinio lenininio istorijos aiškinimo (klasių kovos ir žmonijos istorinės raidos požiūriu pažangios ir atsilikusios epochos) – kilmės. Bet jeigu jau Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (toliau – VLKK) nutarime prie pavyzdžių parašyta *antika, Renesansas, viduramžiai, Šviečiamasis amžius*, tai redaktorius to ir turi laikytis? Visa tai surašiau į ilgą ir painų laišką, persmelktą istorinio teisingumo ir rūstybės emocijų, ir, kadangi jau buvo pradėjusi veikti *vlkk.lt* svetainė, nusiunčiau kaip *konsultacijos* prašymą. Kažkokį mandagų atsakymą gavau, esą pavyzdžiai privalomai neįpareigoja, tačiau skirtumas tarp Rene-

leidimo DLKŽ: „dievas – religiniu-mistiniu įsivaizdavimu – mitinė aukščiausioji būtybė, tariamai valdanti pasaulį; [...] *bažnyčia* – 1. namai, į kuriuos renkasi melstis religinių prietarų besilaikantys žmonės“.

³ VLKK nutarimas „Dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos“ [Žin., 1997, Nr. 63–64], 2.4.6; cit. iš: *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai: 1977–1998*, (toliau – LKKN III), sudarė Regina Dobelienė, trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, p. 60.

⁴ Iš tiesų leidinys *Lietuvių kalbos komisijos nutarimai: 1977–1990*

sanso ir viduramžių ir be norminimo esąs akivaizdus: vienas reikšminga epocha, o kitas tik nusakas tarpinę padėtį tarp to, kas sena ir nauja... Gaila, šio atsakymo neišsaugojau, supratau, kad rašyti *Viduramžiai* neuždrausta (kad ir „iš pagarbos“ istoriniams įvykiams, o ne kaip „svarbios epochos“), ką ir toliau redaktorių praktikoje, sau pasižadėdamas prie didžiųjų raidžių rašymo siužeto sugrįžti.

Proga pasitaikė negreit, tik įsijungus į solidų tyrimų projektą „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ ir ėmus gilintis į lietuvių kalbos norminimo istoriją. Pirmas sukrečiantis atradimas VLKK svetainės skyrelyje „Apie mus. Istorija“ buvo tiesioginės kilmės prisipažinimas: „Lietuvių kalbos komisija LKP CK sprendimu įsteigta 1961 m. prie Lietuvos Mokslų Akademijos Prezidiumo“. Suprask, sovietinio kalbos norminimo tęstinumas dabartinėje Lietuvoje yra savaime suprantamas dalykas. Kaip vyko virsmai ir išliko tęstinumas didžiųjų raidžių rašymo klausimais, galime susidaryti vaizdą iš kiek toliau pateikiamos lentelės.

Esmė ta, kad cituotasis VLKK nutarimas (iš esmės, bet su redakciniais pataisymais) „patvirtino lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos Mokslų akademijos 1977–1990 metų nutarimų nr. 1–32 rašybos ir skyrybos nuostatas“. Savo ruožtu, tos nuostatos buvo suformuotos atsispiriant į (ir reviduojant) 1976 m. išėjusį norminį leidinį *Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba* (toliau – LKRS I, žr. plačiau kitą skyrelį). Patys LKK nutarimai (1977–1986 m., toliau – LKKN I) pirmąsyk publikuoti (su kupiūromis) 1987 m., 1991 m. ta pati *Mokslo* leidykla išleido jau antrą pataisytą ir papildytą LKKN (1977–1990) leidimą (toliau – LKKN II), kuriame jau turime kitą subjektą – VLKK prie LR AT Prezidiumo⁴. Straipsnio pradžioje cituotasis LKKN (1977–1998) trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas yra paskutinis ir galiojantis (toliau – LKKN III). Jau minėtoji LKRS I, apie kurią teks kalbėti plačiau, Atgimimo metais irgi susilaukė antro pataisyto leidimo (LKRS II, 1989) ir jau nepriklausomybės pradžioje – mįslingai užvadinto „antrojo pataisyto fotografuotinio leidimo“⁵, kurį toliau vadinsime LKRS III. Trys LKRS leidimai (1976, 1989, 1992), trys LKKN leidimai (1987, 1991, 1998) sukuria tam tikrą kebeknę, todėl minėtam iliustravimui pasitelksime poros didžiųjų raidžių rašybos išaiškinimų pavyzdžių lentelę (pajuodinti pavyzdžiai sutampa visuose trijuose leidiniuose, kursyvinti – pateikiami tik viena-

(antras pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius: Mokslo, 1991; toliau – LKKN II) yra reto (komunistinės formos, tautinio stiliaus) keistumo klastotės pavyzdys. Leidinys tiesiog skelbiasi publikuojąs kalbamo meto LKK nutarimus su sovietinių metų datomis, tik su... naujais „pavyzdžiais“. Žinoma, tai tiesiog naujos nutarimų redakcijos, atgaline data „išbaltinančios“ (po teisybei, ne taip jau ir suteptą) sovietinių laikų LKK kailį.

⁵ Žmonės gali stebėtis, kaip leidimas gali būti pataisytas, bet kartu tas pats ir dar fotografuotinis. Va, ir gali.

me jų) iš Atgimimo/Nepriklausomybės pradžios epochos ir ją trumpai pakomentuosime.

Svarbių istorinių įvykių ir epochų pavadinimai / mažąja raide rašomų epochų ir istorinių įvykių pavadinimai

LKRS II (1989), §166d	LKKN II (1991) 1.d	LKRS III (1992), §166d
<p>Renesansas; Septynerių metų karas, Kruvinasis sekmadienis, <i>Balandžio konferencija, Tarptautinis komunistų ir darbininkų partijų pasitarimas, Liaudies seimas, Liepos monarchija, Šviečiamasis amžius, Atgimimo epocha; Bresto taika, Liublino unija, Paryžiaus komuna</i> [Dėl pavadinimų <i>Didžioji Spalio socialistinė revoliucija, Didysis Tėvynės karas</i> žr. § 170.]</p>	<p>Pirmasis pasaulinis karas, Liepos monarchija, Šviečiamasis amžius, Renesansas, Atgimimo epocha, Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimas (arba Helsinkio pasitarimas); Žalgirio mūšis, Liublino unija, Versalio taika, Jaltos konferencija</p>	<p>Renesansas; Septynerių metų karas, <i>Didysis šiaurės karas,</i> Pirmasis pasaulinis karas, Saugumo ir bendradarbiavimo Europoje pasitarimas (arba Helsinkio pasitarimas), <i>Pavergtųjų tautų konferencija (1916 m. Lozanoje), Liepos monarchija,</i> Liaudies seimas, Šviečiamasis amžius, Atgimimo epocha; Žalgirio mūšis, Liublino unija, Versalio taika, <i>Vilniaus konferencija (1917 m.), Austrijos įpėdinystės karas,</i> Jaltos konferencija, <i>Ženevos pasitarimas, Lucko suvažiavimas</i></p>
<p>akmens amžius, viduramžiai, feodalizmas, antika, matriarchatas, buržuazinė revoliucija, pilietinis karas, kryžiaus karas</p>	<p>akmens amžius, viduramžiai, feodalizmas, antika, matriarchatas, pilietinis karas, kryžiaus karai</p>	<p>akmens amžius, viduramžiai, feodalizmas, antika, matriarchatas, pilietinis karas, kryžiaus karai</p>

Žinia, LKKN II geriausia tikrinti su LKKN I, žiūrėti, kas nauja atsiradę, sena prapuolę (reikšmingi ir tie, ir tie), LKRS II – net ne su LKRS I, o su tikruoju 1978 m. kovo 30 d. nutarimu, skelbtu *Kalbos kultūroje* etc. (skirtumai menki); galėtume nesunkiai rasti patei-

kiamų pavyzdžių bendrų lietuviškų⁶ ar rusiškų⁷ šaltinių, bet čia pakaks konstatuoti du dalykus. Pirma, iki šiandien siūlomi kalbamos normos pavyzdžiai (LKKN III) nuo 60% (rašytini didžiąja) iki 100% (rašytini mažąja) ateina iš sovietinių laikų LKK ar dar ankstesnės norminimo praktikos (1978, 1976, 1961...). Antra, jei svarbių įvykių/epochų sąrašo karkasas (ypač žvelgiant nuo 1976 m. ar anksčiau) ir stipriai kito Atgimimo epochoje (išliko tik Renesansas, Atgimimo epocha, Liepos monarchija, kuris nors karas), tai mažąja rašytinų įvykių/epochų pavyzdžiai išliko stebėtinai identiški. Komunistiniai ir tautiniai *svetimi* sutampa?

Ir dar viena pastaba: LKRS II matome įdomų inkluzą apie *Didžiąją Spalio socialistinę revoliuciją* ir *Didįjį Tėvynės karą*. Nurodytame §170 apie stilistinę didžiųjų raidžių rašymą patiriame, kad taip „rašomi žodžiai, kai jų žymimoms sąvokoms teikiama išskirtinė reikšmė bei pagarba“, – prie *Revoliucijos* ir *Karo* čia prijungiami *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, Ginkluotosios Pajėgos, Tėvynė, Tiesa, Motina, Žmogus*. Būtent šis motyvas LKKN II, LKRS III ir toliau išplečiamas, atskiriant sąvokoms teikiamą pagarbą (čia jau gali būti ir Laisvė su Demokratija) nuo iš pagarbos galimų rašyti organizacijų, judėjimų, įvykių ir pan. pavadinimų visų žodžių – nuo Sąjūdžio iki Lietuvos Vyskupų Konferencijos (LKRS III).

Didžiųjų raidžių rašybos siužetas – tik mažas punktyras aiškinantis santykius tarp sovietinių laikų ir dabartinės nepriklausomybinės lietuvių kalbos norminimo politikos. Tam aiškinimuisi nepakanka apsiriboti publikuotais LKK nutarimais ar pan. dokumentais, – reikia krapštytis archyvuose, kalbinti anų laikų kalbininkus ir ideologus... Kitur skelbiamo platesnio sovietinės kalbos politikos tyrimo išvada dabar jau ir man pačiam regisi negailestinga:

Mes puikiai žinome, kad esama sričių, kurios naujai radosi kartu su nepriklausoma Lietuvos valstybe, – pradedant užsienio politika, baigiant valstybės išorine apsauga. Žinome ir tai, kad daugelis viešojo gyvenimo sričių buvo paveldėtos iš sovietinių laikų, tad teko jas permąstyti, pertvarkyti, pažadinti transformacijas ar net deformacijas. Vienur tai įvyko sėkmingiau, kitur – nelabai. Tačiau *tokio* nesiryžimo permąstyti ar tiesiog apsisprendimo nepermąstyti, kaip yra nutikę lietuvių kalbos tvarkybos srityje, tikrai dar reikėtų paieškoti. [...] lietuvių kalbos norminimo ir tvarkybos pamatai taip ir liko ant klampaus „kaip mes tada išsaugojome lietuvių kalbą“ grunto.

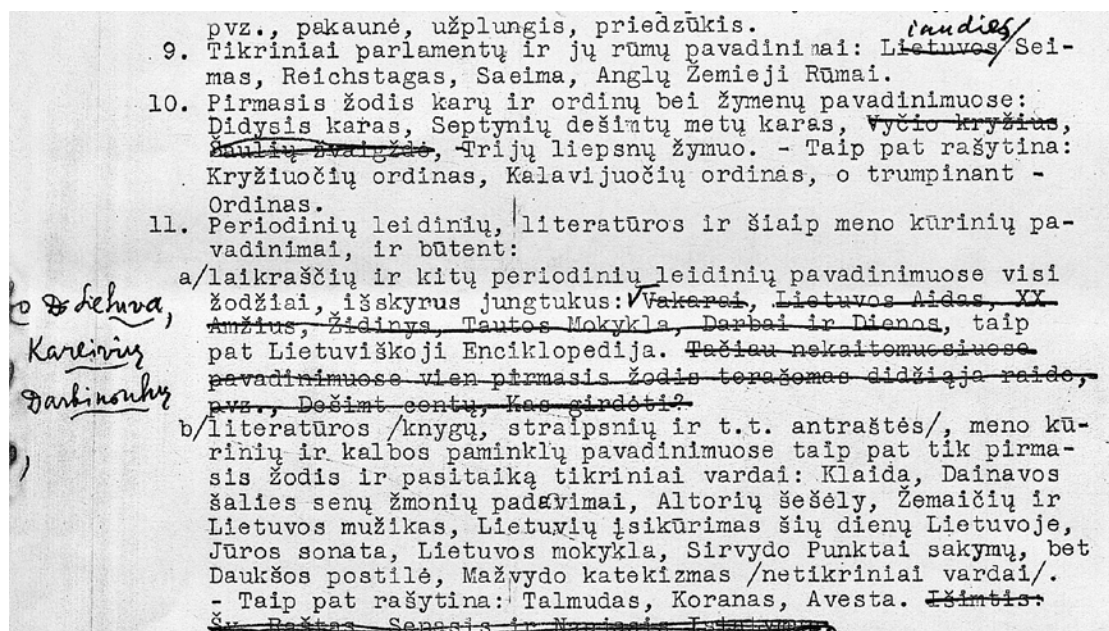
Ne Jonas Jablonskis ar prieškario Lietuvos kalbos gryninimo ir turtinimo patirtys, ne išėivių tautišku-

⁶ *Didžiųjų raidžių spaudinių apraše rašymo taisyklės*, sudarė Teodoras Čyžas, Vilnius: Lietuvos TSR knygų rūmai, 1961, p. 24.

⁷ Вячеслав Мамонов, Дитмар Розенталь, *Практическая стилистика современного русского языка*, Москва: Искусство, 1957.

mo puoselėjimo kultūra, ne kalbos sistemos teorijos ar kokia sociolingvistika, o ši paprasta „kalbos gynimo“ nostalgija, sumišusi su anais laikais labiau iš išorės patirtu, dabar ir praktiškai perimtu administraciniu komandiniu mąstymu grindžia tą instituciškai galiojančią miglotą sampratą (paprastų žmonių dažnai

mieji nutarimai vykdomi Lietuvos TSR mokslo, mokyimo ir administracijos įstaigų, visuomeninių organizacijų, masinių informacijos organų ir meno kolektyvų⁴⁹. Apeliuojant į galią, surenčiamas kuo tvirtesnis pagrindas: „Komisija vadovaujasi tarybinės visuomenės interesais, dialektinio ir istorinio materializmo principais,

Rašybos komisijos prie L[S]SR Švietimo ministerijos nutarimo projekto fragmentas. 1940 m. liepos pabaiga. LCVA

supaprastintai vadinamą „pupkizmu“), kad kalba rūpintis ir jos norm(atyv)inius klausimus tvarkyti turi valstybės įgaliojimai ir mokslo žiniomis ginkluoti specialistai – kalbininkai.⁸

Iš tiesų, besigilinant į [V]LKK istoriją justai, kad nuo šešto dešimtmečio pabaigos sovietų Lietuvoje ir tarp kalbininkų, ir tarp mokslo ir kultūros sričių administratorių, ideologų ir „visuomenės veikėjų“ subrendo, plėtėsi ir tvirtėjo nuostata, kad svarbūs lietuvių (literatūrinės, mokslo etc.) kalbos klausimai turi būti sprendžiami centralizuotai, o tie sprendimai turi būti privalomai vykdomi. Antai užmetę akį į (1961 m. įkurtos, 1963 m. apstojusios veikti, 1976 m. naujai įkurtos, po poros metų vėl užstrigusios) 1984 m. atnaujintos LKK veiklos nuostatus matome, kaip stiprėja standartizacijos ir galios nuotaikos: „Komisija yra institucija, kuri svarsto ir *galutinai sprendžia* įvairuojančius ir ginčijamus lietuvių kalbos dalykus, turinčius aktualią reikšmę visuomenei. [...] Komisija *kontroliuoja*, kaip jos privalo-

marksizmo klasikų mintimis apie kalbą ir pažangiaja lietuvių kalbos norminimo tradicija, kurios pamatus yra padėję J. Jablonskis, K. Būga ir kiti kalbininkai“ (str. 3). Kita vertus, toks atviras ideologinės ir mokslinės kalbos norminimo linijų įvardijimas provokuoja klausiti apie šių linijų santykį: kaip tai, kas čia įvardijama jungtuku, pasireikšdavo praktikoje? Ar komunistiniai ideologai primetinėjo valią kalbininkams, ar šie noriai leisdavosi į kompromisus, ar vis dėlto būta kovos? Ir viena, ir antra, ir trečia, priklausomai nuo situacijos ir reikalo. Idant nepasirodyčiau kalantis į vienus vartus, apsistosiu ties tokiu konkrečiu didžiųjų raidžių rašybos siužetu, kuriame kaip tik ir išryškėja kovos už šventą reikalą (iš dviejų pusių) motyvas, – nors jis ir neišreiškė dominuojančios tendencijos anų laikų kalbos politikoje, bet leis geriau suprasti didžiųjų raidžių didžią politinę svarbą. Mat kaip tik didžiųjų raidžių rašymo klausimas tapo vienu pagrindinių akstinių komunistų valdžiai atnaujinti Kosto Korsako vadovaujamos (antrosios) LKK veiklą (1976–1981). Šia veikla ir pasidomėkime.

⁸ Nerijus Šepetys, „Kalbos norminimas sovietų Lietuvoje: institucijos, ideologija, mokslas“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2012, t. 14, [spausdinama].

⁹ LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 13, l. 1–2 (kursyvas mano – N. Š.). Įdomu, kad ta pati retorika išlieka ir Atgimimo laikais: „Reikia sukurti tokią

kalbos priežiūros sistemą, kuri apimtų visą visuomenę ir visas kalbos vartojimo sritis (LKK, „Dėl lietuvių kalbos ugdymo“, in: LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 20, p. 34); prašoma Komisijai įgaliojimų „už apsileidimą ir reikalavimų nevykdymą taikyti poveikio priemones“ (LKK raštas LSSR Aukščiausiajam Sovietui, 1989-11-19, in: *Ibid.*).

III. „YRA ELGESIO NORMOS, YRA RAŠYBOS TAISYKLĖS“

1978 m. pradžioje gūdžioje sovietų Lietuvos provincijoje kilo vietinės reikšmės incidentėlis: kažkam iš alytiškių užkliuvo modernistiniai motyvai architektūroje ir dizaine, kai vienur ar kitur „stilistiniais sumetimais“ tikriniai vardai (pvz., *alytus* ant, regis, buitinio kombinato pastato), rašomi mažosiomis raidėmis. Vienas skaitytojas parašė į vietos laikraštį, viena mokytoja atsakė (kai kas poezijoje ar dizaine leistina, kas prieštarauja rašybos taisyklėms), ir štai pasipiktinęs Alytaus komunalinio ūkio valdybos darbuotojas Gintas Juškauskas 1978 m. kovo 29 d. rašo laišką *Komunistinio rytojaus* redakcijai. Problema – tikrinių vardų rašymas didžiosiomis raidėmis, argumentai – ir pamokomi, ir sukrečiantys:

Vienas parašė eiles be kablelių, kitas parašys straipsnį be minties, trečias estradoje vietoj savo gerklių įjungs stiprintuvą... Madinga? Madinga, sako[,] užsieny vaikščioti ant rankų ir spjaudyti į toli! [...] Kai kam šiandien patinka ilgi plaukai, baltos eilės, estrados dainininkų maivymasis (tik jokiais būdais ne artistiškas), tranki muzika. Čia yra skonio reikalas, kuris būtinai priklauso ir priklausys nuo žmogaus išsilavinimo, vidinės jo kultūros. Kultūringas žmogus niekuomet neatitrūks nuo liaudies tradicijų, nuo visuomenėje nusistovėjusių normų. Yra elgesio normos, yra rašybos taisyklės. Rašyti mažąja raide tikrinius daiktavardžius, sakyčiau, – išsišokimas tolygus saulėgražų lukštenimui koncerto metu. Jokia laiko mada, jokia stilizacija ar reklamos pajvairinimo sumetimai tokių išsišokimų pateisinti negali.¹⁰

Tarsi atsiliepdama į tokį „liaudies balsa“, kitą dieną, 1978 m. kovo 30 d., LKK priėmė atitinkamą nutarimą „Didžiųjų raidžių rašymas“, taip užbaigdamą bemaž dvejus metus trukusį ir viešumon prasiveržusį ginčą. Ginčą, kuris ir paskatino „Partiją ir Vyriausybę“ inicijuoti LKK veiklos, 1963 m. apstojusios dėl nesugebėjimo (nenoro?) sukurti lotyniškosios abėcėlės tikrinių vardų perrašos taisyklės¹¹, atkūrimą. Jo aplinkybės dokumentuotos neblogai. LSSR Ministrų tarybos (toliau – MT) nutarimo dėl LKK įkūrimo medžiagoje rasime du Mokslų akademijos (toliau – MA) raštus (1976-06-18 LKP CK ir 1976-10-08 MT) bei abiejų adresatų atsakingų skyrių pažymą¹². Iš šių dokumentų aiškėja, kad

būta požiūrio į LKK veiklą skirtumo tarp MA bei „Partijos ir Vyriausybės“. MA vadovybė, LKK (naujo) sudarymo būtinybę argumentuodama vienodumo (mat vis „atsiranda skirtingų nuomonių“) ir visuotinio principais, siūlė į komisiją įtraukti kalbininkus specialistus (ar apsiriboti vien jais – raštas CK), nes ankstesnėje komisijoje jų buvę per mažai. Jono Aničo ir P. Dzikaro pažymoje naujo LKK kūrimo argumentas santūresnis – kai kurie anos komisijos nariai išėję į pensiją ar į kitą darbą, todėl reikia naujos. Išties, nauja LKK sudėtis buvo išplėsta iki 20 narių, ir bent pusė jų buvo grynai kalbininkai, tačiau ir ideologinė linija nebuvo silpna: Genrikas Zimanas ir Aleksys Churginas, Vladas Niunka ir Romas Šarmaitis, Antanas Rimkus ir Jonas Zinkus, Albertas Laurinčiukas ir Donatas Roda, o kur dar patyręs administratorius pirmininkas Kostas Korsakas... Kita vertus, pasižiūrėję į pirmuosius naujos LKK posėdžių (nuo 1977-02-03), jos darbo grupių posėdžių protokolus, kitą užkulisinę medžiagą, netruksime patirti, kad sprendimą sudaryti naują komisiją bus nulėmusios situacinės priežastys. 1976 m. vasarą Lietuvos kalbos ir literatūros institutas išleido norminę LKRS I ir spaudoje bei laiškuose „direktyviniams organams“ pasirodė nepritarimų bei nusiskundimų dėl įvedamų naujovių; taigi buvo sustabdytas tolesnės tiražo dalies spausdinimas. Kita vertus, pato situacijoje buvo atsidūrusi ir *Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos* leidyba (pirmiausia dėl asmenvardžių perrašos principų¹³). Vėlgi (kaip kadaise 1961 m.)¹⁴ prireikė aukštesnio organo sudėtingiems lietuvių literatūrinės kalbos klausimams „operatyviai spręsti“, ir jis buvo įkurtas. Kai konkrečiu (svetimvardžių rašymo) klausimu priimtas sprendimas komunistų vadovybės netenkino, komisijos darbas sustojo ir 1984 m. ji buvo reorganizuota.

Bet grįžkime prie mūsų didžiųjų raidžių klausimo, kuriuo išryškėjo (šiaip LKK darbui neesminė) ideologų ir kalbininkų – jei jau ne opozicija, tai bent takoskyra. Didžiųjų raidžių rašyba LKRS užkliuvo, nelygu kam, skirtingais aspektais. Partinis interesas šitai svarstyti ir nuspręsti LKK buvo dvejopas: LKRS nurodymai neuzkertantys kelio įvairovei („Socialistinio darbo didvyris“ ir „Tarybų Sąjungos Didvyris“, „Lietuvos Statutas“ ir „TSKP programa“, – Laurinčiukas¹⁵); siūlomi principai neatitinkantys rusų kalbos tradicijos („rusai didžiąja rašo tik pirmąjį žodį“ (l. 28) arba visus). Pirmąjį „socialistinio teisingumo“, klausimą LKK sekretorius, neformalusis kalbininkų lyderis Kazys Ulvydas siūlė spręsti tradiciškai, atskiriant mokslinį ir administraci-

¹⁰ Cit. iš LKK veiklos dokumentų: LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 7, p. 51–52.

¹¹ Plg. Vytautas Ambrazas, *Svetimų tikrinių vardų rašymas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, p. 37.

¹² LSSR MT nutarimų medžiaga, 1976-12-25 – 1976-12-31, in: LCVA, f. R-754, ap. 2, b. 4510, l. 203–208.

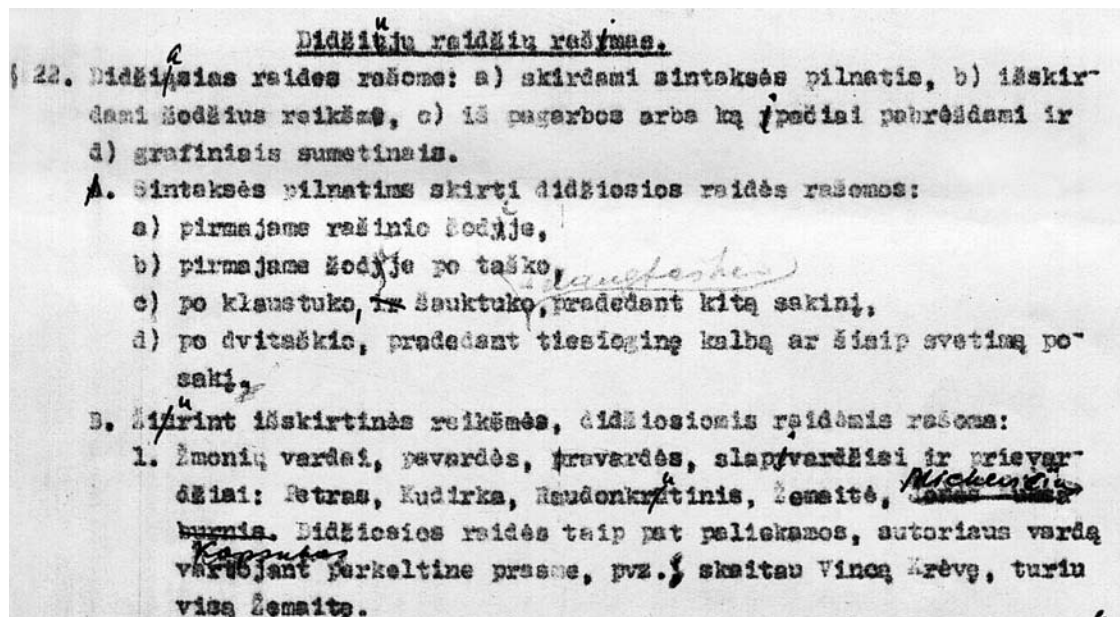
¹³ Šiuo klausimu taip pat žr. Vyriausiosios enciklopedijų redakcijos posėdžių protokolai, 1972–1973, in: LCVA, f. R-593, ap. 1. b. 8, 14.

¹⁴ Plačiau plg. Nerijus Šepetys, *op. cit.*

¹⁵ LKK ekspertų grupės posėdžio protokolas, 1976-05-03, in: LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 4, l. 22. Toliau šios bylos medžiaga cituojama skliaustuose tekste.

nį lygmenis: „didžiųjų raidžių rašymas didele dalimi yra nekalbinis dalykas. Nei kalbininkai, nei Kalbos komisija negalėtų nustatyti, kurių įstaigų [...] pavadinimai oficialūs, kurių – ne“ (l. 23). Laurinčiukas gi siūlė sudaryti visų pavadinimų sąrašus ir taip išvengti dviprasmybių ir išimčių, tačiau stipresnio palaikymo nesulaukė

dumo principas, nesuveikė. Korsakas posėdžio pabaigoje konstatavo nesutarimą, pasiūlė „laikytis santūresnio tono“ ir į ginčytinų klausimų ekspertų grupę papildomai įtraukti Laurinčiuką ir Zimaną. Ekspertų grupės svarstymuose nieko nelėmė net Ulvydo literatūrinis politinis argumentas (Grožinės literatūros leidyklos leidiniuose

Rašybos komisijos prie L[SS]R Švietimo ministerijos nutarimo projekto fragmentas. 1940 m. liepos pabaiga. LCVA

(„Kalbininkai pateikia bendras rašybos taisykles, o ne sąrašus, iš kurių būtų matyti, kaip kuris pavadinimas rašomas“ (l. 45)). Svarstybos susivedė į pačių taisyklių lauką, visiems (kiek deklaratyviai, kiek konjunktūriškai) sutarus dėl rusų kalbos tradicijos viršenybės. Mat rusų kalboje neegzistuojanti geografinio pavadinimo problema (kaip pirmasis pavadinimo žodis vartojamas būdvardis – Московский, Каунасское) lietuviškai sukuria antrojo žodžio (po daiktavardžio kilmininko: Maskvos, Kauno) rašybos dilemą: ar jis turintis „signalizuoti pavadinimo tikrinumą“. Klausimą bandyta spręsti skiriant centrinės sąjungines ir respublikines institucijas bei vietines, tačiau kalbininkų siūlymai žiūrėti lanksčiau buvo sunkiai girdimi. Neilgai trukus iš maišo išlindo ir pagrindinė yla: LKRS siūlymas visų švenčių (taigi ir religinių) pavadinimus rašyti didžiąja raide¹⁶. Trečiajame LKK posėdyje (gegužės mėn.) Zimanas trumpai konstatavo, kad religinės šventės rašytinos mažąja raide, o Jono Palionio argumentas, kad taikytinas vieno-

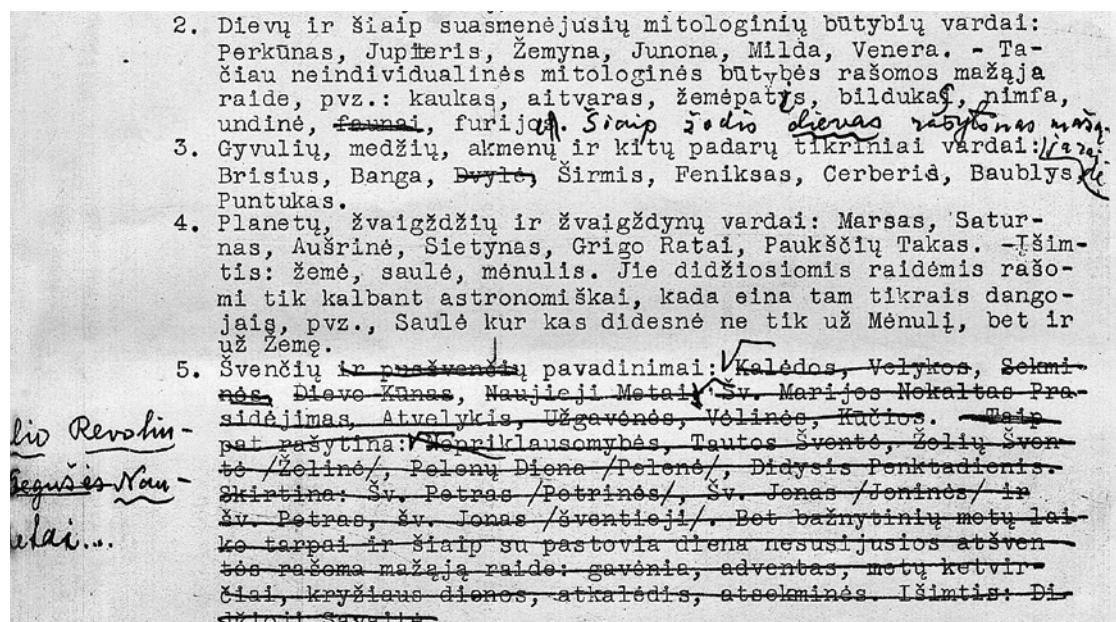
religinės šventės daugiausia rašomos didžiąja, kaip ir naujajame Vladimiro Lenino raštų leidime). Nusvėrė Laurinčiuko, Zimano, Churgino siūlymas „laikytis tradicijos“ ir šiuos pavadinimus rašyti mažosiomis raidėmis (nebent, vengiant dviprasmybių, *Trys karaliai, Visi šventieji*). Išvadoje atsirado lemtinga formulė: „kadangi religinių švenčių rašymas susijęs su ideologine kova...“ Tačiau kova dėl raidžių iš tikrųjų dar tik įsibėgėjo. Į kitą posėdį (gruodžio mėn.) komisija susirinko tik beveik po pusmečio, per tą laiką papildomai susitikę kalbininkai Ulvydas, Vytautas Mažiulis, Vytautas Ambrazas, LKRS ats. redaktorė Adelė Valeckienė neblogai „apsiginklavo“. Komisijai buvo referuota, kad ekspertų grupė vieningo sprendimo nepriėmė (nors protokole užfiksuota kitaip), taip pat ir dėl religinių švenčių. Ulvydas siūlė atitinkamame nutarimo punkte religinių švenčių pavadinimų neminėti visai (vis tiek nesą kalbinių argumentų pateisinti rašymą mažosiomis), Palionis pridūrė patį Leniną rašius šia šventės didžiosiomis raidėmis, o

¹⁶ *Lietuvių kalbos rašyba ir skryba*, (toliau – LKRS I), ats. redaktorė Adelė Valeckienė, Vilnius: Mokslas, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1976, p. 115: „Naujieji metai, Gegužės pirmoji, Pergalės diena [...], TSRS Konstitucijos diena; Joninės, Petrinės, Užgavėnės, Sekminės, Kalėdos, Žolinė, Vėlinės, Velykos“. Jau apkreipėme dėmesį į 1989, 1991, 1992, 1997 m. [V]LKK pozicijos didžiųjų raidžių rašymo klausimais organišką raidą. Dėl švenčių ir įvai-

rių renginių pavadinimų LKRS II prie komunistinių švenčių (166e) po kabliataškio priduriamos: *Vėlinės, Joninės, Saturnalijos, Velykos, Kalėdos*. LKKN II kaip „švenčių pavadinimai“ vardinami *Velykos, Kalėdos, Joninės, Vėlinės, Žolinė*. LKRS III leidimas ir LKKN III prie (daugiausia religinių) švenčių priduria ir (išskirtinės reikšmės) renginių pavyzdžių, pvz., *Pasaulio žemaičių dailės parodą*.

Ambrasas sviedė lemiamą kozirį: „pastarųjų metų rusų k. rašybos vadovuose bei instrukcijose atskirų taisyklių dėl religinių švenčių pavadinimų rašybos neduodama. TSRS MA 1973 m. išleistame A. Superanskajos darbe *Bendroji tikrinių vardu teorija* visi švenčių pavadinimai laikomi tikriniais žodžiais ir rašomi didžiąja raide“

šyti didžiosiomis, nebent pasvarstant Kalėdų ir Velykų (*sic!* – taip protokole) rašymą periodikoje¹⁸. Kovo 21 d. situacija jau buvo pasikeitusi: per tą laiką Šarmaitis spėjo pasikonsultuoti su Marksizmo-leninizmo institutu Maskvoje, šis savo ruožtu – su Rusų kalbos instituto „kalbos tarnyba“, ir rusai patarė *nekeisti* mažųjų

Rašybos komisijos prie LSSJR Švietimo ministerijos nutarimo projekto fragmentas. 1940 m. liepos pabaiga. LCVA

(l. 47). Ideologai, regis, neturėjo kur trauktis: Šarmaitis, paminėjęs Partijos istorijos instituto poziciją „sumažinti didžiųjų raidžių kiekį“ (ką didysis Brolis pasakys!), pakartojo: „dirbdami spaudoje, norime pabrėžti, kad esame ateistai“ (l. 48). Pavykus numaldyti aistras dėl „kalbininkų“ „maišto“ prieš „ekspertus“, sutarta kol kas nieko nenuvertinti.

Lenino klausimas pasirodė kur kas svarbesnis už dabartines rusų kalbos rašybos tradicijas, nauja ekspertų grupė (Ulvydas, Mažiulis, Šarmaitis) turėjo pasigilinti į šį aspektą; buvo gauta ir Partijos istorijos instituto pažyma, pasirašyta „klasikų veikalų“ vertimo skyriaus vedėjo Juliaus Lebedžio (šiaip ar taip, filologo) iš esmės gravituojanti į kalbininkų argumentų pusę (paminėta ta pati Ambrazo „atkapstyta“ Superanskaja). 1978 m. sausį ekspertai ir nepilnos sudėties komisija padarė pažangą nuo aiškinimosi, kaip Leninas¹⁷ rašęs religines šventes iki ir po Revoliucijos, prie siūlymo vis dėlto ra-

šyti didžiąsias. Loginiai ir filologiniai argumentai mažai begelbėjo, kaip ir Ambrazo¹⁹ koziris, beliko pasitenkinti į Komisijai siūlomo nutarimo dėl LKRS projektą įrašytas Joninės ir Petrines kaip ne religinių, o paprotinių švenčių pavyzdžius. Tačiau kovo pabaigoje susirinkusi LKK nebebuvo pajėgi leisti į kompromisus: Maskvos patarimas, plus Zimano perspėjimas, kad šitokia rašyba turi ir pagarbos atspalvį, „užtat religinių švenčių rašymas didžiosiomis raidėmis kai kieno traktuojamas kaip tam tikras ideologinis mūsų pasitraukimas“²⁰, susilaukęs Šarmaičio, Zinkaus, Rodos ir Laurinčiuko pritarimo, nusvėrė:

[2] e) Švenčių pavadinimai:

Naujieji metai, Gegužės pirmoji, Pergalės diena, Tarptautinė moters diena, Mokytojo diena, TSRS Konstitucijos diena.

Pastaba: Tokie švenčių pavadinimai kaip: *joninės*,

¹⁷ Dėl to Lenino – menki juokai. Antai LSSR MA centrinio aparato pirminės partinės organizacijos atviras susirinkimas dar 1969 m. liepos 23 d. buvo priėmęs sukrečiamą nutarimą: „pakviesti į bendrą atvirą susirinkimą žmogų, kuris matė V. Leniną“ (LCVA, f. 1233, ap. 2, b. 11, l. 15). Suprantama, dar gyvą Leniną – juk praėję vos 45 metai nuo Vado mirties.

¹⁸ LKK posėdžių protokolai, 1978, in: LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 8, l. 1–15.

¹⁹ Dar 1963 m. LSSR KGB pažymoje apie operatyvinę padėtį mokslo ir mokymo įstaigose Vytautas Ambrasas vienintelis iš LKLI darbuotojų paminėtas kaip kuo nors nusikaltęs – ne bet kuo, o „klerikalinių nuotaikų reiškimu“ (*Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990: Dokumentų rinkinys, sudarė Juozapas Romualdas Bagušauskas, Arūnas Streikus, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005, p. 328, dok. Nr. 85).*

²⁰ LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 8, l. 62.

petrinės, užgavėnės, sekminės, kalėdos, žolinė, vėlinės, velykos, pagal išgalėjusią tarybinę tradiciją rašomi mažąja raide.²¹

P. S. Zimas su Churginu nebuvo jau tokie neteisūs dėl tradicijos. Tarybinės, žinia. Štai LSSR Liaudies švietimo ministerijos fonde išlikęs įdomus 1940 m. liepa-rugpjūtį veikusios Rašybos komisijos prie jau okupuotos, bet dar nepervadintos Lietuvos Respublikos Švietimo ministerijos dokumentas²²: nutarimo dėl „Didžiųjų raidžių rašymo“ projektas su (tikėtina, Juozo Žiugždos) ranka atliktais redakciniais taisymais. Tai štai ten beveik visi švenčių pavyzdžiai (projekto pagrindu imtas dar realioje Lietuvos Respublikoje veikusios analogiškos komisijos, orientuotos į rekomendacijų vadovėliams rengimą, nutarimo tekstas) nuo *Kalėdų* iki *Šv. Marijos Nekalto Prasidėjimo* ryžtingai išbraukti, o įrašyti kaip pavyzdžiai *Spalio Revoliucijos diena*, *Naujieji Metai*. Iš garbės vardų braukiami *Bažnyčios tėvai*, iš politinių srovių – (su *voldemarininkais* ir) *ateitininkais*, iš laikraščių ir kitų periodinių leidinių pavadinimų greta kitų išbraukiamas ir *Židinys*, kaip išimtis antraščių rašyboje dviem brūkšnais pašalinami *Šv. Raštas*, *Senasis ir Naujasis Įstatymai*. Iš „dievų ir šiaip suasmenėjusių mitologinių būtybių vardų“ skirsnio kažkodėl išmesti tik *faunai*; bildukai ir furijos suvienaskaitinti, o skirsnio pabaigoje skaitome mįslingą Juozo Žiugždos (?) komentarą: „Šiaip žodis *dievas* rašytinas mažąja raide“

²¹ LCVA, f. R-1034, ap. 5, b. 5, l. 11.

²² LCVA, f. R-754, ap. 1, b. 394.

²³ LKK susirašinėjimas su LSSR įstaigomis ir asmenimis kalbiniais

(dėl šio žodžio ankstesnei, Lietuvos komisijai, matyt, nekilę klausimų ir Dievo vardo paminėto prie pavyzdžių visai nėra).

P. P. S. Ryškiausias sovietų Lietuvoje LKK atviras *kalbininkų* maištas prieš *ideologus* liko be rezultatų. Ir tai neliko nepastebėta paprastų Lietuvos žmonių. Viena draši moteris iš Druskininkų, G. Verbylienė 1978 m. liepos 9 d. „LKK pirmininkui [...] drg. K. Korsakui“ atsiuntė laišką, kuriame sumalė į miltus išgalvotą „tarybinę tradiciją“, pagal kurią krikščioniškų švenčių pavadinimus LKK nutarimas Nr. 3 (1978-03-30) siūlo rašyti mažąja raide:

Įdomu, kas tą „tarybinę tradiciją“ sukūrė? Šių švenčių pavadinimų rašymo didžiąja raide tradicija liaudyje turi daug gilesnes šaknis ir jas išrauti ne taip paprasta. [...]

Gaila vargšės komisijos (tiek šaunių vyrų!), kad ji bejėgė apginti savo rekomendacijas minėtų švenčių pavadinimus rašyti didžiąja raide (Žiūr. akad. leidinys „Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba“, 1976 m.). Matyt, pakako *komunisto fanatiko*, *Maskvos statytinio* [kursyvas – Korsako], vieno žodžio, kad komisiją priverstų siūlyti tai, ko liaudis nepripažįsta ir neleidžia gramatinis kalbos dėsnis.²³

Argi taikliau bepasakysi? ❏

Lietuvių kalbos komisijos prie Lietuvos
GSR mokslų akademijos pirmininkui
drg. K. Korsakui

Gaila vargšės komisijos (Tiek šaunių
vyrų!), kad ji bejėgė apginti savo re-
komendacijas minėtų švenčių pavadinimus
rašyti didžiąja raide (Žiūr. akad. leidinys
„Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba. 1976 m.“).
Matyt, pakako *komunisto fanatiko*, *Mask-
vos statytinio*, vieno žodžio, kad komisija

G. Verbylienės laiško LKK pirmininkui drg. Kostui Korsakui fragmentas. 1978 m. liepos 9 d. LCVA

Briuselio eglė

TOMAS DAUGIRDAS

Rengiantis Šv. Kalėdoms per Europą nubangavo atgarsiai apie įvykį Briuselyje, kai kalėdinė eglutė buvo pakeista spalvų ir šviesų instaliacija, primenančia eglę. Miesto taryba buvo apkaltinta tuo, jog atsisakiusi „tradicinės“ eglės dėl nenoro ižėisti religinių nekrikščionių jausmų, pirmiausia – musulmonų. Šis ginčas atrodytų nieko nevertas, jei eglutėje ieškotume religinės simbolikos. Eglutė neturi jokio tiesioginio ryšio su Kristaus gimimu. Prieš daugiau kaip du tūkstančius metų mums įprastų eglių Nazarete ar Jeruzalėje neabejotinai visai nebuvo, o ir dabar veikiausiai galima aptikti kaip vien kultūrinį augalą. Tačiau nepaisant to eglutė yra svarbi kaip krikščioniškos tradicijos ženklas, kurios vieta šiuolaikinės Europos valstybės viešajame gyvenime tampa vis problemiškesnė.

Šis incidentas atskleidžia dviprasmišką situaciją. Jei krikščioniška Kalėdų prasmė būtų giliai išsiskaidusi ir artima didžiajai daliai krikštytų europiečių, niekas nė negalvotų pagrindinio šventės simbolio – eglės – užmaskuoti, o jei ir sugalvotų pastatyti kokį naujovišką jos variantą, tai prieš tai surengtų apklausą ir surinktų nuomones. Tačiau šiuo atveju taip neatsitiko. Juo labiau kad vienuolika tūkstančių pasirašiusiųjų elektronine forma išplatintą petiją – ypač mažas skaičius. Turint galvoje, kad vien Briuselyje gyvena bent 200 000 gyventojų, o didžioji jų dalis pagal tradiciją tikrai yra krikščionys, reakcija nėra nei stipri, nei visuotinė. Kita vertus, bent Lietuvos komentatorių reakciją sukelia ne tiek pačios eglės pavidalo bei pobūdžio keitimas, o motyvai, kodėl tai daroma. Pirmiausia tai pasklidęs ar pa-

skleistas gandas, kad tokį sprendimą padiktavusi baimė, siekiant neįžeisti ne krikščioniškai tradicijai save priskiriančių šalies gyventojų, ypač musulmonų.

Tačiau šioje savivaldybės akcijoje daug lengviau galima išvelgti duoklę ne kitataučiams, o pramogų kultūrai. Eglė šviečia įvairiomis spalvomis, ant jos galima užlipti ir pasigėrėti gražiais vaizdais. Jei iš tiesų būtų nenorima ižėisti musulmonų ar kitų religijų atstovų jausmų, ši instaliacija būtų pastatyta ne Advento metu, o, tarkime, sausio viduryje, kai tikrai nereikštų nė menkiausių užuominų į svarbiausią krikščionišką šventę.

Ant eglės kaip šviesos instaliacijos sudėtinga pakabinti tradicinius žaisliukus, tačiau ir „paprasti“ žmonės, puošdami natūralią eglę, ją taip apkabina elektrinėmis įvairiomis spalvomis žybsinčiomis lemputėmis, kad už jų labai sunku įžiūrėti pačią eglutę. Tad ir eiliniuose namuose eglutė primena šviesų instaliaciją bei yra labiau šventės puošmena nei koks į religiškuumą nurodantis simbolis. Galime prisiminti, kad ir Lietuvoje, Vilniaus Rotušės aikštėje vienais metais buvo vien iš konstrukcijų ir žybsinčių papuošimų sudėliota „egle“, kurioje nebuvo nė vienos tikros žalios šakelės. Tačiau tai nesukėlė visuomenės pasipiktinimo. Pernai Kaune buvo eglė, sukonstruota iš plastikinių butelių, tiesa, sukėlusį tam tikrų diskusijų, tačiau niekaip neužkabinausi kėsinosi į Kalėdas klausimo.

Lietuvoje net pasirodė straipsnių, teigiančių, kad „Kalėdas“ (nurodant

į pagoniškasias šventes) lietuviai turėtų sutikti po ažuolu, o ne po egle. Antai Šarūnas Laudažis ragina: „Kodėl, pagerbdami savo protėvius, negalime švesti Kalėdų ar sutikti Naujųjų Metų ne prie namuose papuoštos eglutės, o girioje, prie ažuolo galiūno? Juk Kalėdinių ar Naujametinių eglučių puošimo tradicijos Lietuvoje dar nėra labai senos – nesiekia nė poros šimtų metų. O ažuolų gerbimo tradicijos tokios pat senos, kaip ir mūsų tautos istorija. [...] Tiesa, žiemą belapis ažuolas savo grožiu neprilygsta amžinai žaliuojančiai eglei, todėl namuose jo niekas nepuošia ir vargu ar kada nors puoš. Tačiau tarp mūsų yra daug žmonių, kurie turi galimybę tą šventą vakarą praleisti ne tarp keturių sienų, o miške prie didingų ažuolų, kurie, net ir be lapų būdami, kelia pasigėrėjimą ir skelbia pasauliui apie nepalaužiamą lietuvišką tvirtybę“. Iš to sužinome, kad net Lietuvos pagonys savo Kalėdas sutinka po egle. Tačiau veikiausiai nebūtų nieko keista, jei iš tiesų kuriame nors amžiuje Lietuvoje, atsižvelgiant į žmonių sentimentus, būtų įsitvirtinusi tradicija Kalėdoms puošti (galbūt ne dūžtančiais žaisliukais, o kaip nors kitaip) ažuolus, kad vėliau apie kalėdinio ažuolo žalumą ir tvirtumą būtų kuriamos kalėdinės giesmės. Krikščionybė į tradiciją yra integravusi dar ne tokių

keistų dalykų, kaip vietinių išskiriami medžiai.

Be to, Lietuvoje eglės kaip kalėdinio atributo simbolis neabejotinai buvo išjudintas sovietmečiu, kai tai buvo Naujųjų Metų medis, po kurio stovėdavo pliušinis Senis Šaltis, ir buvo gali-

ma tikėtis rasti dovanų. Neretai puošiant eglę viršūnė būdavo padabinama žvaigžde, tačiau ne ta, kuri išminčiams rodė kelią, o penkiakampe raudona... Tad iš tiesų eglė ar ne eglė stovės kalėdiškai papuoštuose namuose, įstaigose ar miestų aikštėse, yra susiformavusi tradicija, kuri kaip ir visos tradicijos, kinta, modifikuojasi. Juo labiau tai būdinga technologijų amžiuje, kur „natūralūs“ daiktai ištiesai keičiami dirbtiniais ar net tiesiog projekcijomis. Jei į technologinius pokyčius nebūtų reaguojama juos pasitelkiant, iki šiol šventraštis būtų perrašomas ranka, prieinamas vien siauram ratui žmonių, o krikščionybė jau seniai būtų atsidūrusi dideliame pavojuje.

Šiandien kvestionuojami ir kiti įvaizdžiai bei simboliai, apipynę Kristaus gimimo istoriją. Pats Benediktas XVI naujai pasirodžiusioje knygoje *Jėzus iš Nazareto – ankstyvoji vaikystė* kalba, kad Jėzui gimstant angelai negiedojo, taip pat, kad greta nebuvo gyvulėlių. Nebūtų nieko keisčiau, jei katalikai imtų piktintis šiais atradimais, rašyti ir organizuoti peticijas, kad taip kėsinamasi į angelų giesmes ar pačius angelus, kurių visokių formų, faktūrų bei dydžių gausa pasipila į prekystalius jau lapkričio pabaigoje. Gyvulėliai prakartėlėje yra dar tvirčiau su krikščioniškąja tradicija susijęs įvaizdis. Atsisakius gyvulėlių, ji tarsi prarastų pusę jaukumo ir grožio. Tad šitai tarsi nusipelnytų dar didesnės gynybos.

Nesunku prisiminti, kad krikščioniškoje tradicijoje būdavo nuolat grįžtama prie su krikščionybė siejamų simbolių peržiūros, dedant pastangas, kad jie neužgožtų tikėjimo esmės. Tai ypač ryšku reformacijos judėjimuose, taip pat ir vėlesniuose Bažnyčių tradicijų apmąstymuose. Tai reiškėsi daug radikalesnėmis formomis nei kalėdinės eglės modifikacijos. Iš tiesų galima įsivaizduoti, kad jei tokį sprendimą būtų priėmęs Briuselio vyskupas, o ne miesto taryba, tai tokio pobūdžio diskusijų nebūtų kilę. Diskusijos esmė yra susijusi ne su leistiniais eglės pavi-

dalais, o su krikščionybės vieta dabartinės Europos sostinėse gyvenime.

Debatai atskleidžia bendrą europiečių jauseną dėl krikščioniškosios tradicijos simbolių, kurių nykimas iš viešosios erdvės gali reikšti (veikiausiai ir reiškia) krikščionybės marginalizaciją Europoje. Šios baimės ir nerimai Lietuvoje yra mažai išreikšti ir menkai jaučiami, tačiau viešojo krikščioniškumo pavidalų silpnėjimą galima atpažinti per tam tikrus ženklus. Įstaigos ir organizacijos metų pabaigoje vis dažniau siunčia elektroninius ar popierinius atvirukus sveikindamos su „metų pabaigos šventėmis“. Net jei tradiciškai atvirukuose linkima „Linksmų Šv. Kalėdų ir Laimingų Naujųjų Metų“, pačių atvirukų vaizduose vis rečiau galima aptikti tokius „įprastus“ kalėdinius atributus kaip angelus, prakartėlę, o išvis retai – Mariją su kūdikiu. Didžioji dalis atvirukų yra puošiamos varpeliais, sniego pusnimis, margaspalvėmis dovanų dėžėlėmis, kokakoliniais seniais, snaigėmis ar šiaip žieminėmis abstrakcijomis.

Europos Sąjungos valstybės, tarp jų ir Lietuva, turi krikščioniškas šaknis, tai galima atpažinti pirmiausia iš to, kad kaip valstybinės viešai švenčiamos pagrindinės religinės šventės: Šv. Kalėdos, Šv. Velykos, ir kitos, priklausimai nuo šalies tradicijos. Visi kiti bruožai ima pamažu nykti, ir jei taip vyks toliau, tik laiko klausimas, kada religinės šventės bus pervadintos, pavyzdžiui, „metų pabaigos švente“ ir „pavasario atėjimo švente“, bei visiškai praras krikščionišką pavidalą.

Ir visas šiuolaikinis kasdienio gyvenimo ritmas vis labiau ima prasilenkti su krikščioniškuoju. Pirmiausia tai matyti darbo santykiuose. Naujosios technologijos bei vartotojiško gyvenimo įpročiai sukuria aplinkybes, kai dalis žmonių dirba, apsiperka bei užsiima kita kasdieniška veikla ir sekmadieniais. Sekmadienis vis labiau praranda šventadienio vaidmenį, kai laikas skiriamas maldai ir Dievui, ar bent buvimui drauge su šeima. Didėjant emigra-

cijai iš kraštų, kuriuose religija nurodo švęsti ne sekmadienį, o kurią nors kitą dieną, taip pat veikiausiai bus kuriami dar lankstesni darbo santykiai bei sekmadienis gali prarasti ir valstybės mastu išskirtinės dienos vietą. Būtų labai klaidinga laikytis nuostatos, kad kitų religijų išpažinėjai turėtų būti kuriuo nors būdu varžomi, jiems liepiama dirbti jų šventadieniais, ribojamos galimybės švęsti šventes ir panašiai. Priešingai, jų religingumas atskleidžia Europos krikščioniškos būklės silpnumą. Krikščioniškoji tradicija bei pats krikščioniškasis tikėjimas užsilaukia vis plonesniame viešojo gyvenimo atributų paviršiuje. Todėl nėra atsitiktinumas, kad tokie dalykai kaip Briuselio eglės būklė bei pavidalas gali tapti audringų debatų dalyku. Tikinčiųjų žmonių bendruomenėje į simbolių kitonišką būklę veikiausiai mažai kas būtų atkreipęs dėmesį, nebent pakraipę galvas, tačiau tikrai – nerinkę pasipriešinimo balsų. Tokie veiksmai rodo senųjų europiečių bejėgiškumą bei akivaizdų Europos nukrikščionėjimą.

Nemaža dalis europiečių yra indiferentiški religijai, nors vis dar nėra atsieti nuo krikščionybės ir su ja siejami bendruomenių palaikomomis tradicijomis. Su krikščionybė paviršutiniškai susieja ir tam tikri valstybiškai pripažinti išskirtinimai – šventės, vietos ar laikas. Tačiau Kalėdų šventimo pokyčiai bei debatų religinėmis temomis būklė atskleidžia, kad nesama jokio pagrindo, jog iš viešojo gyvenimo nebūtų ištrinti krikščionybės akcentai bei pačių europiečių rankomis sunaikinti ženklai, liudijantys, kad Europos šalys krikščioniškos, kaip ir pati Europa. Krikščionys jau ir dabar neretai atsiduria situacijoje, panašioje į laikus iki imperatoriaus Konstantino, kai reikėdavo slėpti religinę tapatybę. Atsiribojimas nuo krikščioniškos šaknies gali ir pačią Europą, jos vienijimosi bei stiprėjimo planus paversti niekais, nes vertybes apribodama vien interesų derinimu, ji visiškai nebeturės jėgų kurti bei atsinaujinti.

MASKVOS DIENORAŠTIS (I)

Sigitas Jegelevičius

1959.VI.10. Vytautas Vaitkus į „Taurą“ iš dekanato parnešė žinią: iš mūsų kurso ieško 3 savanorių važiuoti į Maskvą ir ten universitete studijuoti archyvistiką. Iš karto siunčia į trečią kursą. Pirmenybė vaikinams. Netikiu. Šiandien buvau užsukęs į fakultetą, apžiūrėjau skelbimus. Nėra nieko panašaus. Blefuoja Vytautas. Žino, kad užpraeitą naktį buvome susimetę aukščiausių pusaukštyje esančiame apytuščiaame bendrabučio sandėlyje. Buvome: Kaziukas [Kazimieras Tamašauskas-Zakarevičius], Tolikas [Anatolijus Klepikas], Antanas XXXXX, Vladas [Vladislovas Sinkevičius] ir aš. Iš miesto atėjo Algis Navaitis, seniai žadėjęs kurią nors naktį papasakoti 101 anekdotą. Pasakojo serijomis (apie ežį, katiną, kiškį, lapę, vilką ir šiaip žmogiškosios būties dalykus). Nemažai jų papasakojo. Algis tvirtino, kad 101. Mes nesikaičiavome. Turėjome vyno. Pasismaginome. Po Algio anekdotų pradėjome aptarinėti Lietuvos istorijos dalykus. Vieningai sutarėme: negalima jos rašyti

pagal lenkiškas ir rusiškas monografijas bei kitokius senus leidinius, reikia iš archyvų kelti tikrus šaltinius. Ir taip diskutavome net po saulės patekėjimo. Tai dabar gal Vytautas ir juokiasi iš mūsų dispuoto? Kažkuris prastarė? Erzina naujų šaltinių iškėlimo apsišaukėlius...

1959.VI.11. Vis tik Vytauto paskelbta žinia susidomėjau. Popiečiu užėjau į dekanatą. Pasiuntė pas prodekaną. Eugenijus Frolovas apsidžiaugė, kaip paprastai, pamatęs įėjusį niekuo neprasižengusį studentą. Pasiteiravau. Patvirtino, kad gavo nurodymą skubiai parinkti 3 kandidatus siuntimui į Maskvą studijuoti archyvistiką. Tik ne universitete, bet Maskvos istorijos ir archyvistikos institute. Sakėsi jau turįs du pareiškimus: Vytauto Vaitkaus ir šiandien neseniai apsilankiusio Vladislavo Sinkevičiaus. Jis paprastai rambokas, bet šį kartą vikriai apsisuko. Palikau pareiškimą. Grįžęs į bendrabutį ėmiau kalbinti Kaziuką palaikyti mums kompaniją ir važiuoti studijoms į Maskvą. Jis ateičiai

SIGITAS JEGELEVIČIUS (g. 1938) – istorikas, redaktorius, nuolatinis *NŽ-A* bendradarbis. Būtent nuo jo atsiminimų (apie savo mokyklos laikus, nuo pradžios mokslų iki vidurinės baigimo, in: *NŽ-A*, 2004, Nr. 4, 7; 2009, Nr. 8–9, 10, 11–12) etiudų publikavimo *NŽ-A* ir pradėjo apskritai nuosekliai domėtis autentiškos ir vertingos asmeninės atminties paieška ar fiksavimu ir skelbimu žurnale. Šiuokart skaitytojų dėmesiui siūlome pirmą pluoštą iš kito tipo dokumento – 1959–1962 m. dienoraštinių užrašų.

Jų autorius 1957–1959 m. studijavo istoriją Vilniaus universitete, kur baigė du kursus. Nuo trečio kurso studijas 1959–1962 m. tęsė Maskvos valstybiniame istorijos ir archyvistikos institute, kuris maskviečių buvo laikomas prestižiniu. Būdavo metų, kai stojamųjų egzaminų metu į vieną vietą pareiškimus paduodavo 12 pretendentų. Instituto absolventus noriai priimdavo į aspirantūrą net ypatingą statusą turėjęs Maskvos M. V. Lomonosovo valstybinis universitetas. Šis institutas po 1991 m. pasitarnavo pagrindu kuriant Rusijos humanitarinį universitetą ir dabar yra sudedamoji jo dalis – Istorijos ir archyvistikos institutas. Veikia nuo 1930 m., įsikūręs visai šalia Raudonosios aikštės ir Kremliaus, Nikolskaja gatvėje Nr. 15. Ta neilga gatvelė, prasidedanti nuo Lubiankos aikštės ir atsiremianti į Kremliaus Nikolos vartus (sovietmečiu ši gatvelė buvo vadinama *25-ого Октября*). Tai dailus XVIII–XIX a. pastatas su saulės laikrodžiu fasade, vidi-

niu kiemu, kuriame nuo XVII a. tebestovi savitos rusiškos architektūros žavus vienaukštis rūmelis (*теремок*). Pro jo langus matosi Didysis teatras ir bent dvi žymios to meto Maskvos aikštės (anuomet vadintos Revoliucijos ir Sverdlovo vardais). Čia buvo *Печатный двор* (Spaudos rūmai). Šalia (Kremliaus pusėje) kitados stovėjo pastatas, kuriame buvo įsikūrusi pirmoji Rusijoje aukštesnioji mokykla – Slavų-graikų-lotynų akademija.

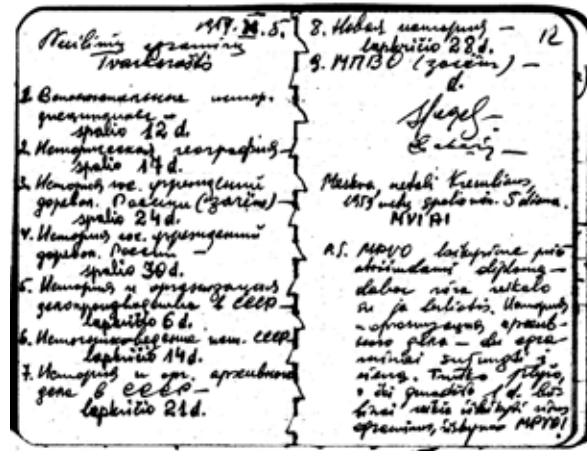
Tais laikais autorius tikro dienoraščio nerašė. Čia publikuojamas dienoraštinių užrašų tekstas autoriaus rekonstruotas (dažniausiai išskleidžiant santrumpas ir sakinius, nieko turinio požiūriu nepridedant ir nekeičiant; būtini patikslinimai įrašyti laužtiniuose skliaustuose) iš įrašų, jo anais laikais sistemingai fiksuotų kišeninėse užrašų knygelėse, į du vokus sukištų nedidelių lapelių su datuotomis pastabomis bei laiškų būsimai žmonai fragmentų. Visi šie įrašai rasdavosi kaip pastabos sau pačiam, be minties kada publikuoti, todėl nenuostabu, kad juose liko neužfiksuoti svarbiausi studentiško gyvenimo mokslinyčioje bei bendrabutyje momentai, juolab Maskvos naujienos/paskalos ar gyvenimo Sovietų Sąjungoje vertinimai; atitinkamas ir *pastabų sau pačiam* stilius. Šių dienoraštinių užrašų pirmąją dalį, apimančią studijų Maskvoje pradžią iki pirmo semestro pabaigos, su pažymėtomis kupiūromis (daugiausia praleidžiant techninio ar perdėm asmeninio pobūdžio fragmentus) ir siūlome *NŽ-A* skaitytojų dėmesiui kaip sovietinės kasdienybės istorijos šaltinį.

turi gražių sumanymų. Muistėsi. Lyg ir pažadėjo nueiti pas prodekaną... [...]

1959.VI.23. Iš ankstyvo ryto mus tris skubiai iškviatė į dekanatą. Frolovas sakė, kad mes tikrai būsime pasiūsti studijoms į Maskvą, jeigu kur nors neužkliūsime. Kur? [...] Dekanato sekretorė liepė rytoj iš ryto paskambinti Archyvų valdybos viršininkui drg. Razauskui (telef. 2-14-58). Kažkur girdėta šita pavardė. Kažkur skaičiau... [...]

1959.VI.25. Buvome pas Archyvų valdybos viršininką Razauską. Jo vardas Eusiejus. Taigi žydas. Pagyvenęs, bet dar nesenas vyriškis. Su akiniais. Dabar prisime nu: apie jį skaičiau dar Alytuje. Apie mus bei studijas fakultete jis jau šį tą žino. Domėjosi tėvais. Kokias kalbas mokame. Klausinėjo apie planus ateičiai, kodėl ryžomės archyvistikos studijoms. Nuramino dėl mūsų baimės apie galimus sunkumus Maskvoje. Sakė, kad tas institutas dirba pagal universitetų mokymo planus, tai mums teks papildomai išlaikyti kokius du egzaminus. Paaikšino, LTSR Ministrų Taryba gavusi 3 vietas paspartintai rengti nacionaliniams kadrams, užtat mus į Maskvą perkels ministro įsakymu su savo stipendijomis. Specialistų reikia jau dabar, o siūsti studijoms nuo pirmo kurso būtų labai ilgu laukti. Ir dar nudžiugino:

prie tų stipendijų Ministrų Taryba mokės papildomai per mokslo metus tris kartus po 400 rublių (iš viso 1200) ir dar vasaros atostogoms kiek pridurs. Taip mokama visiems vyriausybės siunčiamiems studijuoti į Maskvą,

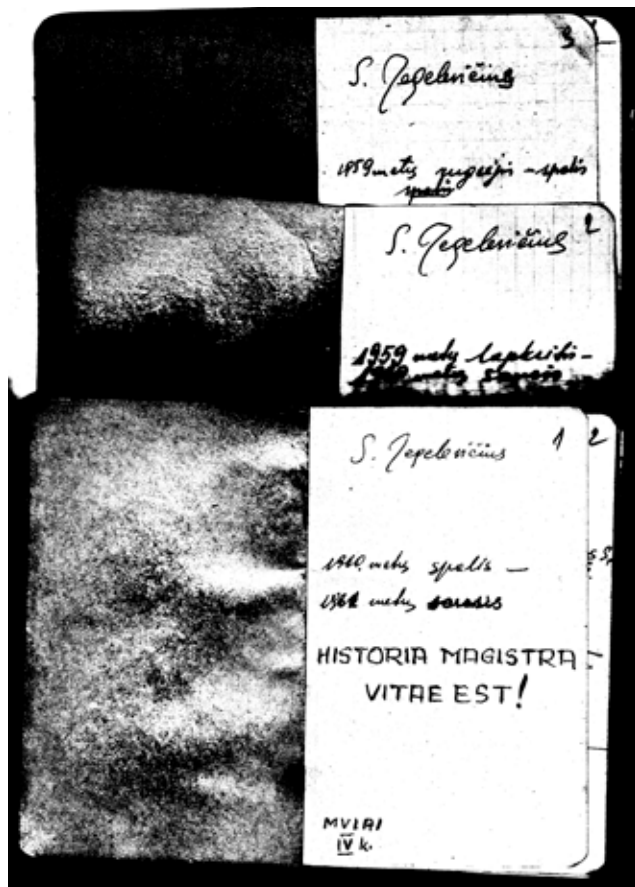
Užrašų knygelė. 1959-09-10

Leningradą, Kijevą ar kitur. Pokalbio pabaigoje davė užpildyti keturių puslapių anketą. Ant rausvo popieriaus atspausdinti 44 klausimai. Patys netikėčiausi. Lyg mes būtume tarnavę kurioje nors baltagvardiečių kariuomenėje, buvę nelaisvėje ir pan. Archyvų valdybos patalpos labai nykios, bet viršininko kabinetas apstatytas senais labai įdomiais baldais. Ir koks laikrodis kampe! Kokie švelnūs jo dūžiai. [...]

1959.VII.4. Šiandien pas mus į Vargakiemį buvo atvažiavęs žmogus iš universiteto komjaunimo komiteto ir perdavė žinią iš rektorato: mūsų klausimas visiškai išspręstas, nėra kliūčių pasiūsti mus studijoms į Maskvą. Taigi sudie, universiteto kepuraitė! [...]

1959.VIII.22. Buvau Alytuje atsisveikinti su Rūta prieš kelionę į Maskvą. Ji entuziastingai gyrė mano pasirinkimą, bet išsiskyrimas buvo nelengvas. Liūdnas. Išsiskirdami abu galvojome apie tą patį: ar besusitiksimė? Neabejoju, kad abiejų mintys sukasi apie tą patį: ar išlaikys ji(s) šito išsiskyrimo išbandymus? [...]

1959.VIII.24. Anksti, labai anksti rytą Mamytė peryrė per ežerą. Palydėjo iki plento. Netrukus atvažiavo autobusas iš Druskininkų. Mamytė lauko keliuku pasuko atgal Meškasalio centro link. Iš pajudėjusio autobuso man pasirodė, kad nueidama verkia. Alytuje dar spėjau kasoje nusipirkti bilietą į pasiruošusį važiuoti autobusa. Ir 6 val. 40 min. pustuštis autobusas pajudėjo Vilniaus link. Išsivežu tik nedidelį lagaminėlį ir nušiuosų lietpaltį. Ant galvos – studentiška kepuraitė. Turiu šiek tiek pinigų. Apsistojęs „Taure“ pas bendrakursį Antaną Stravinską, ant autobuso bilieto užrašiau: „Gal būt [bus] prakeikta ar palaiminta ta mašina, kuri mane nuvežė iš namų Maskvos link“. Lagaminėlis jau geležinkelio stotyje. Nupirkau du bilietus iki Maskvos

Užrašų knygelėlių tituliniai lapai. 1959-09-10

bendrame vagonė, pravažiuojančiame Karaliaučiaus traukinyje. Su Vladu susitiksi poryt geležinkelio stotyje. Laikas sutartas dar 13 dieną. Vilniuje yra tvarkytinų reikalų. Vladas prašė pabūti ir už jį. Tampu bendrų reikalų tvarkytoju. Svarbiausia buvo paimti iš raštinės asmens bylas. Iš ten pasiuntė į mokymo dalį, kur nukeliavę bylos. Mokymo dalies vedėja Ragelienė, jauna, juodbruva, išpūdinga moteris. Užtrukau labai ilgai, kol pervertė abiejų bylas, lygindama su kažkokių sąrašais. Ne tiek tvarkė bylas, kiek kalbėjo telefonu. Telefonas vis skambėjo ir skambėjo. Iš bylų išėmė mūsų pareiškimus Ministrų Tarybos Reikalų valdytojui skirti mums trejiems studijų metams Maskvoje respublikinė stipendija ir atidėjo į šalį. Bylas įdėjo į vokus, kuriuos užantspaudavo. Atidavusi man abi bylas, paėmė tuos pareiškimus nuo stalo ir ramiai nuleido į šiukšlių kibirą. Aš pašokau: tai mūsų prašymai skirti stipendiją! Vedėja pasipiktino: važiuokite sau ir nepanikuokite, viskas sutvarkyta. [...]

1959.VIII.27. Možaiskas. Čia traukinys stovės ilgiau. Paryčiais pravažiavome Smolenską. Paskui Gžatską. Viazmą, palikusią nuo 1957 m. neišdildomus prisiminimus. [...] Naktis traukinyje buvo košmariška. Bendras vagonas: visos kupė be durų, kiekvienoje po 6 žmones. Priešais kiekvieną kupė kitu koridoriaus pakraščiu – dar dvi vietos sėdėti (naktį paverčiama suolu ir galima gulėti). Ten ir buvo mūsų vietos. [...] Vagono gyvenimas ir matosi, ir girdisi. Publika gėrė degtinę. Lošė kortomis. Šūkalojo. Keikėsi. Kur tai cypė moterys. Bėgiojo palydovė ir kolinėjosi su nusilakusiais triukšmadariais. Be paliovos koridoriais ten ir atgal zujo žmonės. Smolenske kažkas į traukinį įkėlė du bekojus, užsodintus ant lentelių su ratukais. Riedėjo ir mūsiškio vagono koridoriais. Jau įkaušę. Prašinėjo išmaldos. Sakėsi esą

Stromynka gatvė. Maskva. Apie 1950

karo invalidai. Pro langą mačiau juos Možaisko perone. Sako, kad tokių traukiniuose neleidžia į Maskvą. Ten ir savų bekojų užtektinai...

1959.VIII.27. Maskva. Mes jau bendrabutyje. [...] Bendrabutis toli nuo instituto. Sakė, kad Maskvos mas-

tais tai nelabai toli. Ačiū, nelabai toli: nuo M Dzeržinskaja dar 5 M stotys, baigiant M Sokolniki. Čia baigiasi metro linija. [...] Nuo Sokolnikų iki bendrabučio tramvajumi ar troleibusu dar trys stotelės. Per visą Stromynkos gatvės ilgį. Mūsų stotelė taip pat – Stromyn-

Studentų bendrabutis. Stromynka gatvė. Maskva. Apie 1950

ka. Iš čia troleibusu galima be persėdimo nuvažiuoti į patį centrą – Dzeržinskio aikštę (jos viduryje ant aukšto postamento visu ūgiu stovinčio Felikso Dzeržinskio skulptūra, akylai žiūrinti beveik Kremliaus pusėn). Pirmiausia vizitas pas bendrabučio komendantą. Komendantas labai susidomėjo mumis, kepurėtaisiais. Pasisakė 1940 m. tarnavęs Lietuvoje. Jį stebino, kad Lietuvos kareiviai žiemą-vasarą dėvėjo tas pačias apvalias kepuraites [pošalmius], neturėję kailinių ar kitokių ausinių kepurėlių. Mes kuklūs ir jo nepaklausėme, kur tarnavo 1941 metais. Maža ko.

1959.VIII.28. Apie bendrabutį. Mūsų adresas: Москва Б-76, ул. Стромьинка, д. 32, Студгородок МГУ [MVU Studentų miestelis]. Beveik paskutinis pastatas šioje gatvėje. Tai neišvaizdus didelį plotą užimantis 3–4 aukštų pastatas (statyta, rekonstruota, perstatyta, pristatyta) aplink kvadratinį kiemą, kurio viduryje – cerkvytė žaliai dažytu skardos kupolu. Dabar joje кооперка – atostogų ar šiaip ilgesniam laikui išvykstančių studentų daiktų saugykla. Iš išorės yra tik vienas paradinis įėjimas į bendrabutį, vadinamą „studentų miesteliu“. [...] Erdvius dviejų dalių vestibulis. Iš pirmo į antrą aukštą – platūs marmuriniai laiptai. Antro aukšto palubėje virš laiptų kabo milžiniškas kristolo sietynas (aukštis apie 2 m, o plotis per vidurį apie 1,5 m). Antrame aukšte vestibulis su baliustrada. Viskas pagal oficialių pastatų 6-o dešimtmečio pradžios Maskvos skonį. [...] Iš paradinio vestibulio antro aukšto – įėjimas į studentų gyvenamą bloką. Jo koridorius iki posūkio kiek platesnis už kambarius. Šiame plataus koridoriaus bloke mus ir įkurdino. [...]

1959.VIII.29. Bendrabučio tvarka. Po „Tauro“ lais-

vės čia atrodo lyg kalėjimas, lageriu vadinamas. Mūsiškiai universiteto studentai kalba, kad „Тауре“ diktatūra. Pagyventų jie čia! Iš gatvės įeiname į savotišką paradinio vestibulio prieškambarį (priemenę). Dešinėje – sienoje mažytis langelis su užrašu Выдача пропусков. Tai svečiams, kuriems bendrabučio gyventojai iš anksčiau užsako leidimus (arba gyventojai patys ateina pasitikti svečių). Užsakantis ar sutinkantis privalo į langelį įkišti savo leidimą gyventi bendrabučyje. Svečias privalo palikti savo asmenybę įrodantį dokumentą (prioritetas – Maskvos universiteto, institutų, technikumų studentų pažymėjimai arba pasa, jeigu ne Maskvos studentas). Leidimus išduodanti moteris ant firminio lapelio užrašo įleidžiamo asmens pavardę, vardą ir tėvavardį, į kurį kambarį įleidžiamas ir kas kviečia. Šią svarbų dokumentą svečias turi atiduoti išeidamas ir atgauna savo asmens dokumentą. Kitaip turi būti kviečiama milicija. Svečiai turi išeiti iki 23 valandos. Ribojama įleisti senos ir didžiulės Sokolnikų medicinos mokyklos-miestelio studentes/moksleives, [o į šito miestelio uždara erdvią teritoriją mielai įleidžia bet kurių Maskvos mokslinčių studentus]. Išimtiniais atvejais su komendanto leidimu galima apnakvinti tik tos pačios lyties svečius. Šią mums neįprastą tvarką vėl gi mielai išaiškino miestelio komendantas. Kairėje – lenta ir varteliais užtvirtas siauras įėjimas į paradinį vestibulį, prie kurio sėdi budri šimtasiūle šiltai apsirengusi женщина товарищ, rečiau – pagyvenęs vyriškis. Šalia – lentelė su aiškiu užrašu juodomis raidėmis: Предъявите пропуск в развернутом виде! [Rodykite atskleistą leidimą!]. Kiek kartų beieitum per dieną, sergėtoja kiekvieną kartą atidžiai žiūri į fotografiją ir originalą. Atidaro vartelius ir įsmun-

Studentų bendrabučio kiemas. Stromynka gatvė. Maskva. Apie 1950

ki į bendrabučio erdvę. Į miestelį jo gyventojai įleidžiami tik iki 01 val., t. y. kol dirba metro ir važiuoja paskutiniai tramvajai. Nesidomėjome, kada galima išeiti. [...]

Gavome studento pažymėjimus ir studijų knygeles. Keistos išdavimo datos. Knygelėse įrašyta, kad mes perkelti iš Talino universiteto. Mėginome įrodinėti, kad toksai apskritai neegzistuoja. Pagaliau numojo ranka: mes žinome, kad atvažiavote iš Vilniaus

Mižechū Čojdogyn ir Vladislovas Sinkevičius. Maskva, Stromynka. 1960. Iš autoriaus archyvo

ir nekreipkite dėmesio į įrašą studijų knygelėje. Susitaikstėme su estiška kilme.

1959.VIII.30. 120 kambarys ir jo gyventojai. Mus (mane ir Vlada) apgyvendino 120 kambarėje. [...] Kambarys siauras ir ilgas. Tamsokas, nes tik du langai į uždara kiemą. Lovos sustatytos viena eile pagal išorinę sieną. Prie kiekvienos lovos spintelė. Tik vienas nedidelis stalas, bet kiekvienam gyventojui po kėdę. [...]

Gyvensime devyniese.

Margumynas. Keturi įvairaus amžiaus mongolai. Tikri. Iš Mongolijos Liaudies Respublikos. Mūsų bendrakursiai: Дамдин Моломын (vardas – Damdin ir tėvavardis – Molomyn, t. y. tėvo vardas Molom+yn, – panašiai kaip rusų tėvavardžiuose -ovič, -evič), Мижээхуу Чойдогын (Mižechū Čojdogyn), Дамдин-Сурен Церендоржын (Damdin-Suren Cerendoržyn) ir diplomantas Церендорж Гомбын (Cerendorž Gombyn). Tėvavardis jiems atstoja pavardes. Du skirtingo amžiaus albanai: Ramis Sala (Ramiz Salja) ir Refik Shehu (Šechu). Žilais smilkiniais bulgaras Стефанов Георги ar Стоян (?). Mes, du lietuviai. Ir dar viena tuščia lova – gal būt dar atvažiuosiančiam Kazimierui. Du mėlynakiai šviesiaplaukiai juodaplaukių rudakių minioje! Mes jiems (išskyrus tą pagyvenusį bulgarą) labai įdomūs. Įdomesni, nei jie mums. Mongolai tarpusavyje daug kalba apie mus. Sužinoti labai paprasta: apie kurį kalba – į tą nukreipti visų žvilgsniai. Mongolai kalba labai garsiai, lyg būtų stepėje, kur pučia stiprus vėjas. Kambario erdvėje keistai skamba nereti gerkliniai garsai. Albanai labai orūs, santūrūs. Kalba pusbalsiu, nors kalniečiai. Rusiškai jie моя твоя мало мало понимать. Iš karto gestais ir vienskiemeniais žodeliais mums paaiškino, kad galvos linksėjimas reiškia *ne* arba nepritarimą, o galvos kraipymas į šonus – *taip* arba pritarimą ir šitas gestas neretai palydimas garsu *ci-ci-ci...* Esame girdėję, kad Balkanuose galvos judesių reikšmė atvirkštinė mūsų. Mongolai praktiškai supranta beveik viską, nors kalba prastokai. Ypač Damdin. Visi jie turi ne tik savus užsienio pasus, bet ir „Leidimus gyventi TSRS“. [...]

1959.IX.1. Antradienis. Mokslo metų pradžia. Kaip ir pas mus: visi renkasi į auditorijas pagal tvarkaraštį ir tiek. [...] Šiandien mes jau be universiteto kepuraičių. Jau neturime teisės jas dėvėti, nes nuo šios dienos mes jau MVI AI studentai. Dabar daug kas klausia apie kepuraites. Aiškiname (aiškinamės?) kas mes, iš kur ir kaip čia patekome. Mandagiai išklauso, bet aiškiai matosi, kad netiki mūsų pasakaitėmis. Nugirdome šnabždesį: šitie latviai gal dėl ko nors išvyti iš savo universiteto, atsibeldė į Maskvą, norėdami prisiglausti dideliame mieste. [...]

1959.IX.2. [...] Bendrabutyje į Kazimiero vietą atsuntė rusą – Liova Volkovą, kilusį iš Kostromos. [...]

1959.IX.4. Atvažiavus Kazimierui, bendrakursiai pradeda tikėti, kad mes padorūs studentai, ne kokie bėgliai, į Maskvą atsišūti, bet važiuavę savo noru. Užtat prasidėjo nauja, jau kitokia susidomėjimo banga. Kol kas dar mano, kad mes gal iš Latvijos.

Kazimierą apgyvendino čia pat, instituto kieme esančiame vyrų bendrabutyje. Jo kambaryje taip pat internacionalas: armėnas, korėjietis iš Vidurinės Azijos Coj, rusai. [...]

1959.IX.6. Sekmadienis. Sekmadieninę nuotaiką vakar sugadino mokymo dalyje. Pagaliau šiaip taip bent preliminarai suskaičiavo skirtumus tarp mūsų universiteto ir MVI AI mokymo planų. Rezultatas: mūsų išvyka į Maskvą – tikra avantiūra. Įsipainiojome savo noru, neverčiami. Tik parodė ir mes paskui! Įklimpome. Iki gruodžio 1 d. liepta išlaikyti visus skirtumus. Tik mokymo dalis iki šiol dar negali pasakyti, kiek tų skirtumų. Kol kas pasakė tik tiek: 7 egzaminai ir 5 iškaitos. Ir išpėjo, kad egzaminų dar gali padaugėti, o iškaitų sumažėti. [...]

1959.IX.7. Seminariinių darbų (pranešimų) temų problema. Mokymo dalyje mes pareiškėme, kad norime temų, susietų su Lietuvos istorija ar Lietuvos šaltiniais. Šitai išdėsčiau aš, o abu manieji kolegos stovėjo už manęs ir linkėjo galvomis. Mėgino mus įtikinti, kad čia sąjunginis vūzas ir negali

būti kokio nors vietininkiškumo (местничества). Mano motyvas: vadinamoji respublikinė tematika išlieja į sąjunginę. Žadėjo pranešti dėstytojams, kad pagal programos galimybes leistų ir mums priimtinas temas (mūsų idėja, o dėstytojo formuluotė). [...]

Maskvos valstybinis istorijos ir archyvistikos instituto pastato fasadas. 2011

1959.IX.9. Pastebėjome, kad kai kurie studentai dažnai išgėrinėja. Į užsiėmimų pabaigą jau tariasi, kur pasėdėti. Mūsų į kompaniją netraukia. Į restoranus nevaikšto – brangu. Yra užkandinių, tik ten užkasti nelabai yra ką. Alaus negeria. Degtinę. Prie baro pasiima po 100 g, o daugiau atsineša. Čia taip visi daro. Populiariu išgerti valgyklose, kur gerti degtinę apskritai draudžiama. Paimama šio bei to valgyti ir po stiklinę kompoto. Šis išgeriamas pirmiausia. Į tas stiklines išpilstoma atsinešta degtinė. Smaginamasi, bendraujama ir saikingai užkandžiauama. Indų surinkėjos ar stalų valytojos visa tai mato, bet triukšmo nekelia.

Kazimieras Tamašauskas-Zakarevičius ir S. J. Tauras. 1959. Iš autoriaus archyvo

Jos tik budriai stebi ar kompanija nepažeis papročių, t. y. neišsineš ištuštintų butelių. Pagal paprotį juos privalu palikti prie staliuko kojos. Tai indų surinkėjų ir valytojų honoraras už tylėjimą. Per dieną kažkiek susirenka. Vietinių papročių žinojimas – svarbus dalykas. Su papročiu supažindino kolega, kai su juo pietaudami pamatėme valgykloje geriant degtinę. O visur aiškūs skelbimai: „Griežtai draudžiama atsinešti ir gerti spiritinius gėrimus“.

1959.IX.10. Apie kolegas. Mūsų trečiame kurse yra 120 studentų. Iš jų 85 merginos. Violetine spalva dažytų lūpų karalija! Daugelis jų vakarais lanko užsienio kalbų kursus. Baigę studijas, svajoja apie įdomesnę, pasak jų, karjerą nei darbas archyve, apie pažintis su užsieniečiais. Įsigyti aukštojo mokslo diplomą maskvietėms jau seniai tapo mada. Kurso merginų dauguma maskvietės. Mūsų 4 grupėje 20 merginų ir tik dvi iš kitur atvykusios. Kurse mums pavydi, kad mes dirbsime centriniuose archyvuose. Maskvoje merginoms beveik nėra šansų iš karto po instituto baigimo patekti į centrinius archyvus. Dažniausiai įsidarbina archyvarėmis įvairiose įstaigėlose. Ypač ūkinio pobūdžio institucijose. Vaikiniams kiek paprasčiau, nors taip pat yra problemų.

Grupės valdžia. Seniūnė – Nikišina, ramus vaikas. Tyli, kartais atrodo netgi labai drovi panelė. Praktiškai grupę valdo energinga ir valdinga modistė Docenko (kolegės paprastai ją šaukia Daca; mes ją tarp savęs vadiname – Didžioji Galva). Kai kurie grupės reikalai tvarkomi per Svirepovą (už akių ją kolegos vadina – Svirepaja, t. y. Nuožmioji). Ji kurso seniūno Petkos Jakiro artima draugė. Turi jis ir žmoną, iš tremties parsivežtą. Jo tėvas – garsus Rusijos pilietinio karo vadas – ko-

mandarmas Iona Jakiras, bene 1938 m. sušaudytas per kariuomenės ir partinių vadovų represijas. Jo žmona su sūnumi buvo ištremti į Šiaurės Kazachstaną ir į Maskvą grįžo tik 1954 m.

Kurso vaikinai labai domisi studentiškomis kepuraitėmis. Retas mus matė su kepuraitėmis, bet garsas plačiai pasklido. Pasakojame, kad šita prieškario tradicija atgimė 1956 m. Kiekviena aukštoji mokykla turi skirtingos spalvos kepuraites. Pripažįsta, kad tai ne tik įdomu, bet ir gerai. Rusai apskritai mėgsta kepurės, absoliuti dauguma čia kepurės dėvi ir vasarą. [...]

Kurso merginos labai smalsauja. Stengiasi susipažinti. Sulaukiame keisėtų klausimų. Pats keisčiausias apie pinigus. Panelės vis prašo parodyti pinigus, kurie pas mus kursuoja. Niekaip nenori patikėti, kad tai tie patys rubliai. Apskritai čia keistas Pabaltijo ir ypač Lietuvos suvokimas, jo įvaizdis. Niekam Lietuvoje, sutikus estą, gruziną ar kokią azijatą nekiltų mintis paklausti, kokie pinigai yra apyvartoje jų krašte.

1959.IX.11. Kurse dauguma vaikinų už mus vyresni. Jau po tarnybos kariuomenėje. Yra į atsargą paleistų karininkų. Tik keli mūsų amžiaus. Panos beveik visos už mane jaunesnės.

1959.IX.12. Per pertraukas koridoriuose, *perekūruose*, kai sėdima skaitykloje, vaikinai mėgsta diskutuoti istorijos klausimais (prisijungia ir nerūkantieji). Paprastai tai XIX a. antros pusės, XX a. Rusijos istorijos klausimai. Dažnai aptariami literatų, apskritai kultūros žmonių likimai. Ypač mėgstama karo tematika. Tiek Rusijos pilietinio karo ir jo padarinių, tiek Didžiojo Tėvynės karo apskritai ir atskirai Maskvos gyvenimo 1941 m. tematika. Visos tos diskusijos labai įdomios. Papildoma šeimų istorijomis, artimųjų likimais, panašu, kad tyčia anoniminiais pristatomais pasakojimais. Pilietinio karo tematikoje paprastai vyrauja žymių ar žymesnių rusų kultūros veikėjų likimai, lūžiai, tragedijos. Absoliuti dauguma pavardžių mums visiškai negirdėtos. Kartais kalbama apie pilietinio karo asmenybes. Ypač kai pokalbyje dalyvauja seniūnas Petka Jakiras. Apie to meto politines problemas kalbėti vengiama. Pokalbio tematika, atrodo, kyla spontaniškai. O gal kartais vienas kitas ir pasirodo disputui? Neretai pokalbis ta pačia tema atnaujinamas, pratęsiamas per kitą pertrauką. Diskutuojama gana karštai, neretai aiškiai iškeliamas kritiškas požiūris į literatūroje išdėstytas

Maskvos valstybinio istorijos ir archyvistikos instituto pastato laiptai. 2011

versijas. Mes – tik klausytojai. Mielai paaiškinama, kai mes ko nors paklausime. Pasitaiko, kad skirstantis prie mūsų visų, neretai tik prie manęs ar Vlodo, prisigretina kuris nors disputo dalyvis ir dar atviriau paaiškina aptartus dalykus. [...] Iš pokalbių jaučiasi, kad jiems rūpi ne vien siaurų profesinių problemų reikalai. Mes stengiamės elgtis atsargiai.

1959.IX.13. Sekmadienis. Buvome centre. Išlandžiojome Kremlių. Įėjome pro Spaso vartus iš Raudonosios aikštės. Pro juos tik neseniai leista laisvai vaikščioti. Išlindome pro Borovicų vartus į Aleksandro sodą ir Maniežo aikštę. Landžiojome visur, kur tik galima įeiti laisvai. Buvome soboruose, kurie tik atviri. Soborai neveikiantys, bet neretas lankytojas persižegnoja įėjęs ar prieš kurią nors freską (jos dar nerestauruotos). [...] Pailsėję ant suoliuko Aleksandro sode, apėjome Kremlių pagal perimetrą iš išorės. Palyginus anksti išmūrijo galingas sienas, aptvėrusias didžiulį plotą su statiniais, kurių dauguma seni. Tam reikėjo didžiulių resursų. Ir ne tik jų. Dar daugybės plytų dirbtuvių, kalkių degyklų. Iš toli neatveši. Reikėjo meistrų ir gausybės darbininkų. Ką besakysi, didelė ir ambicinga valstybė su geru spaudos mechanizmu, funkcionavusiu nuo senovės ir vis tobulintu. Pigi prievartinė darbo jėga. Tik už pavilgi. [...]

1959.X.5. Skandalas! Įvyko tai, kas seniai turėjo atsitikti. Šiandien mokymo dalis davė mums papildomų, skirtuminių egzaminų bei įskaitų laikymo tvarkaraštį: 1) Pagalbinės istorijos disciplinos (chronologija ir metrologija) – spalio 12 d.;

Maskvos valstybinio istorijos ir archyvistikos instituto vidinis kiemelis. 2011

2) Istorinė geografija – spalio 15 d.; 3) Ikirevoliucinės Rusijos valstybinių įstaigų istorija (įskaita) – spalio 24 d.; 4) Ikirevoliucinės Rusijos valstybinių įstaigų istorija (egzaminas) – spalio 30 d.; 5) TSRS raštvedybos istorija ir organizavimas – lapkričio 6 d.; 6) TSRS istorijos šaltinotyra (ikirevoliucinis laikotarpis) – lapkričio 14 d.; 7) TSRS archyvistikos istorija ir organizavimas (ikirevoliucinis laikotarpis) – lapkričio 21 d. (iš esmės tai 2 egzaminai, laikysime vienu metu, bet bus 2 pažymiai); 8) Naujųjų amžių istorija – lapkričio 28 d.; 9) VPA (vietinė priešlėktuvinė gynyba) – leidžiama išlaikyti iki studijų pabaigos. Prigrasinta: truks plyš iki gruodžio 1 d. būtina išlaikyti, kitaip pašalins iš instituto. Mes pasimetę. Tai daugiau nei viena papildoma sesija viduryje semestro. Sako, jau spėjote adaptuotis per mėnesį. Vis tik einamojo semest-

ro paskaitos, seminarai, praktikumai... Kai pašalins, tai ir grįžti neturėsime kur (šalins kaip nepažangius mokslė). Juoda diena...

1959.X.6. Kurso komjaunimo organizacijos ataskaitinis susirinkimas. Praėjusius metus sekretoriavo Vera Kulešova iš mūsų grupės. Ir pirmininkavo iš mūsų grupės – Tolia Ivanovas. Toji Kulešova labai energinga, būsimos vadovaujančios moters tipas. Per 15 min. šiaip taip atsiskaitė už metų (ne)buvusių organizacijos ar jos biuro darbą. Tai ir diskusijose nebuvo apie ką kalbėti. Sunku buvo surinkti kandidatus rinkimams į kurso biurą. Siūlomieji visaip stengėsi atsistatydinti. Tik Tolia Ivanovą geraširdiškai visi atleido nuo rinkimų. Pasirodo, kad jis šviežias šeimos tėvas. Per triukšmingus rinkimus, visaip atsiskatinėjant sąrašė likusiems kandidatams, į kurso biurą išrinkti visi pasūlytieji (Kapica, Volodia Vinogradovas, Dvogal, Liuba Černobrovskaja, Mordovina). Išrinktieji aimanavo: kaip mes atsiskaitysime po metų? [...]

1959.X.10. Mumis labai domimasi. Nėra ribų ir galo panelių vilionėms. Net keista. Nei mes gražuoliai, nei šaunuoliai širdžių ēdikai. Panos trokšta bendravimo. Keisčiausių, bet delikačių užkabinimų pasitaiko. Nuo smalsavimo iki nuoširdžių ilgesnio bendravimo siūlymų. Yra panelių, kurios tai daro tikrai delikačiai. [...] Juo ramiau, šalčiau mes laikomės, juo atkaklesni mėginimai. Viena net pasakė: безответная любовь захватывает. [...] Pagal rusuose ir dabar populiarią dainelę: „Первым делом, первым делом – самолёты. Ну, а девушки? А девушки потом!“ Jos nepraranda vilties ir tiesiai sako, įspėja: москвички – чародейки. Panašu. Geras įspėjimas. Ir mokytojas Anzelmas Matutis įspėjo. Dėl moskvičų-čarodeičų reikia prisiminti ir Vaižgantą. Dauguma moskvičų – dailios. Netgi labai dailios. Čia yra ir tikrų rusaičių – šviesiaplaukių, mėlynakių ar pilkaakių. Ir visai ne rusių. Ir mišrūnių. [...] Panos prašo išmokyti lietuviškai: я тебя люблю. Joms tai lyg ir slaptažodis užmegzti pažinčiai. Pastebėjau, kad geriausia šitą posakį įsisavino Nelli Akopova-Muradova iš mūsų grupės (tik kietokai ištaria l). Išvaizdi. Tik jau dabar apkūni. O kas bus vėliau? [...]

1959.X.11. Sekmadienis. Keistas jausmas: šiaip savaitės dienos eina lėtai, velkasi lyg koja už kojos, o sekmadieniai greitai ateina, bet nejučia praeina. Tuščią sekmadienio vakarą dar apie Studgorodoką ir jo aplinką. Kitapus Stromynkos, link Sokolnikų parko, Jauzos paupyje XVII a. stovėjo caro vasaros rūmai. Dabar ten – Дворцовая krantinė. Rūmuose gyvendavo ir būsimasis Rusijos imperatorius Petras I. Paauglystėje čia buvo suformuotas jo žaidimams skirtas paauglių – Preobraženijos – pulkas. Paskui suformuotas Semionovo žaidimų paauglių pulkas. Tai Rusijos kariuomenės gvardijos užuomazgų pulkai. Dar vėliau – Izmailo pulkas. Preobraženijos pulkas buvo dislokuotas dabartinio Studgo-

rodoko pastatuose. Paskui prie jo prisijungė Semionovo pulkas. Pradėjo formuotis uždaro plano karinis miestelis. Caraičio kariniai žaidimai su savo pulku vyko lauke kitapus Jauzos, priešais rūmus. [...] Dvorcovaja krantinei lygiagretus jos užnugaryje tiesiasi Колодезный skersgatvis. Ten yra mūsų karinis komisariatas (vojenkomatas). Nuo to skersgatvio galo pėsčiomis netoli Sokolnikų parko pakraštys. Buvau nuėjęs. Apleista, apšnerkšta parko vieta. Reti praeiviai. Baugoka. Gilyn nėjau.

Studgorodoke – geras aptarnavimas. Savas klubas: erdvi šokių salė (šokiai šeštadienio ir sekmadienio vakarais, įėjimas nemokamas), didelė koncertų bei kino salė (bilietai į kino filmą: 50 kap. seniems filmams ir 1 rub. naujiems; bilietai į koncertus nuo 1 iki 3 rub.). Yra biblioteka (mano skaitytojo bilietas Nr. 290). Nemažos skaityklos kiekviename aukšte. Knygų ten nėra. Tik stalai ir kėdės. Gali dirbti, kol centralizuotai išjungia šviesą. Studgorodoko karė kampe, antrame aukšte, yra erdvi valgykla. Šaukštai, šaukšteliai, šakutės aliumininės, kaip paprastai valgyklose. Skiriasi nuo kitų valgyklų tuo, kad daug trofėjinių šaukštų ir šakučių (koto gale įspaustas vokiškas erelis ant svastikos). Antrame aukšte į Stromynkos pusę – kirpykla su langais į kiemą. Du pagyvenę kirpėjai. Už plaukų kirpimą – 2 rubliai, kaip ir Vilniaus kirpyklose. Šalia paradinio įėjimo į Jauzos pusę stovi nemažas vienaukštis pastatas. Ten Studgorodoko pirtis ir skalbykla. Pirtyje neporinės savaitės dienos – vyrams, porinės – moterims. Bilietas į pirtį – 1 rublis (Vilniuje miesto pirtyse – 2 rub.). Įleidžia tik studentus ir gorodoko darbuotojus (reikia pateikti leidimą įeiti į Studgorodoką). Skalbimas nebrangus (kaina priklauso nuo skalbinių pobūdžio).

Erdvi, dar iki karo statyta maisto parduotuvė – kitapus gatvės priešais Studgorodoką (šalia yra troleibusų

Stromynka gatvė. Maskva. Apie 1949

ir tramvajaus stotelė). Ten visko pakankamai (mėsa, dešra, pienas, sūriai, žuvis, cukrus, bakalėjos prekės, degtinė ir vynas, daržovės – kopūstai, bulvės, morkos, svogūnai, pomidorai). Tik nėra duonos. Įdomūs kasos aparatai. Antikvariniai. Muziejiniai. Sprendžiant pagal užrašų rašybą, pagaminti dar iki 1917 m. Didesni už šiuolaikinius. Aptaisyti baltu metalu (negi sidabras?).

Aptaisai dekoruoti reljefiniais raštais. Gal ir tarška garsiau. Duona pusiaukelėje tarp dviejų stotelių Sokolnikų link. Ten nedidelis vienaukštis pastatas su iškaba БУЛОЧНАЯ. Joje ne tik duona, kurios čia 5–6 rūšys. Čia dar yra batonų, bandelių, riestainių, sausainių, džiovėsių, cukraus, miltų. Daug kur mieste pastebėjau tokių pat tipinio projekto buločnujų. Yra parduotuvių su iškaba ХЛЕБ. Pastebėjau, kad tokiose parduotuvėse būna tik duona ir batonai (хлебо-булочные изделия). Mes paprastai perkame ukrainietišką juodą duoną (apvalūs 1 kg kepaliukai, po 1,5 rub.) ir 1 kg balta, panašią į didelį, platų batoną po 1,9 rub. Pastarąją stengiamės atsivežti iš Centro, iš 25 Oktiabria gatvės krautuvės. Centre šita duona labai balta, puri, o kitur – pilkšva ir ne tokia puri. [...]

Parduotuvėje reikia žinoti vietinius papročius. [...] Kai perki nedidelį gabalėlį dešros ar fermentinio sūrio, pardavėja visuomet klausia: ar supjaustyti? Iš pradžių atsakydavome, nežinodami vietinio papročio. Pardavėjos būdavo nepatenkintos. Paaiškėjo, kad jos taip išsimiklinę, jog vikriai supjausto plonais griežinėliais. Ir žino, kiek griežinėlių būna šimte gramų. Atpjauti apytiksliai ištisą šimtgraminį gabalėlį joms sudėtingiau, nei atskaičiuoti pjūviais. Tikros virtuozės.

1959.X.12. Visur painiojasi panos. Mūsų požiūriu, Kazimieras jau įklimpo su Avietine [Liudmila Malinova]. Jis karštai ginasi. Ta proga šiandien jis savo ranka įrašė į mano užrašų knygutę: „Į laborantę Liusią (iš MVIAI fiz[inio lavinimo] kat[edros]) nereiškiu jokių pretenzijų. Maskva, netoli Kremliaus, 12/X-59 r. (parašas)“. „Jeigu reikalai pakryps į kitą pusę, aš galėsiu sunaikinti, aš nupirksiu šitą pareiškimą.“ [...]

Institute mums daug dėmesio skiria TSKP katedros profesorius (gal ir vedėjas) Abramovas (pagal išvaizdą ir pavardę, atrodo, žydas). Sutikęs vis siūlo pas jį rašyti kursinius darbus, o paskui ir diplominius. Gal Instituto studentai nepuola į tą katedrą specializuotis, tai jis mus, šviežius ir dar nesuorientavusius verbuoja. Kaziuokas lyg ir linksta prie jo. Abramovas turi du įpročius. Sutikęs koridoriuje daugiau pažįstamą ar šiaip jam patinkantį studentą, vis kaišioja ranką sveikindamasis. Aš mėginu išvengti jo rankos, nes pastebėjau, kad jis vis šnirpščioja nosį į dešinės rankos saują ir po to delną trina pirštais. Nemalonu sveikintis tokia ranka... [...]

1959.X.14. Oponavau šaltinotyros seminare Larisos Semionovos (Akinukai) pranešimui „Полнота и

Liudmila Nikolajevna Malinova. Maskva. 1960.
Iš autoriaus archyvo

достоверность сведений статистических источников по истории сельхоза за 1926–1929 гг.“ Oponentėmis dar buvo Dovgal ir Inna Faddejeva (Gudrioji Pelėdikė). Oponentus skiria dėstytoja. Skiriami 3 oponentai, kad seminare būtų įvairesnių požiūrių, daugiau diskusijų. Pirmą kartą gyvenime viešai recenzavau svetimą rašinį. [...] Apskritai seminarai, tokie kaip čia, mums naujiena. Vilniuje universitete pirmuosiuose dviejuose kursuose buvo tik kassavaitiniai TSKP istorijos seminarai. Pirmame semestre dar buvo logikos seminarai. Ir daugiau jokių. Nei TSRS istorijos, nei Lietuvos istorijos, nei kitų. Juolab su referatų skaitymu, jų oponavimu ir svarstymu, kai dėstytojas vertina ir autoriaus referatą, ir oponentų pastangas bei autoriaus priešpriešą. [...]

1959.X.15. Šiandien juodai pradėjau dirbti TSRS Valstybinės V. Lenino bibliotekos skaitykloje. Studentai šitą biblioteką Leninka vadina. Griozdiška bendrosios skaityklos salė. Kaupiu medžiagą šaltinotyros seminaro pranešimui (statistikos kaip istorijos šaltinio problema). Kitur nėra Lietuvoje išleistų statistikos rinkinių. [...]

Kaip ir Vilniuje, čia kiekviename kambaryje kabo ant sienos ar pastatytas ant spintelės laidinio radijo imtuvėlis. Jų yra įvairių formų. Šitas nesudėtingas prietaisas nuo 6 val. ryto ir iki 12 val. nakties su neilga pertrauka kalba, birbia, groja, dainuoja, perduodamas specialiai laidiniam radijui parengtą programą. [...] Kai 12 val. nakties po Himno užmiršti išjungti, tai 6 val. ryto pabudina Kremliaus kurantų dūžiai ir po jų garsiai plėšiamas Himnas. Rusiškų laikraščių dar neįpratome skaityti. O ir laiko tam kol kas nėra. Tai gelbsti šitas kone visuotinis didžiulės šalies ruperas. [...]

Perekūrų disputuose vaikinai pradeda įvesti ir Lietuvos istorijos klausimus. Jų savitas Lietuvos praeities įvaizdis, suvokimas, juoba įsitikinimai. Lietuva – nuo senovės rusų, rusiškas kraštas, bet labai sulenkin-tas (oi, kaip nemėgsta jie lenkų!). Jų žinių šaltinis – XIX a. rusiški leidiniai. Mėginame aiškinti. Mandagūs. Klausosi, bet... Pirmą kartą išgirdo, kad buvo uždrausta spauda lotyniškais rašmenimis ir tai buvęs smūgis lietuvių raštijos, švietimo, apskritai kultūros brandai. Sako: be reikalo atsisakėte rusiškų rašmenų, dabar visos TSRS tautos ir tautelės naudoja rusišku raidynu, tik jūs ten, pribaltai, išsiskirti norite. Yra vienas kitas ir kitokio mastymo. Kai kiti negirdi, tai kitaip pakalba. Pastarieji ir disputų metu palaiko mus, suabejodami kolegų argumentais. Painiausia tema – 1940 metai, kuri juos itin domina. Šį tą girdėję apie pokarį. Mes vengiamo karo meto ir pokario temų. Vienam kitam kartais prasprūsta: o lietuviai rusų nemyl! Delikati situacija. Ką beaiškinsi, kai visi mato, kad mes veik nereaguojame į rusaičių pastangas atkreipti į save dėmesį. Ypač įtaria mane nemėgstant rusų, nes atkakliai atsparus panelių vilionėms.

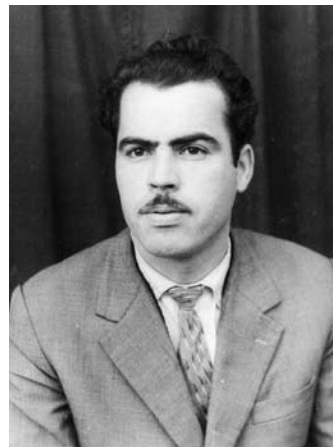
Rūkoma 1 aukšte tiesiog prie didžiųjų auditorijų (1 ir 2) durų. Kituose aukštuose, kur siauri ir painūs koridoriai, perėjimai, kelių pakopų laiptai, nerūkoma. Iš ten rūkantieji nusileidžia į 1 aukštą arba į uždara kiemą. Dėstytojai rūko katedrose. [...]

1959.X.17. [...] Šiandien užtrukome institute. Namu išėjome jau su prieblanda. Temo kiek anksčiau, nes po piečiu pradėjo gausiai snigti. Lėtai, be vėjo snaigės krito didžiuliais kašniais. Pakol pasiekėme čia pat esančią Dzeržinskio aikštę, jau buvome gerokai apsnigti. Mes su Vladu senu įpratimu vaikščiojame vienplaukiai, be kepurių. Jau senokai pastebėjome, kad troleibuse į mus žvelgia su užuojauta, ypač moterys. Čia neįprasta rudenį vaikščioti be kepurių. Rugsjūčio gale, kai atvažiuoju, vyrai jau buvo kepurėti. Dabar daugelis jau su žieminėmis kailinėmis ar panašiomis kepurėmis. Taigi mes eįjome į troleibusą. Praeinant pro įėjimą į M Dzeržinską, mandagiai sustabdė milicininkas. Paprašė dokumentų. Pateikėme visai netoliese esančio instituto studentų pažymėjimus. Iš jų matėsi, kad mes tik antrą mėnesį Maskvoje. Milicininkas geraširdiškai paaiškino: vaikinai, nereikia vaikščioti be kepurių, ne tik dėl to, kad rudenį ir žiemą labai šalta, čia, Maskvoje nepriimta vaikščioti be kepurių, tokie bekepuriai iš karto atkreipia dėmesį, gali būti ir įvairūs bėgliai. Pasiūlė tuoj pat užsukti į parduotuvę. Netgi paaiškino, kad netoliese yra ГYM ir ЦУМ, kur yra skyriai *головные уборы*. Eiti į ГYM'ą reišė grįžti atgal, tad pasukome žemyn į ЦУМ'ą. Mums reikalingas skyrius pirmame aukšte ir beveik tuščias, vien brangios kailinės kepurės (nuo 100 iki 200 rub.). Pasiguodėme esą studentai. Pardavėja tarp tų brangių kepurių vis tik surado 3 dirbtinio juodo karakulio kepures, panašias į papachas. Tokie pyragėliai Maskvoje dabar madingi. Ir kaina prieinama – tik 45 rub. Ilgai nesvarstydami nusipirkome, nors tos kepurės kiek ankštokos. Lauk išėjome kepurėti, nepažeisdami vietinių papročių. Albanai susidomėjo mūsų kepurėmis. Albanijoje dėvi panašias kepures. Ir jiems reiktų tokių. Mongolai turi puikias kailines kepures, atsivežtas iš tėvynės. [...]

Mongolijoje oficialus raidynas – rusiškas (su papildomais ženklais virš kai kurių priebalsių). Mižėchū, kitiems negirdint, pokalbyje su mumis leido sau pašmaikštauti: beveik visi mongolų vadovai ir kitokie pareigūnai, baigę kokius nors mokslus Maskvoje, parsiveža žmonas ruses, tai ir pakeitė raidyną, kad jos galėtų mėginti mokytis mongoliškai. Parsivežti žmoną iš Rusijos yra prestižiška – žmona iš užsienio. Be to, Mongolijoje nuo seno trūksta moterų. Užtat čia ir tarpo vyrų vienuolynai. Mižėchū su mumis kalba gana atvirai. Dar neišnaikintas ir senasis mongolų (uigurų) raštas. Tai senovinis uigurų raštas. Graži mums neįprastų raidžių pynelė, rašoma iš viršaus žemyn (tos eilutės rašomos iš kairės į dešinę). Toks raštas ir Tibete [?]. Geriausiai

šitą raštą moka Mižėchū. Jis skaito laikraščius ir knygas tuo raštu. Rašo laiškus. Netgi kai kurių paskaitų užrašus pynėle rašo. [...]

Mižėchu skaito literatūros ir kultūros žurnalą senuoju raštu, leidžiamą Vidurinėje Mongolijoje (Kinija). Ten bene 8 mln. mongolų, Kinijos valdžia juos mėgina nutautinti, siunčia kinietes moteris, nes ir šioje Mongolijos dalyje gimsta daugiau berniukų nei mergaičių. Mongolijos Liaudies Respublikoje mongolų – tik milijonas. Apie tiek mongolų yra Tarybų Sąjungoje, Buriat-Mongolijos ATSR. Rusai juos buriatais vadina. Užsiminė, jog mongolų inteligentija nepatenkinta Stalinu, kad 1945 m. rudenį, nugalėjus Japoniją ir Raudonajai armijai užėmus Mandžiūrijos imperiją, Vidurinė Mongolija ir netgi uigurų regionas nebuvo prijungtas prie Mongolijos Liaudies Respublikos. [...]

Refik Shehu. Apie 1965.
Iš autoriaus archyvo

1959.X.24. Ir albanai, ir mongolai už mus vyresni. Refikas Šechu (1933–1991), kilęs iš Bi-

caj kaimo kalnuose (Kukės apskritis Albanijos šiaurės rytuose). [...] Labai orus. Ir juokauja oriai, suraukęs juodus vešlius antakius. Ramiz Salija (g. 1924 m.), kilęs iš Shkodër miesto ar jo apylinkių Albanijos šiaurės vakaruose. Okupacijos metais veikė pasipriešinimo pogrindyje, 1944 m. kalintas konclageryje Jugoslavijos teritorijoje. Atrodo, kad po karo buvo partinis darbuotojas. [...] Iš mongolų vyriausias – Damdinas (g. 1922 m.). Orus, lėtas, apkūnus. Intelektu nesiskundžia. Už karo metus turi apdovanojimų. Bičiuliai pasakoja, kad Ulan-Batore jis daugiabučio namo kieme turi pasistatęs jurta, kurioje daugiau gyvena nei bute, ypač vasarą. Netoli sostinės prie kažkieno bandos ganosi jo avys bei keli arkliai. Mižėchū (g. 1932 m.) – santūrus, bet nuoširdus, mielas pašnekovas. Gyveno Ulan-Batore. Provincijoje, savo gimtosiose apylinkėse turi jurta, jo giminaičiai prie savo bandos gano ir jo avis bei kelis arklius. Kolektyviniai ūkiai sukurti neseniai, jau po karo. Individualiam ūkiui leidžiama laikyti iki 30 avių, gal porą karvių, arklius (tai svarbiausia susisiekimo priemonė). Kilme miestietis tik Damdin-Surenas (g. 1935). Jo tėvas buvęs Mongolijos užsienio reikalų viceministras. Labai išdidus, apie save itin geros nuomonės, bet intelektu taip pat nesiskundžia. [...] Albanai yra Albanijos darbo partijos nariai, mongolai – Mongolijos liaudies revoliucinės partijos nariai. [...] Cerendoržas – būsimas Mongolijos archyvų valdybos vadovas. Visi tai žino. Ten laukiama

jo sugrįžtant. Visuomet turi nemažai pinigų. Prekeivis. Pardavinėja mongoliškus odinius paltus. Geri jų paltai. Pats kelis atsiveža, grįždamas iš atostogų, dar vieną kitą atveža su reikalais į Maskvą atkeliaujantieji pažįstami. Žinia, prekyba nelegali. Vaikšto centre ir siūlo. [...]

1959.X.30. [...] Leninkoje, beieškodamas Lietuvoje pasirodžiusių tarybinių statistikos leidinių, šiomis dienomis prisikasiau iki vadinamojo nacionalinio katalogo.

Stromynka gatvė. Maskva. Apie 1947

Visai per kitą įėjimą, paradinį, iš Kalinino prospekto. Kažkaip lengvai gavau leidimą. Apstulbau. Lietuviškų knygų, žurnalų, laikraščių katalogas – 2 kataloginės spintos. Daugybė iki 1940 m. išleistų knygų, laikraščių, žurnalų. Tarybinės periodikos skyriuje – net rajonų laikraščiai. Žvilgterėjau vienur kitur, o kaip reikiant perverčiau istorijos skyrių. Yra monografijos, rinkiniai, negausūs serijiniai leidiniai. Yra iš Šapokos redaguota kolektyvo *Lietuvos istorija* (turiu aš ją, tik ne čia). Užtikau negirdėtą leidinį – Daugirdaitės-Sruogienės *Lietuvos istoriją*, išleistą ne Lietuvoje. Prisirašiau šifrų! Galėsiu po truputį užsakinėti tas knygas. Pradėsiu nuo Sruogienės. Dabar šiurenu statistikos leidinių lapus. Yra šiek tiek tokių leidinių. Net nežinojau. Ko gero ir nesidomėjau. Kai kuriais atvejais įdomus jų tarpusavio santykis (kartais skiriasi kai kurie rodikliai). Tai itin įdomu.

Manasis šaltinotyros referatas: „Lietuvos TSR sovietų valdžios metais išleistų statistikos rinkinių bendroji charakteristika“. [...]

1959.XI.8. Šiandien per pertrauką prie mūsų priėjo kurso seniūnas Jakiras. Sako: vaikinai, ką jūs sau galvojate, ignoruodami skirtuminių egzaminų ir įskaitų laikymą, juk jus pašalins iš instituto! Mes pripažinome savo beviltišką padėtį, bet sakėme, kad dėl studijų mūsų ketinimai rimti. Pagalvojęs tepasakė: pažiūrėsimė, gal gi viskas gerai baigsis. Suprantame, kad bendrakursiai mums tik gero linki.

1959.XI.10. Spalio šventėms negavome tos pirmos 400 rublių išmokos, kaip Vilniuje buvo žadėta. Buvau Lietuvos atstovybėje Maskvoje. Ten skėscioja rankomis. Mūsų pavardžių nėra iš Vilniaus atsiųstame sąrašė. Niekas negali pasakyti, kodėl taip atsitiko. Gal sausį gausime iš karto po 800 rublių. Man tai dabar pjautinai reikėtų... [...]

1959.XI.27. Reikia kaip nors gauti neseniai Maskvoje išleistą svarbią knygą: Папуто В. Г., *Образование Литовского государства*. Jos nėra svarbiausiuose Maskvos knygynuose. Sako, kad didesnė dalis tiražo išsiųsta į Lietuvą. Pamėginsiu šitą knygą išmainyti su Rūta į švirkštus. Čia jų šiaip taip gauti įmanoma, bet ar Kaune bus Pašutos knyga? Žinia, švirkštai vis vien jau prižadėti. [...]

1959.XII.2. TSRS istorijos šaltinotyros seminaras. Šiandien po trumpos, bet gana įdomios seminaro vadovės prof. Sofijos Jakubovskajos įžangos, sužadinusios intrigą, Kaziukas skaitė savo seminarinį darbą (referatą) „1940 metų LTSR Konstitucijos šaltinotyrinė analizė“. Mūsų referatų tekstus profesorė pageidavo gauti iš anksčiau, kad perskaitytų. Maskviečių referatų necenzūruoja. Seminaro įvade profesorė tiesiog iškėlė šaltinotyros ir TSRS (LTSR) istorijos sandūroje esančią problemą: 1940 metais Lietuvoje buvo įkurta ar atkurta sovietų valdžia? Jau pats klausimo kėlimas parodė, kad referato svarstymas gali būti įdomus. Grupės kolegos nuščiavo. Taigi intrigą suvokėme ne tik mes. Kaziukas truputį jaudinosi, skaitydamas referatą. Suprantama. Juk jis pirmas iš mūsų skaito šaltinotyros referatą. Ir dar tokia įdomia tema. Mėgina samprotauti apie Liaudies seimo Deklaraciją dėl valdžios, apie patį Tarybų valdžios paskelbimo faktą, apie Konstitucijos 16a (apie diplomatinius santykius su kitomis valstybėmis), 16b (apie nacionalinius karinius dalinius) straipsnius. Beje, referato juodraštis buvo įdomesnis (skaičiau). Švarraštyje nieko to neliko (gal profesorė liepė pakeisti?). Oponente paskirta Mašetova dar prieš prasidedant seminarui kalbėjo, kad ruošiasi stipriai sukritikuoti referatą. Apskritai ji bausis sutvėrimas (pagal pavardę ir išvaizdą – rusės ir rytiečio mišinys). Kazimieras neoficialiai pasiūlė (paprashė) užduoti jam vieną klausimą (1940 metų Liaudies seimo Deklaracijoje fiksuojamas Tarybų valdžios Lietuvoje atkūrimas ar įkūrimas?). Referate Kaziukas vartojo ir įkūrimo, ir atkūrimo terminą, tai kiti klausė jo nuomonės. Tiesiai neatsakė. Aiškino, kad Konstitucijos preambulė sudaro Liaudies seimo deklaracijos (apie Tarybų valdžios įkūrimą ir apie Lietuvos įstojimą į TSRS). Toliau Ivanovo ir Mašetovos klausimai prisidėjo prie konstitucijos priėmimo skubotumo įrodymo. Oponentė Mašetova kalbėjo apie tai, kas gero referate, kad iš referato sužinojo daug naujo, kas jai asmeniškai buvo naudingo. Tik truputį pabarė. Daugiausia dėl referato struktūros. Kitai oponentei Ugninei Gyva-

tei [Rita Lialina] Volodia Vinogradovas pakišo klausimų sąrašą, tikriausiai provokacinių. Ji uždavė tik vieną klausimą. Nei šioki, nei tokį, tiesiog kvailą. Oponuodama kalbėjo apie tai, kad darbo žmonių pasisakymų to meto laikraščiuose citatose pernelyg kvepia Stalino asmens kultu. Trečiasis oponentas Volodia Vinogradovas [Vynuogės Šaka] kalbėjo niekus [...]. Po oponentų svartyje labai įdomiai kalbėjo Tolia Ivanovas (kartu su Mašetova). Apie deklaracijų ir Konstitucijos priėmimo oficialius ritualus ir pan. Aplamai seminaras nusisekė. Tokie nusisekė šaltinotyros seminarai kol kas buvo tik du. Čia nemažas prof. Jakubovskajos nuopelnas. Iš pat pradžių tinkamai pavairavo. Vilniuje per TSKP istorijos seminarą šia ar panašia tema taip nebūtų leidę svarstyti nei Luneckas, nei Beržinskaitė. [...]

1959.XII.3. [...] [G]rupiokės Larisa Semionova ir Liusia Levina šiandien padarė gerą darbą: nutempė mane į Istoricką [RTFSR Valstybinė viešoji istorijos biblioteka]. Nelabai toli nuo Instituto. [...] Šalia uždaryta didžiulė neogotikinė katalikų bažnyčia (dabar joje „Diafilm“ administracija ir dirbtuvės).

Didžiulė bendrosios skaityklos salė. Joje per visą plotį masyvūs, platūs ažuoliniai stalai, erdvūs tarpai tarp stalų. Salėje per 200 darbo vietų. Vietos numeruotos. Staluose priešais kiekvieną darbo vietą įgilintos rašalinės, pripildytos visoje šalyje populiariausio violetinio rašalo. Rašalas geros kokybės, neskiestas vandeniu. Reikia turėti savo plunksnakotį. Labai gražiai paprašius, jį galima pasiskolinti prie knygų išdavimo stalo. Įsitaisiau prie paskutinio stalo. Čia ramu, mažai kas vaikšto pro šalį. Ir įėjimas į salę netoli. Už stalo – durys į rūkyklą, kurioje stovi spintos su senomis didoko formato knygomis. Labai paprastas, bet informatyvus knygų katalogas. Knygas atneša po 30 min. ar valandos (vėliausiai). Nelygu kurioje saugykloje yra knyga. Daugybė matytų veidų. Sako, kad čia telkiasi visas institutas. Lankosi ir MVU studentai istorikai. Pasitaiko šiaip miestelėnų. Man čia patiko. Į Leninką eisiu tik ypatingais atvejais.

1959.XII.4. Mano pavardė kadrų skyriuje sukėlė sąmyšį. Pase įrašyta Егелевичус, o ant asmens bylos viršelio Universitete užrašė Ягелевичус. Iškvietė ir klausinėja kokia mano tikroji pavardė, kodėl skirtingai rašoma ir pan. Aš pasakiau pavardę žodžiu. Man visai rimtai toji mergina sako: girdžiu, bet raštu pavardės skirtingos. Aš jai ant lapelio aiškiais raidėmis užrašiau lietuviškai: Jegelevičius. Ir paaiškinau, nesileisdamas į subtilybes, kad pirmųjų dviejų raidžių JE garsą iš klausos galima ir vienaip, ir kitaip užrašyti (E arba Я), lietuvis, pamatęs vienaip, ar kitaip užrašytą mano pavardę vis vien supras ir nekils abejonių. O galūnė, – klausia. Paaiškinau (!) rusų gramatikos taisyklės išimtį, kad po šnypščiančiųjų priebalsių ч, ш, щ в словах не только иностранного, но и инородного

происхождения galima rašyti ю. Išklause ir liepė visą pavardės rašymo istoriją smulkiai išdėstyti raštu ir tą raštą pavadinti *Объяснение*. Išėjęs parašiau ir atnešiau. Dar liepė čia pat parašyti pareiškimą keisti pavardę Instituto dokumentuose. Parašiau. [...] Po kiek laiko skelbimų lentoje atsirado įsakymo nuorašas dėl mano pavardės keitimo. Kurse tai sukėlė naują susidomėjimo manimi bangą. [...]

1959.XII.8. „Внимание! Прочти! Если ты нашёл 8 декабря вечером в мужском туалете часы „Победа“ и притом у тебя есть хоть крупица совести, занеси их в комнату № 130“. Ar reikia dar įdomesnio skelbimo? Į vieną suplaka du dalykus. Jeigu kas dabar ir rado laikrodį, tai jau po tokio skelbimo niekuomet nenuneš. Padaręs gera, liksi kaltu. Parodysi, kad turi tik kruopelę sąžinės. [...]

1959.XII.12. [...] Istoricka. Šiandien atėjo į galvą du, galbūt net daugiau negu fantastiški planai:

1. Dėl Vilniaus universiteto 3 tomų istorijos parengimo. Kokiais 1963–1964 m. pradėti rengti ir leisti tritomį *Universitas Vilnensis*: t. 1 tomas „Vilniaus akademija, universitetas ir Vyriausioji mokykla 1579–1802 metais“; t. 2 tomas „Imperatoriškasis Vilniaus universitetas 1803–1832 metais“; t. 3 „Vilniaus universitetas 1919–196... metais“. Tai būtų puikus dalykas mūsų kultūros istorijai. Pirmame tome įdėti gana plačią įžangą, – bendrieji universiteto raidos bruožai ir universiteto reikšmė lietuvių kultūros raidai. Čia pat duoti

Stromynka gatvė. Maskva. Apie 1952

įžangos vertimą į rusų kalbą, kad būtų prieinama platesniam istorikų ratui, o taip pat vertimą į vokiečių kalbą, kad leidinys plačiau paplistų užsienyje. Dokumentai būtina turi būti skelbiami originalo kalba ir vertimas į lietuvių kalbą. Kiekvieno tomo pabaigoje reziumė rusų ir vokiečių kalbomis. Trečiojo tomo pabaigoje dar turėtų būti šie priedai: 1) Bibliografija Universiteto istorijos klausimais, 2) Memorialinės (paminklinės) lentos Universiteto teritorijoje.

2. Kai kurios archyvų reformos. LTSR vietinių archyvų reorganizacija. Mūsų rajoniniai archyvai niekam tikę ir jie negali būti tinkamai panaudojami ir saugomi, esant tokiam jų išsisklaidymui. Be to, viską kaupti į Centrinį valstybinį archyvą, kaip numatyta nuostatuose, neracionalu. [...]. Reikėtų taip padaryti: sudaryti sąrašą, kokie fondai eina į CVA, o kokie lieka vietose. Ir čia sudaryti sąrašą, kas ir kiek laiko saugoma, o paskui surinkti į teritorinius archyvus. Tokių valstybinių teritorinių archyvų Lietuvoje būtų keletas. Jiems vietos parinktos remiantis tradiciniais, kultūriniais, ekonominiais ir administraciniais įvairių sričių ryšiais. [...] Kadrai: pasiūsti tiek žmonių į šį institutą, kiek bus archyvų ir paskui iš jų pagaminti tų archyvų viršininus, o mokslinius bendradarbius teparuoš Vilniaus universitetas. [...]

Užuot rūpinęsis skirtuminių išsiskolinimų likvidavimu, užsiimu neaiškiais projektais... [...]

1959.XII.17. Nuotaika subjurusi. Ne tik dėl nelikviduotų skirtumų, ne tik dėl artėjančios sesijos. Prasti mano reikalai ir kitur. Rūta rašo labai retai. Paprastai laišką gaunu kartą per dvi savaites. Ir tie laiškai... Ne tokie. Ir iš praretėjusių laiškų, ir iš jų tono jaučiu, kad kažkas yra ne taip. Kas? [...]

Cerendordžas praganė mano „pasoginį“ stiprų geros rausvos fibros lagaminėlį. Ėjo į eilinę prekybinę operaciją parduoti mongolišką odinį palatą. Paprašė mano lagaminėlio į kurį sukimšo tą palatą. Grįžo tuščiomis: be lagaminėlio, palto ir pinigų. Užėjo ant kažkokio žuliko, kuris pardavėją apgavo: nunešė į namo laiptinę neva tai parodyti palatą žmonai, pardavėją paprašęs palaukti ir dingio, – išėjo kiaurai į kiemą...

1959.XII.18. Kiekvieną vakarą prie įėjimo budinčioji visuose bendrabučio kambariuose 23 val. vienu mostu išjungia šviesą. Elektros lemputės šviečia tik koridoriuose, tualetuose, virtuvėse ir laiptinėse. Artėja sesija. Kai kam ji jau prasidėjo. Studentai stačiomis išsirikiuoja koridorių pasieniais su konspektais ar knygomis rankose. Kai kurios komfortą mėgstančios panos į koridorių išsineša nedidelius stačiakampius staliukus (tokie yra kai kuriuose kambariuose) ir kėdes. Tuo metu koridoriuose santykinai tylu. Nedaug šiaip vaikštinėjančių, o ir tie dėmesingai elgiasi su mokslus naktį graužiančiais kolegomis. Vilniuje nebūdingas toks gyvenimas ir jo vaizdai. [...]

1959.XII.20. Vakar nušalau ausis. Po 20 val. išėjau nusipirkti duonos. Duonos krautuvėlė toje pačioje Stromynkoje, važiuojant išlipama jau kitoje stotelėje. Stovėjo susigrūdę keli troleibusai (pirmas kažkaip įstrigęs). Ėjau pėsčias. Beeidamas ne sušilau, bet pradėjau šalti. Buvo keista. Nusipirkęs duonos,ėjau atgal. Pasirodė, lyg daug šalčiau nei ateinant. Pamaniau, kad toks pojūtis išėjus iš šiltos krautuvės. Papachos-pirožoko nebuvau užsimovęs ant ausų. Parėjęs pajutau, kad ausys

nejautrios ir nelankščios. Kolegos pasakė, jog jos pabalę. Abejonių nebuvo – nušalau. Nepagelbėjo nei trynimas, nei šaltas vanduo. Tą patį vakarą per radijo dėžutę Maskvos programos laidose pasigirdo intarpai: saugotis nušalimo, Maskvoje staiga kritus temperatūrai. Nuo 20 iki 21 valandos temperatūra nuo –15 nukrito iki –29! [...] Iš po nakties ausys sutino. Pasidarė didžiulės lyg dramblio ir skausmingos. Institute mačiau Cojų tokio mis pat ausimis (vakare ėjo iš panų Andronovkos bendrabutyje į savo bendrabutį), dar kažką. [...]

1959.XII.23. TSRS istorijos šaltinotytros seminare šiandien pirmojoje dalyje mano referatas „Общая характеристика статистических изданий Литовской ССР за годы Советской власти“. Oponentės Galia Levina ir Larisa Svirepova. Perskaityto referato svarstymas sukėlė šokią tokią audrą. Įžanginiame žodyje apie aptariamų statistikos leidinių patikimumą pasakiau tai, ko įvade parašyti nedrįsau. Tai vis dėl santykinų skaičių informacijos, dėl jos patikimumo. Kalbėjau, kad kai kurie tarybinės ūkio statistikos duomenys realiai neįsivaizduojami ir nepalygintini su kitais. Pateikiau tokių pavyzdžių: traktorių skaičius duodamas visus esamus traktorius perskaičiavus į 15 AJ traktorius (o tai pirmojo penkmečio pradžios traktorių variklių galinumas); suartų dirvų plotai – perskaičiavus į minkštąjį arimą (realiai suartas pūdymo hektaras statistikoje padvigubėja, jeigu ne daugiau); pagamintų mėsos bei žuvų konservų kiekis statistikoje skaičiuojamas sąlyginėmis dėžutėmis (realiai jų būna 100, 120, 150, 200, 250 ir 300 g svorio), vaisių ir daržovių konservų – sąlyginiais stiklainiais (o kiek tame sąlyginiame gramų?). Tai koks realiai traktorių parkas, kiek ha dirvų realiai suarta, kiek konservų pagaminta? Užsimindamas apie visasajunginiuose ir LTSR statistikos rinkiniuose duomenų palyginimą, pasakiau, kad duomenys apie išaugintų grūdų kiekį sąjunginiuose leidiniuose pateikiami pūdais, o LTSR rinkiniuose – centneriais (6 pūdai centneryje). Pasipylė klausimų. Oponentės nesitikėjo tokio posūčio, nes šito nebuvo referato tekste. Tai sumaišė oponenčių recenzijas. Vis tik antrąją kalbėjusi Svirepova atsipeikėjo ir taikliai mušė mane už tai, kad aš šito neparašiau ir neįrodžiau referato tekste. Pokalbis apskritai pakrypo apie tarybinės statistikos patikimumą. Jau buvau pradėjęs baisėtis, kad bus galas su šituo referatu. Vis tik atrodo, kad referatas ir jo svarstymo eiga patiko prof. Sofijai Jakubovskajai (gal totorė; tokia smulkutė, sudžiūvusi, su akiniais, pro kuriuos skaityti prastokai mato). Bent taip atrodo pagal jos kelis sakinius baigiamųjų pastabų. Iš kai kurių replikų seminaruose galima daryti prielaidą, kad ji kilusi iš Lietuvos ar Vakarų Baltarusijos, nes šį bei tą žino apie šiuos kraštus. Gal klystu.

1959.XII.25. Namuose švenčia. Nuo vakar vakaro. Nelabai ką ten ant stalo turi, bet švenčia... [...]

1959.XII.31. Paskutinė šeštojo dešimtmečio diena. [...] Įskaitas surinkau su trenksmu! Turiu visas. [...] Dabar drebėdamas laukiu egzaminų. Blogiausia, kad jie visi iš dviejų semestrų kurso, o mes paskaitų klausėme tik vieną semestrą. Vadovėlių nėra. Literatūros po kupeta. Tik tose kupetose nedaug naudingos informacijos. Išbarstyta. Taigi gana liūdna. Bet nieko! Panos iš kažkur atnešę platina kažkokius architrumpos konspektus, perrašytus mašinėle ant rūkomojo popieriaus (taip iš karto galima atspausdinti 10–12 egz.). Pardavinėja po 20 rub. už vieno dalyko konspektą.

Kišeninėje užrašų knygelėje 21:30 val. įrašiau: Laukiame Naujųjų Metų. Kambaryje esame tik dviese. Vladas iškrėtė nei šį, nei tą. Buvome susitarę kartu keturiuose sutikti N. Metus, bet jis su Artemide jau išėjo į miestelio klubą, o pačius N. Metus sutiks jos draugės kambaryje, kur švęs kartu ir gimimo dieną. Šuniška padėtis, bet ką padarysi...

Taip N. Metus sutikti kambaryje likome trise. Arbatinėmis stiklinėmis siurbėme saldų vyną. Gretimoje maisto parduotuvėje gausu įvairių gerų, kvapnių Krymo, moldaviškų vynų. Ir nebrangių. Išsiurbėme beveik po litrą „ant galvos“. Sutikus Naujuosius, mūsų ilgame ir plačiame koridoriuje prasidėjo народное гулянье: eina žavi abiejų lyčių gauja su armonika, o priešakyje keletas entuziastų jau gana silpnomis kojomis rodo savo sugebėjimus prisėdimams-pritūpimams. Tai palydima smagiomis dainelėmis (častuškomis), išpūdingu paklykimu ir plojimais. Žavus būdas linksmintis. Kai koridorius toks platus, tai gali imituoti rusų didkaimiuose bei miesteliuose iki šiol gyvuojantį šventinį pasilinksminimo būdą. Mūsų Liova prisidėjo prie vaikštynių. Likome tik dviese. [...]

1960.I.20. Kai Mižėchū būna vienas, be savo gentainių, tai besikalbant pasako įdomių dalykų. Mongolai dėkingi Tarybų Sąjungai, kad padėjo apsiginti nuo japonų, bet pamini, kad taip ir neaišku, kodėl prasidė-

jo konfliktas su japonais Mandžiūrijoje. Tuomet žuvo labai daug mongolų kavalerijos. Dėkingi ir už tai, kad TSRS praktiškai Mongoliją apsaugo nuo Kinijos. Tyliai pasakoja, kad TSRS juos išnaudoja. Karo metu daugybę avikailių, praktiškai visus, mongolai beveik už dyka atiduodavo Raudonosios armijos reikmėms. Žiemą siūsdavo į TSRS galvijų ir avių skerdienu, nors viduje nebuvo maisto pertekliaus. Po karo TSRS pasiūlė Mongolijai viename ruože ištiesinti sieną be teritorinės skriaudos abiem pusėms. Mongolijos teritorijoje buvęs kalnas Mednaja gora atsidūrė TSRS puseje. Rusų geologai žinojo, kad tas kalnas – aukštos kokybės vario rūda, ir po kurio laiko prasidėjo šio vario telkinio eksploatavimas. Tautiškai nusiteikę mongolų inteligentai paniurnėdavo, kad TSRS karo pabaigoje vienašališkai prisijungė (aneksavo) Tuvos liaudies respubliką, kuri buvo Tarybų Sąjungos protektoratas, kaip ir Mongolija. Tuviai – mongolų gentis. Tautiški inteligentai mano, kad būtų teisinga, jeigu TSRS Mongolijai perleistų Buriat-Mongolijos autonominės respublikos teritoriją, kurią užgrobė dar carų Rusija. Beje, tuomet Mongolija prieitų prie pasaulinės reikšmės perlo – Baikalo ežero. Čia jau nieko sau užmojis! Mižėchū kažkodėl pasitiki mumis ir prašo apie tokius pokalbius nesakyti kitiems jo gentainiams. [...]

1960.I.30. Visą savaitę kiekvieną dieną lankausi pašte K-12, o Rūtos laiško kaip nėra, taip nėra. Aš jai parašiau dar sausio 9 d. Na, per sesiją ji laiškam neturėjo laiko, bet dabar? Dabar atostogos. Praėjo visi terminai, kuriuos sau mintyse žymėjau, laukdamas laiško. Vaikštau, kaip be galvos...

1960.I.31. [...] Sėkmingai užbaigta žiemos sesija. Pirmoji egzaminų sesija Maskvoje. Buvo baisoka, bet baigėsi sėkmingai, – tik vienas ketvertas, visi kiti penktai. [...] Sesijos pasiekimus užtemdo mūsų skirtuminės skolos. Mėginome laikyti du egzaminus. Ir abu kartus pravijo visus tris. Nepavyko suderinti ir sesiją, ir skolas. Liūdnokas vaizdas. ❧

KAS YRA LIBERALUSIS UGDYMAS?

Leo Strauss

Liberalusis ugdymas yra ugdymas kultūroje arba kultūros link. Užbaigtas liberaliojo ugdymo produktas yra kultūringas žmogus. „Kultūra“ (*cultura*) pirmučiausia reiškia žemdirbystę: žemės ir jos vaisių kultivavimą, rūpinimąsi žeme, jos puoselėjimą pagal prigimtį. Šiandien vartojama išvestinė žodžio „kultūra“ reikšmė žymi proto kultivavimą, rūpinimąsi įgimtomis proto gebomis bei jų puoselėjimą pagal proto prigimtį. Kaip žemė reikalinga prižiūrėtojų, taip ir protas reikalingas mokytojų. Tačiau mokytoją surasti sunkiau nei ūkininką. Mokytojai patys yra mokiniai ir turi būti mokiniai. Vis dėlto čia negalimas begalinis regresas – galiausiai privalo būti mokytojų, kurie savo ruožtu nebėra mokiniai. Mokytojai, kurie jau nebėra mokiniai, yra didieji protai; arba, – idant išvengtume dviprasmybių tokiu svarbiu klausimu, – didžiausieji protai. Tokių žmonių yra itin mažai. Sunku tikėtis surasti bent vieną iš jų kurioje nors auditorijoje. Bergždžia tikėtis bent vieną iš jų apskritai kur nors surasti. Jei mūsų laiku gyvenimų nors vienas toks žmogus, tai būtų didelė sėkmė. Dėl visų šių praktinių sumetimų mokiniai, nepriklausomai nuo jų patyrimo lygio, prie didžiųjų protų – mokytojų, kurie jau nebėra mokiniai – gali prisiartinti tik didžiųjų knygų pagalba. Tokiu atveju į liberalųjį ugdymą turėtų būti įtrauktos tinkamai prižiūrimos didžiųjų knygų – knygų, kurias po savęs paliko didieji protai – studijos, kurių metu labiau prityrę mokiniai talkintų ne tokiems patyrusiems, tarp jų ir vos pradedantiems.

Tai nėra lengva užduotis, kaip paaiškėtų rimčiau pagvildenus anksčiau minėtą formulę. Ši formulė reikalauja ilgo komentaro. Daugybė gyvenimų buvo ir vis

LEO STRAUSS (1899–1973) – žydų (vokiečių ir amerikiečių) filosofas, vienas ryškiausių modernybės kritikų, didžiausio pripažinimo (ir kaip filosofinės srovės pradininkas) sulaukęs 1949–1968 m. būdamas Čikagos universiteto politinės filosofijos profesoriumi. Skelbiamą tekstą (*What is Liberal Education?*, 1959) iš jo tekstų rinktinės *An Introduction to Political Philosophy* (Detroit: Wayne State University Press, 1989) vertė Simas Čelutka. Vertėjas mano esant reikalinga pabrėžti, kad Strausso sąvoka „liberalusis ugdymas“ susijusi ne su ekonominiu ar politiniu liberalizmu, o veikia su Antikos ir Viduramžių ugdymo terpe, pirmiausia *artes liberales* tradicija.

dar gali būti paaukoti tokiems komentarams rašyti. Pavyzdžiui, ką reiškia pastaba, jog didžiųjų knygų studijos turi būti „tinkamai prižiūrimos“? Čia paminėsiu tik vieną sunkumą, kuris jums visiems akivaizdus: svarbiausiais klausimais didieji protai pateikia labai įvairių atsakymų; didžiųjų protų bendriją skaldo nesutarimai, netgi skirtingo pobūdžio nesutarimai. Kad ir kokias pasekmes tai sukeltų, viena yra akivaizdu: liberalusis ugdymas negali virsti paprasčiausia indoktrinacija. Paminėtinas ir kitas kliuvinys. „Liberalusis ugdymas yra ugdymas kultūroje.“ Kokioje kultūroje? Mūsų atsakymas: kultūroje Vakarų tradicijos prasme. Betgi Vakarų kultūra yra tik viena iš daugelio. Ar apsiribodami vien Vakarų kultūra nepasmerkiame liberaliojo ugdymo tam tikram uždaramui, ir ar toks uždaramas nėra nesuderinamas su liberaliojo ugdymo liberalumu, geranoriškumu bei atvirumu? Panašu, kad mūsų šio liberaliojo ugdymo samprata nepritinka amžiui, išsąmoninusiame, jog nėra *vienos* žmogaus proto kultūros, – kultūrų esama įvairių. Akivaizdu, kad kultūra, pasiduodanti daugiskaitiniam vartojimui, yra ne tas pats, kas kultūra *singulare tantum*, kurią galime vartoti tik vienskaitos forma. Šiandien kultūra nebėra, kaip žmonės sako, absoliutas – ji tapo reliatyvi. Sunku pasakyti, ką reiškia kultūra, pasiduodanti daugiskaitiniam vartojimui. Šis miglotumas lėmė, jog žmonės – eksplicitiškai ar implicitiškai – kultūra ėmė laikyti tam tikrai žmonių bendrijai būdingą apibrėžtą elgesio modelį. Iš čia ir šnekos apie priemiesčių kultūrą ar apie paauglių grupuočių (ir taikių, ir nusikalstamų) kultūras. Kitaip tariant, kiekvienas į psichiatrijos ligoninę nepakliuvęs žmogus yra kultūringas, nes būva tam tikroje kultūroje. Mokslinių tyrinėjimų avangarde jau keliamas klausimas, ar ir tarp psichiatrijos ligoninių pacientų nesiformuoja kultūros. Jeigu sugretintume šiandienę sąvokos „kultūra“ vartoseną su jos originaliaja prasme, galėtume išivaizduoti ką nors sakant, jog puoselėti sodą galima apšiukšlinant jį tuščiomis skardinėmis bei viskio buteliais ir valiūkiškai apmėtant naudotais popieriais. Tačiau pasiekę šį svarstymo etapą suvokiame, kad kažkaip pametėme kryptį. Pamėginkime pradėti iš naujo klausdami: ką galėtų reikšti liberalusis ugdymas čia ir dabar?

Liberalusis ugdymas yra tam tikros rūšies įrašintasis (*literate*) ugdymas, tam tikras ugdymas rašte ir per raštą. Nėra reikalo įrodinėti raštingumo svarbą – kiekvienas rinkėjas žino, jog modernioji demokratija laikosi arba žlunga raštingumo dėka. Norint šitai suvokti, būtina perprasti moderniąją demokratiją. Kas yra modernioji demokratija? Kadaisė buvo tikima, kad demokratija yra santvarka, kuri laikosi arba žlunga dorybių dėka, kurioje visi arba didžioji dalis suaugusiųjų yra dorybingi žmonės, o kadangi dorybė lyg ir reikalauja išminties, tai yra santvarka, kurioje visi arba didžioji dalis suaugusiųjų yra dorybingi ir išmintingi. Arba tai tiesiog visuomenė, kurioje visi arba didžioji dalis suaugusiųjų yra aukštai išvystyto proto, – kitaip sakant, tai *protinga* visuomenė. Dar trumpiau tariant, demokratija turėtų būti aristokratija, išplėsta iki visuotinės aristokratijos. Dar iki moderniosios demokratijos aušros abejota, ar šitai suvokta demokratija yra įmanoma. Kaip sakė vienas iš dviejų iškiliausių demokratijos teoretikų: „Jei egzistuotų iš dievų sudaryta tauta, ji save valdytų demokratiškai. Tokio tobulumo savivalda nėra tinkama žmonėms“. Šis tylus ir neryškus balsas nūnai yra vertęs galingu garsiakalbiu.

Egzistuoja ištisas mokslas, – politikos mokslas, kurį aš kartu su tūkstančiais kitų mėginu dėstyti, – kurio

demokratiškų valstybių ir jose gyvenančių piliečių elgesys. Modernioji demokratija, itin smarkiai nutolusi nuo visuotinės aristokratijos idealo, būtų virtusi masių valdžia, jeigu ne faktas, kad masės valdyti negali; dėl to jos yra valdomos elitų, t. y. grupių žmonių, kurie dėl vienkovių ar kitokių priežasčių yra arba gali atsidurti viršūnėlėje. Sakoma, kad viena svarbiausių dorybių (kiek tai galioja masėms), būtinų demokratijai sklandžiai funkcionuoti, yra rinkiminė apatija, t. y. respublikoniškos dvasios stoka; ne žemės, o moderniosios demokratijos druska yra piliečiai, neskaitantys nieko, išskyrus sporto naujienų ir juokelių puslapius. Taigi demokratija yra ne masių valdžia, o masinė kultūra. O tai tokia kultūra, kuriai įsisavinti pakanka pačių paprasčiausių gebėjimų, nebūtina įdėti jokių intelektualinių ar moralinių pastangų, ir tai padaryti galima už itin mažą kainą. Vis dėlto ir masinė kultūra, tiksliau, būtent masinė kultūra, reikalauja pastovaus vadinamųjų „naujų idėjų“ tiekimo; pastarosios yra „kūrybiškų protų“ produktai. Juk net ir komercinės dainos praranda savo patrauklumą, jei laikas nuo laiko nebesukuriami nauji. Tačiau demokratija, net jei ji suvokiama tik kaip kietas kiautas, saugantis minkštąją masinę kultūrą, ilguoju laikotarpiu reikalinga visai kitokio pobūdžio savybių: atsivadavimo, susikaupimo, plataus užmojo ir gelmės. Būtent šioje

Šv. Onos altoriaus antepedijus. Lietuva. XVIII a. Sidabras, kalimas, kalstymas. Vilniaus Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia. Bažnytinio paveldo muziejus

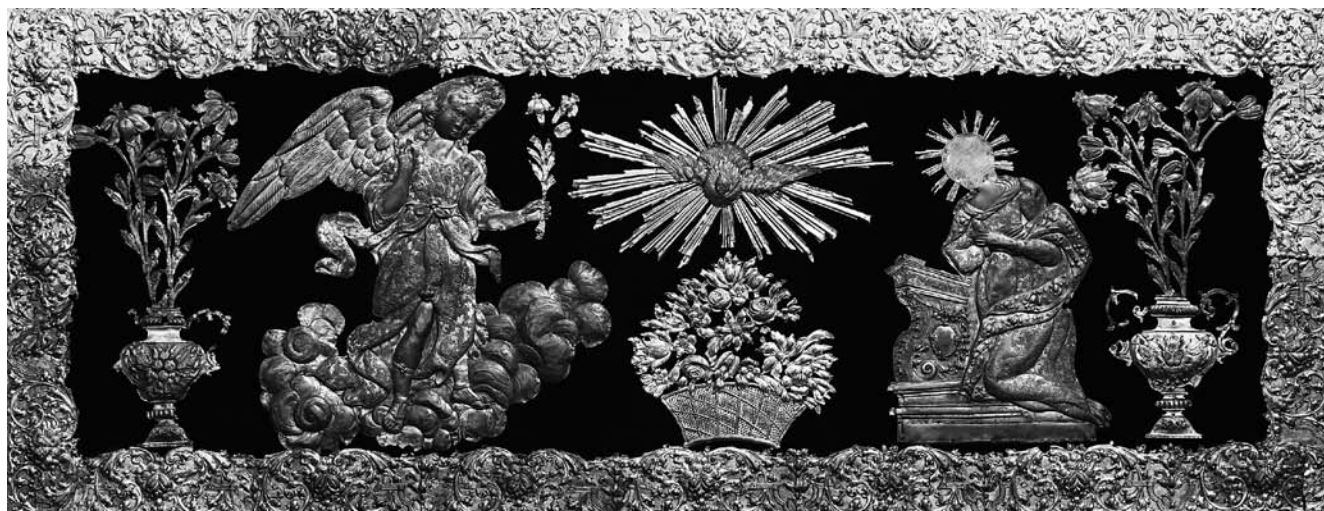
pagrindinė tema, paprastai kalbant, yra neatitiktis tarp originaliosios demokratijos sampratos, arba to, ką galima būtų pavadinti demokratijos idealu, ir to, kokia demokratija iš tiesų yra. Pasak kraštutinio požiūrio, dominuojančio politikos moksle, demokratijos idealas buvo gryna iliuzija, o vienintelis dėmesio vertas rūpestis yra

vietoje galime lengviausiai perprasti liberaliojo ugdymo čia ir dabar prasmę. Liberalusis ugdymas yra priešnuodis prieš masinę kultūrą, jos griaujamąjį poveikį ir įgimtą polinkį dauginti vien „specialistus be dvasios ar vizijos ir gašlūnus be širdies“. Liberalusis ugdymas – tai kopėčios, leidžiančios mums iš masinės demokratijos

pakilti į demokratiją autentiškąja prasme. Liberalusis ugdymas yra būtinoji pastanga subrandinti aristokratiją demokratinėje masinėje visuomenėje. Klausą turintiems masinės demokratijos nariams liberalusis ugdymas primena apie žmogaus didybę.

Kas nors tikriausiai paprieštaraus, kad tokia liberaliojo ugdymo samprata yra išimtinai politiška, kad ji dogmatiškai suponuoja neabejotiną moderniosios demokratijos gėrį. Neįmanoma, atsukdami nugarą moderniajai visuomenei, sugrįžti į gamtą, į necivilizuotų genčių būvį? Ar mūsų negniuždo, nepykina, nemenkina didžiulis spausdinto žodžio masyvas – daugybės gražių ir didingų miškų kapinynas? Ar nepakanka pasakyti, jog nuostata „šiandien mes negalime grįžti į gamtą“ yra tik naivus romantizmas, mat ar negali nutikti taip, jog po žmonių sukeltos katastrofos būsimosioms kartoms vėl teks gyventi neraštingose gentyse? Ar šios nuojautos nepaveiks mūsų minčių apie termobranduolinius karus? Nėra abejonių, kad masinės kultūros (kurios neatskiriamas dalis – turistinės kelionės į tyrąją gamtą) baisybės padeda geriau suvokti grįžimo į gamtą ilgesį. Neraštinga visuomenė geriausiu atveju yra visuomenė, valdoma ilgaamžių, iš protėvių perimtų įpročių, kuriuos įsteigė pirmieji įkūrėjai, dievai, dievų sūnūs arba mokiniai. Kadangi tokia visuomenė yra beraštė, esami paveldėtojai neturi tiesioginio ryšio su pirmaisiais steigėjais, tad ir negali žinoti, ar jų tėvai ir seneliai neiškraipė protėvių minties, ar nesudarkė dieviškosios

sau prieštaringas. Mes pasmerkti gyventi su knygomis. Tačiau gyvenimas pernelyg trumpas, todėl turime skaityti tik geriausias knygas. Dėl šios priežasties, jau nekalbant apie kitas, iš didžiųjų protų savo vedliu privalome pasirinkti tą, kuris dėl savo sveiko proto yra *tarpininkas* tarp mūsų ir kitų didžiųjų protų. Sokratas neparašė nė vienos knygos, tačiau pats knygas skaitė. Leiskite pacituoti Sokrato žodžius, ištartus su graikams būdingu kilniu paprastumu bei romia didybe, kuriuose slypi praktiškai visa, kas turi būti pasakyta mūsų tema: „Kitą gal džiugina puikus žirgas, šuo ar paukštis; o mane, Antifontai, lygiai taip pat, o gal net labiau džiugina puikus draugas. [...] išvyniojęs senovės išminčių knygas, kuriose jie paliko savo turtus, skaitau su savo bičiuliais; pasiimame, jei randame ką gero, ir laikome dideliu labu, kad galime čia vieni kitiems padėti“ (Ksenofontas, *Atsiminimai apie Sokratą*, vertė Vanda Kazanskienė, Vilnius: Pradai, 1997, p. 61). Ksenofontas priduria: „Tai štai, kai klausydavausi tokių kalbų, vis manydavau, kad Sokratas ir pats yra laimingas, ir savo klausytojams padeda dvasiškai tobulėti“. Šis atsiminimas yra nepakankamas, nes neatskleidžia, ką Sokratas darydavo su tais senovės išminčių knygų fragmentais, kurių gerumo jis negalėdavo įvertinti. Iš kito atsiminimo sužinome, jog Euripidas kadaise Sokratui davęs Hērakleito tekstą ir po kurio laiko pasiteiravęs jo nuomonės apie tą tekstą. Sokratas taręs: „Tai, ką aš supratau, yra didu ir kilnu. Tikiu, kad taip pat didu ir

Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai altoriaus antepedijus. Vilnius. XVIII a. pirmas ketvirtis. Varis, kaustymas, sidabravimas, auksavimas. Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčia. Bažnytinio paveldo muziejus

žinios grynai žmogiškais įnašais ar santrumpomis. Todėl neraštinga visuomenė negali nuosekliai vadovautis principu „geriausi yra seniausi“. Tik raštija, pasiekusi mus iš protėvių laikų, suteikia galimybę steigėjams tiesiogiai byloti nūdienos įpėdinams. Dabar turėtų būti aišku, kodėl troškimas grįžti prie neraštingumo yra

kilnu yra tai, ko aš nesupratau. Vis dėlto norint šį tekstą perprasti reikalingas ypatingos rūšies vedlys“.

Būdamas atkreiptas į išgrynintą meistriškumą, žmogiškąjį tobulumą, liberalusis ugdymas reiškia pastangą priminti sau apie žmogaus tobulumą ir didybę. Kaip, kokiū būdu jis mums apie tai primena? Mes negalime

pernelių aukštai iškelti liberaliojo ugdymo kartelės. Prisimename Platono mintį, jog švietimas aukščiausia prasme yra filosofija. Filosofija yra išminties siekis, t. y. pačių svarbiausių, aukščiausių bei plačiausių dalykų pažinimo siekis. Toks pažinimas, jo žodžiais, yra ne kas kita kaip dorybė ir laimė. Tačiau išmintis žmogui nepasiekiamo, todėl dorybė ir laimė niekuomet nebus pilnatviškos. Nepaisant to, filosofas, kuris yra ne šiaip išmintingas, paskelbiamas vieninteliu tikru karaliumi; jis paskelbiamas iki aukščiausio lygio išsiugdžiusiu visas dorybes, kurias išsiugdyti pajėgus žmogaus protas. Iš to, kas pasakota, darytina išvada, jog mums neduota būti filosofais – mes negalime įgyti aukščiausio išsilavinimo. Mūsų neturėtų apgauti faktas, jog gyvenime sutinkame daugybę filosofais besiskelbiančių žmonių; jie netiksliai vartoja šią sąvoką, mat tai daryti patogiu dėl grynai administracinių sumetimų. Dažniausiai jie turi omenyje tik tai, kad yra filosofijos katedrų nariai. Manyti, jog filosofijos katedrų nariai yra filosofai, yra taip pat absurdiška kaip manyti, jog meno katedrų nariai yra menininkai. Mes negalime būti filosofai, tačiau galime mylėti filosofiją; mes galime mėginti filosofuoti. Filosofuoti pirmiausia ir esmingiausia reiškia klausytis pokalbio tarp didžiųjų filosofų arba, kalbant plačiau ir apdairiau, tarp didžiųjų protų, taip pat ir skaityti didžiųjų knygų. Didieji protai, į kuriuos būtina išiklausyti, nieku gyvu nėra išskirtinai Vakarų didieji protai. Vienintelė nelaiminga aplinkybė, užkertanti kelią iš-

ši pokalbį išjudinti. Didieji protai byloja monologais. Jų monologus mes privalome paversti dialogu, jų buvimą „vienas šalia kito“ į buvimą „kartu“. Net ir rašydami dialogus didieji protai kalba monologais. Skaitydami Platono dialogus pastebime, kad juose pokalbis niekad nevyksta tarp aukščiausio lygio protų – čia visuomet šnekasi pranašesnis su už jį menkesniu. Veikiausiai Platonas juto negalįs sukurti dialogo tarp dviejų aukščiausio lygio pašnekovų. Taigi mums tenka užduotis, kurios didieji protai įveikti nepajėgė. Priimkime šį iššūkį – tokį didų, jog jis, rodytūsi, visą liberalųjį ugdymą paverčia absurdu. Tai, jog svarbiausiais klausimais didieji protai vienas kitam prieštarauja, verčia mus tapti jų monologų teisėjais; mes negalime pasitikėti tuo, ką jie rašo. Iš kitos pusės, mes tegalime įsitikinti, jog patys nesame pakankamai kompetentingi būti vertintojais.

Ši padėtis yra maskuojama kelių lengvapėdiškų saviapgaulių. Nūnai mums kažkodėl atrodo, kad mūsų požiūris yra pranašesnis, geresnis už didžiųjų protų požiūris. Tam esama keleto galimų paaiškinimų. Viena vertus, mūsų požiūris priklauso mūsų epochai, kuri, būdama vėlesnė už didžiųjų protų gyventus laikus, numanomai yra už juos viršesnė. Antra, mes esame įsitikinę, jog visi didieji protai buvo teisūs žvelgiant jų pačių požiūriu, tačiau ne (kaip jie teigia) iš esmės teisūs; mes žinome, kad negali būti *vieno* iš esmės teisingo substanciško požiūrio, o tik vienas iš esmės teisingas formalus požiūris, pagrįstas išvalga, jog bet kuri visa apimanti

Švč. Mergelės Marijos Gailestingosios altoriaus antepėdijus. Vilnius. XVIII a. Sidabras, žalvaris, kalstymas, graviravimas, sidabravimas, auksavimas. Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčia. Bažnytinio paveldo muziejus

klausyti į Indijos ar Kinijos didžiuosius protus, yra ši: mes nemokame jų kalbų, o išmokti visų kalbų paprasčiausiai negalime.

Pasikartosiu: liberalusis ugdymas reiškia išiklausymą į pokalbį tarp didžiųjų protų. Tačiau čia mes susiduriame su dideliais sunkumais, nes toks pokalbis negali vykti be mūsų pagalbos, – iš tiesų kaip tik mes turime

pasaulėžiūra priklauso nuo specifinės perspektyvos, ar kad visos visa apimančios pasaulėžiūros yra viena kitą paneigiančios, todėl nė viena jų negalinti būti iš esmės teisinga. Visos šios paviršutiniškos saviapgaulės, slepiančios nuo mūsų tikrąją padėtį, veda prie įsitikinimo, jog esame, arba galime būti, išmintingesni už praeities išmintingiausius. Šitaip įsiterpiame ne kaip dėme-

singi ir klusnūs klausytojai, o kaip impresarijai ar liūtų dresiruotojai. Vis dėlto mums kažkaip reikia suktis šioje stulbinamoje situacijoje, kurią sąlygoja būtinybė ir troškimas būti kuo nors daugiau nei vien klusniais ir dėmesingais klausytojais, t. y. noras būti vertintojais, net jei kol kas dar nesame kompetentingi vertinti. Man regis, šios situacijos priežastis yra ta, jog mes praradome visas tikrai autoritetingas tradicijas, kuriomis galėtume pasitikėti, *nomos*, buvusį mums autoritetingu vedliu, kadangi mūsų tiesioginiai mokytojai ir mokytojų mokytojai tikėjo grynai racionalios visuomenės galimybe. Kiekvienas mūsų šiandien yra priverstas susiorientuoti vien savo paties jėgomis, kad ir kokios neišvystytos jos būtų.

Šioje veikloje mus lydi tik toji paguoda, kuri glūdi veiklos esmėje. Kaip jau įsitikinome, filosofija privalo atsilaikyti prieš norą tapti pamokančia – filosofija tegali būti esmiškai pamokanti. Mes negalime sustiprinti savojo supratimo laikas nuo laiko neperprasdami ko nors svarbaus. Šį supratimo aktą gali papildyti supratimo įsisąmoninimas, arba supratimo supratimas, *noesis noeseos*, ir tai yra toks didingas, skaidrus ir kilnus patyrimas, kad Aristotelis jį priskyrė Dievui. Šis patyrimas yra visiškai nepriklausomas nuo to, ar dalykai, kuriuos perprantame, yra malonūs ar nemalonūs, gra-

žūs ar bjaurūs. Jis verčia pripažinti, jog tam, kad įgytume supratimą, savita prasme esti pateisinamas visoks blogis. Tatai mus įgalina – tarsi ištikimus Dievo miesto piliečius – priimti visas mus aplankančias blogio apraiškas, galinčias nepataisomai sugniuždyti mūsų dvasią. Įsisąmonindami proto orumą suvokiame tikrąjį žmogaus orumo pamatą, o kartu ir gerį pasaulio, kuris yra žmogaus namai tik todėl, kad yra žmogaus proto namai (nepriklausomai nuo to, kaip suvokiame pasaulį – kaip sukurtą ar kaip nesukurtą).

Liberalusis ugdymas, kaip pastovus santykiavimas su didžiais protais, yra lavinimasis aukščiausiu kuklumo laipsniu, ką ir kalbėti apie nuolankumą. Kartu tai yra drąsos ugdyba, reikalaujanti iš mūsų visiškai nusigręžti nuo triukšmo, skubos, nedėmesingumo bei pigumo, būdingo intelektualų ir jų priešų tuštybės mugei. Ji reikalauja ryžto visuotinai pripažintą nuostatą vertinti kaip paprasčiausias nuomones, o įprastas, kasdienes nuomones – kaip kraštutinius požiūrius, kurie gali būti lygiai tokie pat klaidingi kaip ir pačios keisčiausios ar nepopuliariausios nuomonės. Liberalusis ugdymas yra išsilaisvinimas iš vulgarybės. Graikai turėjo nuostatų žodį vulgarybei nusakyti – jie ją vadino *apeirokalia*; šis žodis nusako grožio patyrimo stoką. Būtent liberalusis ugdymas mums teikia grožio patyrimą. ❏

Žurnalo *Naujasis Židinys-Aidai* tekstų archyvas – naujoje interneto svetainėje www.nzidiny.lt

Per daugiau nei dvidešimt leidybos metų mažiausiai vieną ilgą knygų lentyną užpildęs krikščioniškosios kultūros žurnalas *Naujasis Židinys-Aidai* nuo šiol turi savo vietą ir virtualiojoje erdvėje. 2013 m. sausį veiklą pradeda interneto svetainė www.nzidiny.lt, kurioje skaitytojai ras visą nuo 1991 m. suskaitmenintą žurnalo archyvą.

Tinklapių lankytojai galės įsitikinti, kad prieš dvidešimt, penkiolika ar dešimt metų publikuoti straipsniai religijos, literatūros, filosofijos, istorijos, meno ir kitomis temomis išlieka aktualūs, siūlytos drąsios idėjos ir interpretacijos neatšipo, o intelektualinė drąsa stebina ir dabar.

Per du dešimtmečius *Naujojo Židinio-Aidų* autoriais tapo ir tekstų lobyną pildė religijotyrininkas Gintaras Beresnevičius, dailėtyrininkė Marija Matušakaitė, poetas Jonas Juškaitis, filosofas Tomas Sodeika, kunigas Julius Sasnauskas, dailėtyrininkė Irena Vaišvilaitė, istorikas Alfredas Bumblauskas, filosofas Vytautas Ališauskas, poetas ir vertėjas Antanas Gailius ir daugybė kitų pačių garsiausių šalies mokslininkų, rašytojų, menininkų, kultūros stebėtojų ir kritikų, krikščioniškosios tradicijos puoselėtojų.

Susirasti rūpimą žurnalo numerį ar straipsnį skaitytojai galės pagal išleidimo metus, tematinę skiltį ar raktinį žodį. Archyvą nuolat pildys išleisti naujaisi žurnalų *Naujojo Židinio-Aidų* ir *Knygų aidai* numeriai.

Svetainė www.nzidiny.lt skaitytojams pasiūlys ne tik skaitmeninį žurnalo archyvą, bet ir aplink žurnalą verdančio gyvenimo aktualijas keturiose rubrikose: „Šiandien“, „Atmintis“, „Kultūros ratas“, „Akademija“.

Apie krizes ir Kalėdas

GUODA AZGURIDIENĖ

Kalėdos yra ne šiaip didžiausia metų šventė krikščioniškame pasaulyje ir vienas svarbiausių posūkių gamtos cikle. Kalėdų metu taip pat galime lengviau stebėti socialinius reiškinius – švenčių šurmulyms, metų pabaiga ir žiemos baltas fonas juos ypač išryškina. Netgi tie, kurie paprastai nelinkę, susimąsto apie globalesnius dalykus.

Debatai tarp ekonomistų bei politikų apie pastarosios ekonominės krizės priežastis tebevyksta. Krizės, kuri pagal vienų vertinimus jau baigėsi, kitų – tęsis dar kurį laiką, trečių – vargu ar numatomu laiku pasibaigs. Tai gi klausimas, dėl ko ji kilo, aktualumo nepraranda. Populiarios versijos teigia, kad dėl krizės kaltos atskiros šalys (pavyzdžiui, JAV ar Kinija), socialinės grupės (bankininkai arba visas finansų sektorius), kapitalizmas kaip santvarka arba jo matomoji dalis – verslas; korumpuoti politikai. Dar dažnai būna kalta ekonominė laisvė, laisva prekyba ir globalizacija.

Kiekvieną šių versijų galima paneigti įrodant, kad visi šie subjektai ir reiškiniai yra prie krizės prisidėję, bet kiti, neįvardintieji, nagus yra prikišę nemažiau.

Jei neleidi savo protui pasitraukti, susidūrus su ekonomikos žinovų žargonu, tai visiškai aiškiai matai, kad krizės priežasčių reikia ieškoti giliau, nei nutinka įvardijant vieną ar kitą konkretų „kaltininką“. Jokios skaičių eilutės, taip mėgstamos vyraujančios pakraipos ekonomistų, krizės paaiškinti negali. Iš statistikos mes galime matyti, kad vyriausybės leido daugiau pinigų negu turėjo, verslas mokėjo didesnius atlyginimus, nei siekė darbuotojų produktyvumas; valstybinė valdžia viena ir su verslu drauge vykdė

neatsiperkančius projektus; žmonės ėmė paskolas didesnes, nei leido jų pajamos.

Bet kaip atsitiko, kad visuomeninė sąranga tai daryti leido ir tebeleidžia? Kai kuriose šalyse tiesiog atvirai. Faktai apie švaisčionišką gyvenimą ir tokio jo laikymą norma Graikijoje glumina ne vieną diržą susiveržusį lietuvių ar estų. Juk išleisti daugiau nei turi gali tik paimdama iš kito. Visuomeninė tvarka ir valstybė, kaip ją ginanti institucija, taip elgtis draudžia. (Bent ji pati taip teigia.)

Neseniai Vilniuje viešėjęs Acton instituto (JAV) studijų direktorius Samuelis Greggas skaitė paskaitą apie popiežiaus Benedikto XVI požiūrį į ekonominę krizę. Žinia, nedaugelis pasauliečių, tarp jų ir ekonomistų domisi, ką apie jų daržo reikalus kalba dvasininkai. O gaila. Bet ir tai yra krizės simptomas. Benedikto XVI vertinimu, ši ekonominė krizė kyla ne iš pačios ekonomikos sutrikusių santykių. Ji kyla iš labiau giluminio dalyko – kultūros. O ši, savo ruožtu, yra pakirsta atotrūkio nuo religijos. Taigi krizė yra ne ekonominė, o dvasinė.

Manančiam, kad ekonomika yra mokslas apie skaičius, nuasmenintus visuomeninius reiškinius ar kitus ne su gyvu žmogumi susijusius dalykus, toks minties šuolis gali būti per didelis. Juo labiau kad nei pačios kultūros, nei jos santykių su ekonomika ar religija išmatuoti negalima. Tačiau rinkos (arba austrų) ekonomistui toks ryšys yra akivaizdus. Juk jam rinka yra tik mechanizmas informacijai perduoti –

turinį užpildo žmonės. Jie, pirkdami tokias, o ne kitokias prekes ir paslaugas, ir nusprendžia, ko nori. Jie taip pat nusprendžia, kokiomis sąlygomis dirbti. Tik iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad pasirinkimo nėra. Demokratinėje visuomenėje ir rinkos ekonomikoje pasirinkimas ką vartoti, iš kokio gamintojo ar prekybininko pirkti, ką dirbti yra visada. Viską lemia mūsų pačių, kiekvieno mūsų – apibendrintai vadinamų visuomene – norai.

Norai ekonomikoje reiškiasi kaip prioritetai. Paprastai norime visko, už dyką ir dabar. Bet materialių gėrybių ribotumas (įskaitant ir mūsų fizinį kūną) verčia mus norus ranguoti. Taigi mes galime norėti kasdien valgyti tortus užgerdami šampanu, gulėti plažėje Maljorkoje, važinėti linkolnu, ir džiaugtis švaria upele, kuri prateka pro mūsų namą. Tačiau realybėje mes vertiname, kiek galime leisti sau pagulėti artimiausiame paupy, kad įstengtume tortą valgyti kartą per mėnesį, vairuoti škodą ir gyventi vietovėje, kur netvyro smogas ir nesmirdi deginamomis šiukšlėmis.

Ir šie apribojimai yra mūsų išlikimo garantas – mat žmogaus norų gausa ir nuolatinė jų kaita pribaiigtų ne tik mūsų finansus, bet ir kūną. Persivalgymas ir persigėrimas nėra didžiausios nuodėmės, kurias nurodo religiniai kodeksai, tačiau saikas arba savo

norų suvaldymas yra neabejotina dorybė žmogui, kuriam dorybės apskritai egzistuoja. Savistaba ir susivaldymas yra būtini, norint išsiugdyti esmines žmogiškąsias dorybes: artimo meilę, atsakingumą, atjautą. Kaip rodo pastaro-

ji krizė, jie būtini netgi tokiam žemiškam dalykui kaip ekonomika.

Būtent pakitusios vertybės ir nulėmė tokią ekonomiką, kokią turime. Valstybės išlaidavo ne vieną dešimtmetį, kol sukrovė savo piliečiams tokias skolas, kurių net itin lanksti šiuolaikinė ekonomika nebegali toleruoti. Žmonės nori vartoti daugiau nei turi pinigų, jie nemato reikalo šias savo emocijas sutvardyti, todėl išrenka politikus, kurie žada jiems tokią galimybę suteikti. Tų politikų taip pat nevaržo atsakomybė, kad skola yra įsipareigojimas, užkraunamas visiems žmonėms ir ypač tiems, kurie dar nebalsuoja arba net nėra gimę. Apie kokią artimo meilę ir atjautą čia galime kalbėti? Visų vadinamųjų moderniųjų valstybių pensijų sistemos yra sukonstruotos būtent taip. Kaip ir sveikatos sistemos – jos skatina vartoti vaistus ir paslaugas, apmokant jas iš kitų žmonių, kurie patys investuoja į savo sveikatą ir netampa našta visuomenei, pinigų. Bedarbių paramos programos moko žmones ne to, ko reikia rinkoje, bet kokių dėstytojų turi. Inovacijų skatinimo programos, verslo vystymo programos, parama eksportui, daugybė kontrolės institucijų, kurios esą užtikrina kokybę ir saugumą – visa tai yra visuomenės mielai praryjamas pateisinimas plėsti biudžeto išlaidas ir susilpninti žmogaus ryšį tarp darbo ir jo vaisių turėjimo. Aš jau nekalbu apie valstybės galią ir praktiką leisti prekėmis nepadengtus pinigus, taip sukeliant matomą ir paslėptą infliaciją.

Kad tai neefektyvu, jau tampa smulkmena. Esminis dalykas yra tas, kad tai nemoralu.

Moralės normos yra geriausiai matomas materialų ir nematerialų žmogišką pradą siejantis aspektas. Tačiau yra ir gilesnių. Tai klausimas apie žmogaus gyvenimo tikslą.

Jei nėra karinės grėsmės, didžioji dalis viešojo diskurso vyksta apie tai, ko žmonės nori, bet neturi. Palyginus su tuo, ką turėjo anksčiau, turi

jo kaimynai, kitų šalių gyventojai. Turėjimas bei neturėjimas apibrėžiami tik kaip pinigai, daiktai arba juos nešantys užsiėmimai. Žmonės vadina mi vargšais, jei viso to turi mažiau nei kiti, neatsižvelgiant net į tai, ar jie patys save vargšais laiko. Politikai žada duoti ir paremti, atpiginti prekes ir pakelti atlyginimus. Gerovės valstybėse netgi įstatymai įtvirtina teisę į darbą, poilsį, sveikatos apsaugą, transportą, televizorių ir pan. Jaustis nelaimingu, jei kažko neturi, yra ne tik įprasta – tai tiesiog privalu. Tarsi normali būseną yra turėti ir nuolat turtėti. Tačiau yra priešingai. Turtas sukuriama investavus kapitalą ir įdėjus darbo. Jei šių dalykų nėra, tai nėra ir turto. Ekonominė krizė tai ir atskleidžia – turto nėra, nes žmonės netaupo, neinvestuoja ir nenori dirbti. Bet valstybės teisės į turtą vis vien garantuoja...

Normali žmogaus būseną dvasine prasme taip pat nėra turtas. Ji yra mokymasis, augimas ir pastanga. Belieka išsiaiškinti, dėl ko.

Viešumoje taip apgailima ekonominių norų neišsipildymo problema sufleuoja vienintelį laimės variantą – žmonės bus laimingi, jei turės pakankamai pinigų ir jų gavimo aplinkybės bus stabilios. Tačiau puikiai žinome, kad taip nėra. Viena vertus dėl to, kad žodis „pakankamai“ auga bevalgant. Ant ra, dėl to, kad materialiam pasaulyje stabilaus apskritai nėra nieko. Ir trečia, šiek tiek pamąstę suprantame, kad materialinis sotumas pilnatvės jausmo negeneruoja. Apie tai prirašyta kalnai knygų, to mokomės vaikystėje klausydami pasakų, to moko ir tradicinės (ne teisinės, o laiko išbandymų prasme) religijos. Žmogaus pagrindinis tikslas ir pilnatvės prielaida yra sielos turtai, kurie pasireiškia kaip įvairiapusės dorybės ir ramybės jausmas. Pinigai ir daiktai tam kartais maišo, kartais padeda. Taigi – nelemia.

Modernios visuomenės šiandien yra sekuliarios ir savo atsiskyrimą nuo Bažnyčios kartais net pabrėžtinai demonstruoja. Kadangi tokia sąranga

galioja jau ne vieną dešimtmetį, auga kartos, kurių kasdienybėje nebėra jokių „privalomų“ dvasinių dalykų. Mokykla yra nuo religijos atsiskyrusios valstybės vertybes diegianti institucija. Ir šios vertybės toli gražu nėra tradicinės dvasinės. Mokykla ir visuomenė ugdo žmonių protus, kad jie siektų saviraiškos, gerovės sau ir mokėjimo sugyventi sociume. Visa tai yra puiku, bet, pasirodo, nei žmogiškosios laimės, nei socialinės gerovės prasme nėra pakankama.

Netekę įprasto moralinio pagrindo, kuris žmonėse atsirasdavo tarsi savaime, modernios visuomenės nuėjo detalaus teisinio reglamentavimo keliu. Šis neproporcingai apsunkino verslą ir atėmė iš žmonių didelę dalį laisvės bei atsakomybės. Jų netekę, žmonės tapo infantilūs. Jie nebenori ir nebesugeba kelti uždavinių sau ir tampa tik gerai savo teises žinančiais vartotojais. Tol, kol vartoti nebelieka ko. Tada jie pasijunta labai nuskriausti ir eina protestuoti. Beje, teisę protestuoti jie taip pat turi. Per tiek gerovės valstybės metų politikai įgyvendino visas savo rinkėjų rožines svajones – turėti teisę į tai, ko nori. Imti ir reikalauti, kaltinti aplinką, nei akimirksniu neatsitraukti nuo savo jusliškų norų tenkinimo reikalų. Todėl visi kiti reikalai ir interesai nunyko. Jie sunyko ne tik asmeniniame gyvenime, bet ir visuomenės institutuose.

Taigi pagrindo kalbėti apie dvasinę bei kultūrinę, kaip ir ekonominę krizę apstu. Belieka klausimas – kuria kryptimi iš jos ieškoti išeičių? Kadangi ligos šaknys yra dvasinėje plotmėje, ten reikėtų ir vaistų ieškoti. Šis asmenybės klodas sunkiausiai keičiamas, – ir tai bloga žinia. Bet gera žinia yra ta, kad jame mes niekam kitam negalim numesti atsakomybės: nei šeimai, nei bendruomenei, nei valdžiai, nei valstybei. Nei kapitalizmui, nei globalizmui, nei Europos Sąjungai. Tai mūsų pačių atsakomybė, turtas ir galimybė. Galim tik paprašyti Aukščiausiojo malonės. Kalėdos tam itin tinkamas metas. ❧

Dorovės filosofija kaip įprotis

GRAŽINA SVIDERSKYTĖ

Galėtum sveikas pamanyti, kad nagingiausieji TV meistrai (vertinant pačios televizijos kriterijais bei svėrimo matais) – lyderiai tarp kandidatų pragaran, lygia greta su kitų garbingų sričių specialistais. Juk pasakyta: „Kodėl gi matai krislą savo brolio akyje, bet nematai rašto savojoje?“

Tačiau be krislų – prasti reitingai. Todėl eterin pakliuvę prisidirbę ar tik apsikvailinę, kitam duobę iškasę ar šios link slystelėję, patys rezgantys skandalus ar tik į juos įpainioti, vienodai rišami prie gėdos stulpo. Jei TV viešam teismui išstatyto gyvo nabašninko žiūrovai neužkloja savo nuodingu geluonių (na, gerai: televizijos suformuota viešąja nuomone), tai tik todėl, kad yra persisotinę ir nuobodžiauja. Ekране grūdasi nenaudėliai, niektauzos ir pašlemėkai. Visi su krislais, nēr kuo tikėt, vieni vagys ir melagiai. *Žulikai*, – pataisė į rinkimų plakatus, ne Seiman įsprūdęs Rolandas Paksas.

Bene žmonės į tokią ekraną žiūri iš bendro pomėgio brolio akis rakti? Galbūt. Kam nepasitaiko...

Iš visų TV žiūrovų atviriausia – frenken Bok. Ji – pikantiška rubuilė „su bulve vidury veido“, kuri pyragėliais su kava gardžiuotis renkasi ne kaimynę, o televizoriaus draugiją (svetimėjančiai gerontologinei mūsų visuomenei – nesvetimas tipažas). Be to, ji dar ir dorovinga, kritiška. Žiūrėdama laidą apie *žulikus*, ji siurbteli kavutės, atstačiusi lūpas suburba: „Fu, kaip nekultūringa!“ ir, nenuleisdama akių, žiūri toliau. Lojalių TV žiūrovų ir kritikų dvasios Motina.

Atseit iš šalies visada matosi geriau. Jei taip, tai ir užsimezga abipusė „simpatija“: žiūrovai burba ant televizijos,

televizininkai – ant žiūrovų. Įtampa šiapus ir anapus TV ekrano susibalansuoja. Vieni šiaip šiepia dantis, kiti – neva šypso iš po TV grimu. Pirmi galvoja, kad televiziją kuria idiotai. Antri – kad idiotai televiziją žiūri. Vyrauja darna ir sutarimas. Tik kartais, va, erzelio sukelia koks bjaurėnis krislas: kuris nors televizoriuje (rečiau – priešais jį) pasirodo besąsypač „nekultūringas“. Tai labai nervina. Norisi bartis. Ko nors imtis! O kaip bartis, ko imtis?

Kad būtų paprasčiau ir patogiau, – labai toli ir labai seniai, kai lietuviai būrai balų rūdą kasė, nutarta: neverta gaišti kaskart nutarimo beieškant, geriau nutarti iš anksto, apibendrinti, sugrupuoti ir pasverti maždaug viską – visokius įkyrius, kenksmingus, pavojingus dalykus. Radosi dorovės filosofija, išsirutuliojo taikomoji etika, prisiperėjo profesinės etikos kodeksų. Iš esmės pastarieji ir nustato rašto dydį su koku profesijos atstovas dar gali rodytis, o su koku – nebe. Etikos kodeksu profesionalai gali ar net išpareigoja užsiimti savistaba ir leidžiasi, kad juos kritiškai stebėtų kiti.

Etikos kodeksus skaityti visada labai malonu. Tekstai – gerai įmirkyti filosofų išmintyje. Tarsi surašyti atsakingiausių profesionalų ne mažiau atsakingiems kolegoms, atsiribojant nuo prastų dalykų, tveriant gražius dalykus. Raminamai veikia Lietuvos žurnalistų ir leidėjų kodeksas (LŽLEK). Gražus labai. Gėrio versmė. Šviesaus rytojaus pažadas. Estetiškas įnagis krislams rakti.

Tik, deja, per tą estetiką visokių negražių prisiminimų bei patir-

čių sukyla. Protas putoja, kad prisiskaitęs to gero tūlas batus numintų, išėjęs piligrimystėn pažadėtojo LŽLEK rojaus ieškoti. Nesakau, kad tokių stebuklinių redakcijų, atitinkančių LŽLEK nuostatas, Lietuvoje nėra. Bet išimtis patvirtina taisyklę. Protas myga prisipažint, kad gi televizijoje per beveik du dešimtmečius LŽLEK nenau-dojom it darbo biblijos. Probėgšmais permetėme universitete, o jau antrašyk įsiskaitėme bene po visko – kalną produkcijos LTV, TV3, LNK pritvėrę, pusę karjeros atriekę. Subrendę, *škias*. Ot, bėda! Vai, bėda. Ne vienas bėdžius susizgribęs televizijos duris tyliai uždarė iš kitos pusės.

Ir iš tikro: nors gyvas žemėn lįsk. Tiek paikų eksperimentų, karšto ėnikimo, šuvių eteryje tratinta veltui. Apmaudu. Užtat įdomu: kodėl niekam tai nerūpėjo? Aišku, bendros kritikos ir savikritikos pasitaikydavo, antraip būtų nebuvę ką veikt. Bet nepavyksta prisiminti, kad kas nors – kolega, redaktorius, darbdavys – būtų konkrečiai citavęs LŽLEK, taigi praktiškai taikęs tą *taikomąją etiką*. Viršesnės buvo nerašytos vidinės taisyklės, it paprotinė teisė. Buvo leidžiami balkių didumo raštai.

Ak, nemanykit. Neketinu zaunyti ant žurnalistų, esą jie LŽLEK taisyklių nežino. Žino. Jie, kaip jau aptarėme, *viską* žino. Tik jo netaiko. Hm... Bet kas tuomet išvis naudoja LŽLEK? Ne kaip grožinę ar terapinę literatūrą,

bet kaip darbo taisykles, kurių pagal apibrėžimą privalu kasdien laikytis?

Na, tos stebuklinės išimtinės redakcijos naudoja. Kas dar? Ogi dori

raštingi švanteivos, didžiai susirūpinę krislais apėjusia žiniasklaida ir nė pirštu jos patys niekad nepalietę, žiūrėk, viešai bardamiesi LŽLEK pacituoja. Tegu netaikliai, bet nors kaip šaltinį nurodo, kad toks egzistuoja. Geruoliai, naudojasi kaip įnagiū. Tam LŽLEK ir sutvertas. Tik ar viešiams skaitymams skirtas?

Žinom, ką dabar sau manote: bene „TV narveliu“, veteranui iš televizijos apkasų, siela sudiržo ir visai dramblio skūra apsitraukė, kad nė LŽLEK jos nebesuvirpina? Galėtų taip atrodyti. Bet nėra visai taip. Juo labiau grūdintas veteranas, juo rimčiau žiūri. LŽLEK jo sielos nevirpina. Jis ją žeidžia. Giliai, iki pat, kur žodžiai apskritai įmanoma atsiekti. Dėl to sentimentaliai ir nejaudina. Jei LŽLEK neveikia, tai – kaip čia sušvelninus, bet kad neiš-eina – ir nėra tas, kuo dedasi. Tuščia jo!

Ot, čia tai bent „naujiena“. Taip, deja. Bet juk ir senienos būna aktualios.

Štai po Seimo rinkimų prezidentė treptelėjo kojele, rankytėm sukibę kolicijos partneriai paleido kits kitą ir ėmė stumdyti, kepšėti, apie etiką vapsalioti. Dėl teisiamo premjero baubo triukšmas tiek užtruko ir pagriso, kad prasimušė toks tonas: gi mūsų politikai nė etikos kodekso neturi, tai ko iš jų norėt, ką iš jų bepaimsi. Užduotas naujas tonas užduoties neįvykdė, chorū nebūvo pratęstas. Matyt, dėl visokių priežasčių. Bet tarp jų ir dėl tos, dėl kurios iššyk persmelkė: „Ir gerai, lai toliau neturi“. Kam dar vienas teoriškai įstabus, praktiškai neįgalus raštų tomas?

„Televizija ir politika turi labai daug ką bendra, labai daug“, – lapkričio pabaigoje vienai TV laidai nutęsė Buvęs – Tautos prisikėlimo partijos lyderis, Seimo pirmininkas, parlamentaras, politikas; trumpiau – šoumenas Arūnas Valinskas. Nesijaučiame tiek numirę, jog būtume prisikėlimų fanai, bet sentencija „užkabino“. Jei sėdimąja paminkius Seimo krėslus kalbama panašiai, kaip jų neliečiant, tai bene kalbėjime yra tiesos?

Sentencija suskambo niūriame fone: per interviu, kuriame klausinėjo ir at-

sakinėjo du TV „prieteliai“. Prieš gerus ketverius metus jie tiesioginiame eteryje apsitaskė iškalbos antausiais: „Ponas Valinskai, jūs esate chamas!“ „Ačiū, jūs – taip pat!“ „Taip pat chamas“, – tai dėl sankirtų su LŽLEK nesyk svarstyta žurnalistė. Ji interviu su „ponu chamu“ panaudojo laidai apie nesukalbamios prezidentės šmėklą ir... neva už tą laidą buvo išprašyta iš TV3 televizijos. Pažeidė LŽLEK? Ne, tai grėsė anksčiau, kitas šmėklas eteryje beveisiant. Pastarasis atvejis nepateko TV eterin (buvo nutekintas internetan) ir LŽLEK požiūriu nebuvo svarstytas. Tai kas atsitiko? Prezidentė padavė į teismą? Ne, tai jau darė kiti, ir – nieko. Teisėsi ilgai kaip iš kolicijos išspeistas darbičių lyderis, bet išliko priešais TV3 kameras kaip tiesos ieškotoja. Tai kas ūmai pasikeitė? Kanalo vadovybė išpažino: „Tobulino-me Etikos kodeksą, aptarėme jo laikymąsi. Manėme, kad diskusija buvo konstruktyvi ir vedanti link profesionalios žurnalistikos puoselėjimo mūsų kompanijoje ir visoje Lietuvoje“.

Esame minėję apie TV3 žygį prieš LŽLEK sargus – Lietuvos žurnalistų ir leidėjų etikos komisiją – ir šio kanalo pasiskelbtą siekį etiškiau nei LŽLEK įgyvendinti etikos normas ir profesionaliau puoselėti profesionalią žurnalistiką. Aiman!

Ir kodėl mūsų tai nenustebino?..

Todėl, kad, perfrazuojant poetą, „kadais mes buvome tikėjimo kvailiais, norėjome sutikti tokių pat kvailių“. Kontrastas tarp LŽLEK ir TV realybės mane pačią įkvėpė trauktis (trečią ir paskutinį kartą), bet jau ir pasitraukus „iš kadro“ likimas praturtino dar viena įstabia patirtimi. Rimtai nustebino kolega iš spaudos A. L., tarytum ekstrasensas atkartojęs, o gal tiesiog nusirašęs dvi temas nuo dviejų knygų ir pateikęs jas be nuorodų, kaip autorinius kūrinius. Pamačius „autorius“ rašinyje savo knygos atitikmenų nekietėjo bartis, bet sužinojus apie dar ir kitos panaudą tylėti pasidarė tarsi gėda. Taip popierium atgulė skundas, o toliau... Toliau metus nutįso tragiška komedija, kurios pabaigoje visi galai

sumirko vandenin. Nė ratilų neliko. Anei žymės apie kokią nors padarytą darbą.

Skundą išsiuntus rugpjūtį, atsakymas atėjo po mėnesio, sprendimas, veikia rekomendacija – lapkritį. Esą nuorodos į tamstos knygą tikrai trūksta, šaltinis nuslėptas, bet plagiatui nustatyti reikia lyginamosios tekstų ekspertizės. „Autorius“ tai suprato kaip savo triumfą. Maniau, klydo. Bet buvo teisus. Lietuvos žurnalistų sąjunga, LATGA-A uoliai apsiėmė tarpininkauti ir dar kelis mėnesius ieškojo eksperto. Išnaršė visą Vilnių: pasirodo, tokių nėra! Tik vienas galop atsirado, kaip sakoma, geras žmogus, špyga taukuota. Bet iš pradžių kantriai tylėjęs, ir tas prasitarė su „autoriumi“ puotavęs, tad negalys tekstų rimtai vertinti. Parašė gražų beletristinį atsiliepimą, kurį visi suprato, bet komisija turėjo atmesti, nes netiko stilius, dėstymas, kiti standartai. „Reikėjo iškart paduoti tą kiaulę į teismą“, – pamokė skundą nagrinėjęs etikos sargas (!), sutiktas praėjus dar pusmečiui kovos su vėjo malūnais. Tai tau, o kam tada LŽLEK? Teisme – per daug garbės, o jos ir taip gana. „Autorius“ tebeeina pareigas Lietuvos žurnalistų draugijos valdyboje, – kad antrąsyk negrasintų teismu, pabrėžiame: *teisėtai*.

Va taip mala vėjo malūnai, ir mala toliau... Sninga miltais kaip snaigėm baltom, kyła pusnys... Kas ginčytusi: gražu pažiūrėjus, neįtartum, kokia po pusnimis juoda žemė. Tokią šaltą baltą žiemužę galim tik paraginti rašyti kuo daugiau etikos kodeksų, išsaugoti juos kaip tautinį literatūrinį paveldą, kaip šaltinį dorovę tiriantiems mokslininkams. Tiesa, gal derėtų atsargiau, tyliau tikėtis jais ir pakeisti elgseną, kasdien gyvai ją ugdyti. Kol kas, žiū, su etika nesiseka. Labai toli ir labai seniai šis žodis vartotas įpročiui, būdui, charakteriui nusakyti. Pradėtas tapatinti su dorovės filosofija, taip ir neprarado šaknų: nors tu ką, nelimpa, jei įpročiai ir būdas tempia kitur link. O bene kodeksus rašydami tai permansim?.. Su šventiška viltimi, gražių šv. Kalėdų ir Naujųjų metų. ❧

Kas naujo, Maironi?

Konferencija Maironio 150-osioms gimimo metinėms

AISTĖ KUČINSKIENĖ

Autoriaus kūryba ne atspindi epochą, bet ją „išspindi“ – žodžiais ir turiniu žaidė pirmąjį pranešimą konferencijoje *Maironis ir jo epocha* (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos nacionalinis muziejus, 2012-11-15–16) skaičiusi Viktorija Daujotytė. Maironis mums vertingas taip „drungnai, teoriškai“ – asimetriško santykio su lietuvių lyrikos klasiku neslėpė Marijus Šidlauskas. Ir nors visus metus netyla kalbos apie visų humanitarų kone prievolę aktualizuoti Maironį „pritraukti“ jį prie mūsų epochos neištraukiant iš savosios, regisi, kad ir mokslininkams reikia suvokti, kaip prie jo prieiti ir atrakinti ne profaniškai, bet ir be egzaltacijos – gal nesupyksite – mokslininkai. Tarp lietuvių rašytojų, kurie galėtų prilygti Shakespeare’ui ar Cervantesui savo ištirtumo apimtimis – žinoma, turint omenyje mokslo darbuotojų skaičių vienam kvadratiniam metrui – pirmose gretose tikrai rikiuotąsi Jonas Mačiulis-Maironis. Dar 1913 m., kai besiformuojančios nepriklausomos Lietuvos kultūros darbuotojai šventė Maironio darbo metų 25-ąjį jubiliejų, prasidėjo nenutrūkstancios maironistikos studijos. Ar galime pasakyti ką nors naujo, originalaus apie tautos dainių? Ar jį minime, nes turime minėti, o kalbame, nes reikia kalbėti? Turbūt šį klausimą ir aktualizavo Maironio 150-osioms gimimo metinėms paminėti skirta pranešimų lavina.

Dviejų dienų konferencija vyko Vilniuje ir Kaune. Vilniuje dalyviai rinkosi Taikomosios dailės muziejuje, kur pirmąjį įžanginį žodį tarė LLTI direktorius Mindaugas Kvietkauskas, nubrėžęs Maironio ir lietuvių santykio su juo gaires: pagarba šiam autoriui yra lygiagreti pagarbai mūsų pačių orumui. Įkandin jo mokslininkus pasveikinęs kultūros ministras Arūnas Gelūnas džiaugėsi visais Maironio metais – turtingi renginių jie parodė, kad šis klasikas teberūpi. Lietuvos rašytojų sąjungos pirmininkas Antanas A. Jonynas daugiau kreipėsi į dabarties Lietuvą ir kiek minoriškai sankcionavo pastarųjų dienų įvykius, kurie laikomi „nevertais Maironio“ (vėliau konferencijoje ištarti Šidlausko žodžiai). Oficialių sveikinimų ir antrą dieną, kuri pažymėtina pranešimų gausa (darbas vyko trijose sekcijose) – VDU Katalikų teologijos fakultete dalyvius sveikino Kauno arkivyskupas metropolitas Sigitas Tamkevičius SJ, pasidalinęs išpūdžiais iš pirmųjų savo susidūrimų su Maironio poezija, bei Kauno valstybinio dramos teatro vadovas Egidijus Stancikas, kurio iniciatyva vakare Maironiui paminėti organizuotas teatro renginys. Apskritai renginio organizatoriai verti padėkos už puikų organizavimą, ir ypač – už norą kalbėti bei kitus prakalbinti ir kritiškai mąstyti apie Maironį, klasikų klasiką. Tačiau ar yra kas naujo apie Maironį?

Drįstu taip klausti, nes įvairioms institucijoms atstovavę tyrėjai dažnai norėjo išspręsti ne ti(e)k Maironio kūrybos ar veiklos probleminius klausimus. Iš ne vieno pranešimo galėjome išskaityti kitą „didįjį klausimą“: atrodė, kad norima apsibrėžti savo santykį su šiuo klasiku, suvesti mokslinės karjeros „sąskaitas“ su tuo, kurio tekstai kūrė XIX–XX a. sandūros jaunųjų inteligentų „emocinę bendruomenę“ (Ramunė Bleizgienė); kurio klasikinė eilėraščių forma įsteigė atramą vėlesnėms rašytojų kartoms (Brigita Speičytė); kuris savąja *Trumpa lietuvių rašliavos apžvalga* yra ir vienas pirmųjų lietuvių literatūros istorikų.

Maironis. 1914. Atvirukas. LNB MS

Turbūt todėl apie Maironį norėjo ir nori kalbėti bene visi turintys ką nors bendra su literatūra, o šioje konferencijoje šie kalbėjimai neretai balansavo ant akademiškumo ir asmeniškumo, mokslo kalbos ir poezijos *pajautimų*, ant sveikinimų ir pasidžiaugimų bei kritinės refleksijos ribos.

Turint galvoje išlikusį reikalą paminėti Maironio svarbą, neatsitiktinai buvo fiksuojama jo kaip pradžios,

saulėtekio figūros amplua (Daujotytė, „Maironio epocha: nuo saulėtekio iki saulėlydžio“). Jo kaip šiuolaikiniam lietuviui trūkstamos vertybinės atramos poziciją sankcionavo ir Šidlauskas („Dėl Maironio vertybių“), o autoriaus kaip tradicijos tęsėjo ir vertėjo situaciją nubrėžė Speičytė („Maironis – literatūros tradicijos vertėjas“; šia tema ką tik pasirodė ir jos knyga *Anapus ribos: Maironis ir istorinė Lietuva*). Egidijus Aleksandravičius pranešimu „Tautinio naratyvo permainos – Maironio versija“ žvelgė į Mačiulį kaip į istorijos/tautos kūrėją; nors Maironio istoriniai tekstai (konkrečiai – *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*) istoriografiškai netikslūs, tačiau liaudyje išpopuliarinimą apie Vytautą Didįjį ir leidę kurti tautinį naratyvą, kuris ne mažiau svarbus nei „tikroji“ istorija. Visi šie pranešimai galėtų būti laikomi programiais, nes likusiuose arba buvo aptartami poeto kontekstai ir recepcija, arba bandoma kiek kitaip perskaityti lyriko eiles. Nors temos įvairavo, dalyvių lūpose vis skambėjo žodžiai apie

czius-Kozarynas, kalbėjęs apie artimus Maironio ir Jano Kasprowicziaus eilėraščius („Ties Keturių kantonų ežeru. Maironio ir Kasprowicziaus Alpių eilės“), ir Sándoras Földvari, lyginęs lietuvių poeto ir vengrų lyrikų kalbinių išteklių bei eilėdaros bendrybes, leidžiančias priartinti nutolusias literatūros istorijas („Maironio poetinių formų paralelės vengrų romantikų kūryboje“). Artimieji kaimynai latviai daugiau dėmesio atkreipė į Maironio recepciją savoje šalyje (Eva Eglāja-Kristone, „Maironis žino, kaip sušildyti“: Maironio recepcija Latvijoje“), apžvelgdami maironistikos leidimų ir tyrimų situaciją.

Panašiais lyginamaisiais ar recepcijos keliais bando eiti ir lietuvių literatūrologai. Išsamios bibliografijos (Romas Adomavičius), solidžios monografijos (Vanda Zaborskaitė), nuodugnių tekstų komentarų (Irena Slavinskaitė), plačiai aptartų eilėdaros ypatybių (Juozas Girdzijauskas) ir apskritai gausių įvairiaaspėkių Maironio gyvenimo ir kūrybos tyrimų

paminėjusi Vytautą Mačernį kaip galimą pirmąjį Maironio poetinės tradicijos tęsėją, į kontekstinių tyrimų lauką įrašytinas ir Algio Kalėdos pranešimas („Maironis ir lenkybė: poemos *Znad Biruty* kontekstai“). Genovaitė Dručkutė pasuko dar nepramintu keliu: ji analizavo du Maironio iš prancūzų kalbos verstus eilėraščius („Maironio prakalbinti prancūzų poetai: atsitiktinumai ar būtinybė“), čia smulkiai aptardama poeto-vertėjo pasirinkimus bei įvertindama vertimo kokybę.

Su pasiūlymais atidžiau žvelgti į tolimuosius, kitų literatūrų, kitų žanrų Maironio poezijos kontekstus sietinas ir noras kuo plačiau apžvelgti jo recepciją, kurios motyvams aptarti skirtų pranešimų šioje konferencijoje buvo daugiausia. Neretai klasikų *a priori* laikomas Maironis kažkaip natūraliai tapo tautos dainiumi, todėl labai svarbu klausti: kokie buvo/yra jo aktualizavimo mechanizmai? Amžininkų recepciją šimtmečių sandūroje ir padėtį literatūros lauke apžvelgė Aistė Kučinskienė („Maironis – kultūros lauko agentas: į(si)šventinimas, pozicijos užėmimas ir palaikymas“), Virginijus Gasiliūnas kalbėjo apie Emberono slapyvardžiu pasirašytą pirmąją egzaltuotos tonacijos publikaciją apie poeto eiles, pasirodžiusią *Lietuvių laikraštyje* („Pirmoji bendro pobūdžio publikacija apie Maironį (1905 m.)“). Kiek daug *pirmumo*, kai kalbama apie Maironį... Bleizgienės („Maironis ir moterys: XIX a. pabaišos – XX a. pradžios emocinė bendruomenė“) pranešimas padėjo pagrindus aiškinimuisi, kaip Maironio tekstai veikė jaunuosius *litvomanus*, kaip jis patvirtinamas ankstyvosios inteligentijos autoritetu ne tik biografiškai, bet ir minint poetą jų literatūros tekstuose. Jau moderniojoje ir šiuolaikinėje literatūroje reflektuojamą santykį su Maironiu svarstė Vijaletė Višomirskytė („Maironio poetinės parafrazės ir jo figūra modernistinėje Antano Škėmos ir postmodernistinėje Gintaro Beresnevičiaus kūryboje“). Beje, teiginys, kad „poetinių Maironio parafrazių galima rasti daugelio lietuvių poetų kūryboje“

Mylimą Nemun's... XX a. pradžia. Atvirukas. LNB MS

tarpusavyje „susišaukiančius“ pranešimus, todėl ir čia bus bandoma juos sugrupuoti.

Konferencija tarptautinė, septyni pranešimai skaityti svečių iš užsienio. Atrodo, kad dalis jų mus kreipia tikėtiniausia tolesnių maironianos tyrimų – lyginamųjų studijų kryptimi. Tenlink ir žengė Radosławas Okuli-

kontekste gali pasijusti kaip toj jūroj, „begalinėj, plačioj“. Belineka ne tiek ir daug: išsamiau tirti poeto kontekstus, imtis lyginimų, kreiptis į smulkesnes jau pažįstamų tekstų detales, susitelkti į mažiau tirtus žanrus (dramaturgiją, istorijos veikalus) arba kartotis. Apie bandymus geriau suvokti poeto epocha pradėjo kalbėti dar Daujotytė,

iš tiesų gali nuvesti į jau kultivuojamą, bet dar neišartą lauką – kaip ir kodėl net ir šiuolaikiniai rašytojai vis dar pasirenka Maironį atskaitos tašku, kūrybiniu „tėvu“ ar „protėviu“?

Kiti prelegentai žvilgsnį kreipė į autoriaus figūros tyrinėjimus, kritiką: Ramutė Dragenytė sklaidė apie Maironio įrašymo vadovėliuose, jo vartimo kanonu problematiką („Maironis literatūros istorijose“), į pačius naujausius laikus ir jų skaitytojo santykį su Maironiu kreipėsi Indrė Žakevičienė („Maironis recepcijos teorijos aspektu“), iškėlusį klausimą: „Kaip trečiame tūkstantmetyje skaitytojas kuria Maironį?“ Maironis išėivijoje – dar viena kelių pranešėjų tema, atskleidžianti, kad ne visos iš maironiano linkmių mums gerai pažįstamos (Dalia Kuiznienė, „Maironio patriotinės poezijos refleksija lietuvių išėivijos kritikoje“, Laimutė Adomavičienė, „Maironiana išėivijoje: apžvalginiai štrichai“). Taigi imtasi tirti ne tik Maironį, bet ir jo tyrėjus.

Paskutinis atskirai išskirtinai recepcijos blokas – Maironio tekstai ir folklorinė tradicija. Autoriaus dainomis virtusių eilėraščių ir jų recepcijos ypatumus aptarė Živilė Ramoskaitė („Maironio poezija kompozitorių ir liaudies kūryboje“), pademonstravusi dainuojamųjų eilių melodijų bei tekstų įvairovę, ir Gražina Kadžytė („Maironio poezijos tautosakinė būtis XX a. vyksme“), kalbėjusi apie poeto eilių dainavimą įvairiose kultūrinėse-istorinėse situacijose: „Maironio poezija įgyja tęstinumą, kurio svarbus laidas – tautosakinė panauda“. Į atskiro eilėraščio transformacijas liaudies recepcijoje dėmesys krypo Jono Šleki pranešime („Maironio eilėraščio 'Lietuva brangi' recepcijos metmenys“): žengiama į labai aktualią ir tirtiną sritį – kaip dėl tautosakėjimo ir cenzūros lyrika įvairiuose rinkiniuose įgauna skirtingus tekstinius pavidalus.

Matome, kad daugiausia tyrėjų nusikreipė į mažiau ištirtus Maironio kontekstus, tačiau Lietuvių literatūros Maironio muziejaus direktorė Aldona Ruseckaitė savo pranešimu („Neskelb-

ti tekstai – ar jie svarbūs Maironio vardui?“) parodė, kad ir tekstologai dar turi nemažai darbo prie neskelbtų ar ne galutinai išaiškintų autoriaus tekstų. Mat nebūtų Maironis „poėta“, jei nesiprašytų naujų atskirų eilėraščių ar poemų analizų. Vienas iš nedaugelio pranešimų apie eiles buvo Kęstučio Nastopkos („Komunikacija ir autokomunikacija Maironio lyrikoje“), pateikęs kelių Maironio eilėraščių poetikos ir turinio analizę, parodančią, kad net ir išnarstytose šio klasiko eilutėse dar turime į ką atkreipti dėmesį, kad dar galime sugrįžti prie mintinai mokamų eilių, jų ritmikos, rimavimo schemas: nereikia manyti, kad tai per daug paprasta ar įprasta. Papildomų reikšmių gerai žinomiems Maironio eilėraščiams bandė suteikti Eglė Keturakienė, skaičiusi poeto tekstus per intertekstualumo prizmę: pastebėtos paralelės tarp Maironio ir jo „įtakų“ – Ovidijaus *Metamorfozių*, Dante's *Dieviškosios komedijos*, Sarbievijaus poezijos („Intertekstualumas Maironio poezijoje: kūrybos ir laiko aspektas“). Siauriau, į vieną aspektą – griuvėsių motyvą – susitelkė Gintaras Lazdynas, savaip skaitęs „Trakų pilį“ ir pateikęs netikėtą interpretacijos versiją („Griuvėsių motyvas ir Maironio „Trakų piliš““). Šis pranešimas tilptų ir į lyginamųjų maironiano studijų paradigimą, mat bandant suvokti lietuvių lyriko eiles, pasitelkiamas ir užsienio poetų bei filosofų arsenalas.

Lyrikos kalbos subtilybes ir santykį su kontempliatyviaja, Rytų lyrika ir filosofija savo pranešime akcentavo ir Regimantas Tamošaitis („Kalbos gėlmė Maironio eilėraštyje“). Prie atidžiojo skaitymo, ne kontekstinio Maironio portreto, galėtume priskirti ir vienintelį kalbinį Jurgitos Venckienės pranešimą („Jono Mačiulio-Maironio rašomoji kalba“), kuriame sekama

Maironio spausdintų tekstų kalbos kaita ankstyvuojų kūrybos periodu. Dar vieną su kalbos problemomis susijusį pranešimą atvežė Pawełas Bukowiecas („Kalba kaip kliūtis, arba Kretingos kapinių įrašai“); galbūt kalbama buvo ir ne visai (ar visai ne) apie Maironį, tačiau kontekstas artimas (lietuvių–lenkų kalbų santykis

Trakų pilies griuvėsiai. XX a. pradžia. Atvirukas. LNB MS

XIX a.). Ne atskiro eilėraščio, bet viso ciklo struktūros tyrimą pateikė kita viešnia iš užsienio (Monika Pokorska-Iwaniuk, „*Pavasario balsai* kaip poetinis ciklas“). Tačiau teigdamą, kad „*Pavasario balsai* analizuojami iš pozicijos, kuria iki šiol nesugundė literatūros tyrėjai: atskirų eilėraščių lyrinis subjektas vertinamas kaip viso rinkinio kūrybos subjektas bei susiejamas su autoriumi, kaip pastarojo subjekto reprezentantu“, Iwaniuk teisi nebent tokiu atveju, jei turimas galvoje ne lietuvių literatūrologijos kontekstas. Dar Slavinskaitė Maironio *Raštų* komentaruose yra kėlusi panašią idėją, taip pat apie autoriaus lyrinį subjektą kaip autoriaus-kūrėjo projekciją savo monografijoje rašiusi ir Zaborskaitė, ja seka kiti tyrėjai. Mums ši vieta svarbi, nes tendencija pastebima ne tik šiame pranešime: atrodo, kad būsi pirmas, kažką tikrai atradęs, ištyręs, pastebėjęs... Tačiau kalbame apie „lietuviškąjį Schakespeare'ą“, todėl verta pasidomėti jau aptartais dalykais, mat išlieka nemaža tikimybė, jog iš tokios gausos apie Maironį kalbėjusiųjų kas nors taip pat buvo pastabus.

Pranešimų apie Maironio dramatur-

giją potemę išskyrė ir organizatoriai, rezervavę jims atskirą sekciją, nors apie teatrinis veikalus kalbėta ir kituose posėdžiuose. Į Maironio dramų personažų charakterius kreipėsi Aušra Martišiūtė-Linartienė („Dramatiškasis Maironis: dramtizmo horizontai Maironio dramose“). Petras Bielskis („Maironio dramos socialumas“) bandė „atgaivinti“ Maironio draminių veikalų svarbą: nors ir nesusilaukęs plataus pripažinimo kaip dramaturgas nei gyvenamuoju metu, nei vėliau, jis net galėtų būti pavadintas lietuvių dramaturgijos pradininku. Panašią poziciją palaiko ir Aurelija Mykolaitytė („Maironio dramaturgija: istorijos tragizmas“), mananti, kad Maironis, savo dramose „keldamas politikos moralumo klausimą, rodydamas konfliktus, liudijančius ne didingą istoriją, o ribotų galimybių žmogų istorijoje, galėtų būti įdomus ir šių dienų skaitytojui ar žiūrovui“. Šis teiginys tarsi iliustruoja bendrą visų dalyvių nuotaiką: reikia grįžti prie Maironio dramaturgijos ir atidžiau ją analizuoti. Eligijus Daugnora („Maironio dramaturgija ir religinė drama“) prisideda prie naujų autoriaus teatrinis veikalų tyrimų, įrodydamas, kad *Kame išganymas* galėtų būti analizuojamas religinių dramų kontekste ir atitinka šiam žanrui keliamus reikalavimus. Ne šioje sekcijoje, dar pirmą dieną skaitytas Vidos Bakutytės pranešimas („Maironis ir kai kurie teatrinio bei muzikinio sąjūdžio aspektai (XIX a. pab. – XX a. I pusė)“ skirtas apžvelgti Maironio dramų ir libretų (ne)pritaikymus teatrui jo gyvenamuoju metu ir bandoma atsakyti į klausimą: kodėl Maironis ne itin gerai priimtas režisierių, nors „galima išvelgti didesnę šios poeto meninės veiklos svarbą nei ta, kuri neretai skelbiama, vien perrašant ankstesnius šaltinius, jų neverifikuojant“? Ir čia praverstų šioks toks ekskursas – vieną iš antrosios dienos inauguracinių kalbų sakęs Stancikas, kalbėdamas ne iš Maironio tyrėjo, bet iš „vartotojo“ pozicijų, kiek kitaip išvaizduoja Maironio recepciją tarpukario Lietuvoje: jam pastarojo dramos

rodosi buvusios sėkmingos, tik pačiam Maironiui nepatikusios. Matyt, Maironio figūros ambivalentiškumas net ir tuos pačius reiškinis leidžia interpretuoti visiškai priešingai: kai kam jis tyrimų objektas, o kai kurių sąmonėje – beveik patosiškai mylimas (ar turimas mylėti) tautos dainius, kone mitologizuota figūra, kuriai „negalioja“ faktai.

Pasiūlymų atidžiau skaityti ne autoriaus eiles, bet kitų žanrų tekstus būta ir daugiau – tokia linkme kreipė Povilo Lasinsko pranešimas apie maironiškąją istorijos sampratą („Maironio istorinis romantizmas“): net ir žinomiems veikalams esą dar trūksta ištirtumo iš įvairesnių perspektyvų, mat nors Maironio istorijos ir nebuvusios traktuojamos kaip „tikrosios“, veikia kaip poetinės, šiuo atveju praverstų užsidedi istorikų akinis. Tačiau ne visus „naujus“ atigrėžimus į Maironį taip lengva priimti. Tikriausiai dėl *jautrumo* (sunku rasti tinkamesnį žodį) Maironio atžvilgiu Stepahno Kesslerio pranešimas „Maironis’ Poetry in the Shadow of Romanticism“, kuriame svarstyta autoriaus periodizacijos dilema ir visa XIX a. lietuvių lyrika bandoma sudėlioti į epochų dėžutes (pranešime – diagramas), atrodo kaip žvilgsnis iš per toli, erelio skrydžio, atsitolinus, *nejaučiant*.

Antra vertus, nors konferencijoje didžiaja dalimi kalbėta apie Maironio – literato – tapatybės dalį, vien antrosios dienos aplinka neleido pamiršti ir Mačiulio kunigystės. Viena iš sekcijų skirta būtent dvasininko portretui aptarti, nors pranešimų apie teologinius dalykus būta daugiau. Dar pirmą dieną Dalia Čiočytė svarstė šį problemišką rašytojo-kunigo santykį ir nagrinėjo galimas kunigo projekcijas eilėraščiuose („Poeto kunigo savimonė Maironio lyrikoje“), o antrosios dienos plenariniame posėdyje Irena Buckley pristatė savo Mačiulio pamokslų tyrimus ir galimus jų šaltinius („Maironio lietuviškųjų pamokslų kontekstai“). Perėję į teologijai skirtą konferencijos sekciją matome, kad kai kurie pranešimai skamba gana provokatyviai – štai

Gediminas Mikelaitytis kalbėjęs tema „Kam reikalinga Maironio teologija“. Tačiau tema „įžūli“, o atsakymas paprastas – reikia ją tirti, kad būtų galima pridėti naujų reikšmių jo kūrybos ar asmenybės interpretacijoje. Panašiai apie Maironio teologiją atsiliepia ir Rimas Skinkaitis („Maironio paveldas teologijos ir socialinių santykių srityse“), kuriam norisi „atskleisti jo akademinę veiklą bei svarų indėlį lietuvių švietimo ir sąmoninimo procese“, nors kartu šie teologiniai ir socialiniai Maironio veiklos aspektai gali prisidėti ir prie įvairiapusiškesnio kūrybos supratimo. Vilma Žaltauskaitė šioje sekcijoje kalbėjo kiek iš kitos varpinės: aptardama dvasininko situaciją XIX–XX a. sandūroje, Maironio amžininkų – pirmųjų *litvomanų* – kartos savitumus („Maculewiczius. Maironis. Mačiulis. Socialinis Romos katalikų dvasininko portretas XIX a. pab. – XX a. pr. Lietuvoje“).

Iš aptartų pranešimų kiekio regisi – žmonės (taip pat ir mokslo) dar nori kalbėti apie Maironį. Ar tikrai nori? Dalyvių gausa ir dėl šios priežasties radęsis laiko trūkumas dažnai neleido išsilypsnoti rimtesnėms diskusijoms, kurios, matyt, geriausiai būtų atskleidusios, ko mes norime iš tolesnių Maironio tekstų ir jo epochos tyrimų. Kad (bendra?) vizija yra, matome iš pasikartojančių temų ir problemų, keliamų panašių klausimų ir noro atidžiau skaityti žinomus ir ne tiek žinomus tekstus. Tačiau kartais rodėsi, kad nuo Maironio „naštos“ esame pavargę, kad atiduodame jam duoklę, net ir nebe norime *klibinti* nusistovėjusių klasiko padėčių mūsų literatūrinėje sąmonėje. Gal dėl to ir beveik visuose pranešimų pavadinimuose iškeltas Maironio vardas, tačiau kai kuriuose apie jį kalbėta mažai. Ir tenesupyksta konferencijos dalyviai – ne visi pranešimai buvo vienodai kokybiški, būta ir nevisai aiškių interpretacijų, „pritempimų“, kai vis dėlto norėjosi „prisitraukti“ patį Maironį: „Šalin, nusiminę dūsavimai skaudūs! / Jie silpnina dvasią paikai“, „Į darbą, į darbą, kaip Dievas įsakė, / Su tekančia saule vilties“.

Naujausi lituanistikos atradimai: XI Jurgio Lebedžio skaitymai

ŽIVILĖ NEDZINSKAITĖ

Lietuvoje kasmet surengiama daugybė konferencijų, skirtų atskiriems lituanistikos aspektams. Viena jos šakų yra ir senojo paveldo tyrimai. Per dvidešimt nepriklausomybės metų atlikta fundamentinių darbų, išleista svarbių veikalų, tačiau daliai šios srities tyrimų rezultatų iki šiol trūksta sklaidos Lietuvos visuomenėje, jų interpretacijų, atgarsių, diskusijų, kurios pasiektų ne tik siaurą tam tikrų sričių mokslininkų ratą, bet ir mokytojus, studentus, kitų mokslo sričių tyrėjus, galų gale – tais klausimais besidominčius. Tad, nors į mokyklų programas jau įtraukta nemažai reikšmingų LDK epochos tekstų, senosios literatūros problemos vis dar lieka savitame užribyje, o senoji raštija daugeliui tebėra *terra incognita*. Kaip tik todėl 2012 m. lapkričio 23 d. Lietuvos literatūros ir tautosakos institute buvo surengta mokslinė konferencija *Naujausi lituanistikos atradimai ir šiuolaikinė istorinė vaizduotė (XI Jurgio Lebedžio skaitymai)*. Joje buvo pasidalyta paskutinių metų lituanistikos atradimais, kurie iš esmės gal ir nekeičia nusistovėjusio literatūros, raštijos, istorijos, kultūrinių procesų ar dailės kanono, tačiau papildo juos naujomis detalėmis, paaiškina ir praplečia kai kuriuos iki šiol žinotus faktus ir reiškinius, leidžia juos naujai permąstyti, interpretuoti, ieškoti jų vietos mūsų istorinėje vaizduotėje.

Taip jau sutapo, kad konferencija vyko simbolinę dieną. Būtent lapkričio 23 d. yra gimę dvi lituanistikai

svarbios asmenybės – Jonas Basanavičius (1851) ir Vytautas Kubilius (1926). Smagu ir reikšminga, kad į konferenciją susirinko mokslininkai iš šešių Lietuvos mokslo institucijų, o jų pranešimų temos aprėpė tris šimtus metų: nuo XVI iki XVIII a. pabaigos.

Sveikinimo žodžius konferencijos dalyviams tarė Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto direktorius Mindaugas Kvietkauskas, ilgą laiką Lebedžio skaitymais rūpinęsis, dabar Mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos direktorius Sigitas Narbutas ir Senosios literatūros skyriaus vedėjas Mintautas Čiurinskas. Ypač aktualiai, tarsi įžanga į konferencijos pranešimus nuskambėjo Narbuto mintis, kad lituanistikoje naujų atradimų padaroma kone kas dieną, tačiau juos susisteminti, aktualizuoti, nurodyti jų vietą ir svarbą mūsų istorijos raidoje ar Europos kontekste yra nemenkas mokslininkų laukiantis iššūkis.

Konferencijos programa susidėliojo chronologiškai nuo XVI iki XVIII a. Pirmoje dalyje pranešimą intriguojančiu pavadinimu „Geri ir negeri Gerojo Lietuvos darbai ir kitos įdomios XVI a. pabaigos istorijos“ skaitė Darius Antanavičius (Lietuvos istorijos institutas). Mokslininkas aptarė 1592 m. paskelbtą pirmąjį Lietuvos istoriografijoje spausdintą teminį istorinių dokumentų rinkinį, kurį parašė Geruoju Lietuviu pasivadinęs LDK raštininkas Elijus Pielgrzymowski. Pranešimo autorius nurodė sudėtingą knygoje esančių dokumentų, taip pat autorinio

teksto provenienciją, atskleidė lyg dektekyve susipynusius tuometinių valstybės veikėjų Pielgrzymowskio, Jurgio Radvilos ir Venslovo Agripas santykius bei jų indėlį į lotyniškąją LDK raštiją. Kęstutis Gudmantas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) supažindino su iki šiol nežinotu Lietuvos metraščių Plačiojo sąvado nuorašu, kuris šiuo metu saugomas Valstybiniame archyve Krokuvėje „Sanguškų giminės archyvo“ fonde. Po kruopščių tyrimų pasirodė, kad fragmentą sudaro beveik visas Plačiajame sąvade perdirbto *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraščio* tekstas. Mokslininkas pabrėžė, kad surastasis nuorašas leidžia sugrįžti prie Plačiojo sąvado genezės, turinio, kalbos ir kitų klausimų, o paieškos Sanguškų ir kituose Abiejų Tautų Respublikos diduomenės archyvuose gali pateikti ir daugiau staigmenų. Pirmąją dalį baigė Vytauto Ališausko pranešimas „Šis tas nauja apie Vytauto Didžiojo (ne)motiną“ (Vilniaus universitetas). Jame analizuotas Viduriniojo Lietuvos metraščio sąvado pasakojimas apie Kęstučio ir Birutės santuoką. Pranešėjo manymu, šis sakinys kilmės epizodas skirtas pabrėžti Kęstučio valdžią Žemaitijoje, bet ne informuoti apie Vytauto gimimo aplinkybes. Jame taip pat galėjo būti išsaugoti ir tikėtini faktai apie Birutės pasipriešinimą bei prievartinį jos išsigabenimą. Palangoje dar XVI a. pradžioje klestėjęs kultas buvo suvoktas kaip skirtas kunigaikščienei, juo remiantis į sakinį pasakojimą įterptas teiginys apie pastarosios sudievinimą. Pranešėjas mano, kad kaip tik taip buvo sulietos Kęstučio žmonos, reikšmingo vietinio kulto adeptės, ir jėzuitų šaltiniuose minimos veikiausiai kuršių kaimenės deivės Birutės figūros. Vėliau vadinamajame Birutės kalne pastatyta koplyčia, dedikuota šv. Jurgiui – kaimenės globėjui, turėjo išstumti ikirikriščioniškos kaimenės deivės Birutės kultą, tačiau jo neištūmė – pastarasis tik įgavo sinkretinių bruožų.

Antroji konferencijos dalis buvo skirta XVII a. atradimams. Eglė Patie-

jūnienė (Lietuvos edukologijos universitetas) analizavo Lietuvoje visai nežinomo autoriaus Vilniaus akademijos Teologijos fakulteto studento Pranciškaus Malkoto poezijos rinkinį *Karo su turkais ir Livonijos karų balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių*, reprezentuojantį literatūrinės dainos žanrą XVII a. Lietuvoje. Svarbu ir tai, kad Malkoto *Balsas* keliomis ryškiomis detalėmis papildė žymiojo karvedžio Jono Karolio Chodkevičiaus paveikslą, taip pat suteikia naujų žinių apie XVII a. LDK bajorijos mentalitetą. Mintautas Čiurinskas (LLTI) aptarė žymaus XVII a. LDK jėzuito Mikalojaus Lancicijaus biografijas. Naujausių tyrimų duomenimis, kuriuos papildė iki šiol beveik nežinomi tekstai, šiai neilinei asmenybei buvo skirta daugiau biografinių tekstų nei bet kuriam kitam LDK XVI–XVII a. asmeniui. Živilė Nedzinskaitė (LLTI) kalbėjo apie į mokslininkų akiratį iki šiol nepapulusį, neskelbtą ir netirtą žymaus XVII a. LDK poeto Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus bendramokslio Vilniuje Pauliaus Kozlovskio laišką jam. Pranešėja akcentavo, kad Kozlovskio laiškas ne tik papildė gausų Sarbievijaus korespondentų sąrašą, bet ir atskleidžia įdomių faktų apie Lancicijaus veiklą (ypač jo dėka vykusius stebuklingus išgijimus), suteikia naujų duomenų apie Lietuvos provincijos jėzuitus. Nijolė Klingaitė-Dasevičienė (VU) XVII a. tematiką baigė pranešimu „Vladislovo Vazos gyvenimo

mo refleksijos XVII a. lotyniškose LDK panegirikose“. Ji nurodė, kad Vladislovas Vaza buvo daugiausiai literatūrinio dėmesio sulaukęs XVII a. LDK valdovas: su juo ir jo šeimos nariais susiję net 45 įvairūs kūriniai lotynų kalba. Mokslininkė trumpai aptarė pagrindinius valdovo gyvenimo įvykius ir jiems skirtus veikalus, gilinosi į Vladislovo Vazos kaip valdovo, kario ir žmogaus vaizdavimą XVII a. literatūroje.

Trečioji konferencijos dalis persikėlė į XVIII a. Lina Balaišytė (Lietuvos kultūros tyrimų institutas) aptarė dviejų XVIII a. dailininkų – Stepono Cybulskio ir Johanno Sebastiano Dūro, dirbusių Jeronimo Florijono Radvilos dvare, laiškus patronui. Pranešimo autorė parodė, kad LDK dailininkų laišakai yra retas istorinis šaltinis, suteikiantis galimybę aptarti dailininko savivokos ir statuso klausimus. Šiuo požiūriu ypač iškalbinga Cybulskio biografija: jis buvo įkalintas dėl bandymo pabėgti iš patrono dvaro. Būtent ji galėtų būti traktuojama kaip išskirtinis dvaro valdinio atvejis ir griežtos dailininko kontrolės pavyzdys. Žavinta Sidabraitė (Klaipėdos universitetas) kalbėjo apie Kristijono Gotlybo Milkaus *Miβknygų* šaltinį. Mat 1800 m. Karaliaučiuje išleistas pamokslų rinkinys *Miβknygos* yra Milkaus atliktas laisvas Dolcingo kunigo Johanno Gottlobo Heymo pamokslų rinkinio vertimas. Kadangi Heymo postilės Prūsijoje buvo itin populiaros paskutiniuosius tris XVIII a. dešimtmečius ir jų buvo išspausdin-

ta bent trejetas variantų, kiekvienas kurių buvo perleistas pakartotinai po keletą kartų, nebuvo aišku, iš kurio Heymo postilės leidimo Milkus vertė. Mokslininkė Vokietijos bibliotekose aptiko Milkaus vertimo šaltinį ir naujai aptarė ne tik *Miβknygų* struktūros ypatybes, bet ir nustatė originalius bei verstinius pamokslus. Konferenciją baigė Dalia Dilytė-Staškevičienė (LLTI), perskaičiusi pranešimą „Kristijono Donelaičio pasakėčių parašymo laikas“. Ji paneigė išgalėjusią nuomonę, kad pasakėčios buvusios parašytos Donelaičio kūrybinio kelio pradžioje ir yra silpnesnės už *Metus*. Remdamasi gausiais pavyzdžiais pranešėja įrodė, kad pasakėčių eilėdara ir kalba niekuo neatsilieka nuo *Metų*, tad pasakėčių parašymo laikas tebelieka nežinomas.

Ar šios konferencijos dalyvių pranešimuose išsakyti teiginiai kaip nors esmingai keičia senosios Lietuvos raštijos ir kultūros istoriją? Žinoma, ne. Tačiau būtent tie mažieji atradimai plečia ir gilina žinias, išspraudžia vieną kitą akmenėlį į ištrupėjusią mūsų istorinės vaizduotės mozaiką. Kaip tik jie leidžia suprasti, kiek daug dar nežinome, kiek dar galima ir reikia nuveikti senosios literatūros ir raštijos plotuose. O faktas, kad skirtingų, nors ir humanitarinių mokslo įstaigų atstovai dalijosi patirtimi, bendravo, diskutavo, yra neabejotinai rimtas žingsnis link tolesnių darbų ir siekių, link didesnių tikslų, kuriuos gal ir bus įmanu realizuoti ateityje. ❧

Didysis karas, arba Keista konferencija

SIGITAS JEGELEVIČIUS

Vaikystėje ir ankstyvoje paauglystėje tvirtai žinojau kiek daugiau nei prieš tris dešimtmečius vykus Didįjį karą, kurio epizodas 1915 m. vasaros pabaigoje rutuliojosi Tėviškės laukuose. Turėjau tris nesproguusias vokiečių artilerijos sviedinių galvutes iš skaitstvario, rastas Drivės kalno arime (kalno pašlaitėse vingiavo rusų apkasai). Keli bendrakaimiai padėjo savo galvas šio karo frontuose. Apie jį žinojau nemažai. Kaime buvo keletas Didžiojo karo veteranų, – su vienu kitu vasaromis ganiau karves. Vėliau kartu eidavau į kolchozo naktigones: pokalbiams laiko buvo apščiau. Jie savo tarnybą Rusijos kariuomenėje ir dalyvavimą kare laikė normaliu dalyku, prisimindavo karo epizodus, kurie mane domino. Iš jų sužinojau, kad valsčiuje vyrų, arklų bei vežimų mobilizacija vyko

tvarkingai, be ekscesų. Kiekvienam mobilizuotam arklų kinkiniui reikėję duoti po vyrą ne karo prievolinką. Vienam kinkiniui neatsiradus važnyčiotojo (tai nebuvo prievolė ir pagyvenę vyrai vengė tokio rizikingo paveldimo), mano gimtojo kaimo seniūnas juo paskyrė savo 18-metį sūnų, kuris 1915 m. rudenį, rusams pasitraukus iš Lietuvos, negalėjo grįžti namo, stojo į kariuomenę savanoriu ir tarnavo už algą. Į tėviškę sugrįžo tik po ketverių metų. Buvo dar bent trys kaimo vyrai, tarnavę tose pagalbinesse pafrontės gurguolėse. Žinojau apie kazoką Kuzmą Kriučkovą, pirmąjį Didžiojo karo didvyrį, savo žygdarbį atlikusį Lietuvos teritorijoje, kurio atvaizdas puikavosi ant pigių kareiviškų papirosų dėžutės. Veteranai karą vadino Didžiuoju. Daug vėliau jau iš knygų

sužinojau, jog bolševikai po 1917 m. spalio perversmo jį pavadino Imperialistiniu karu. Paskui dar paaiškėjo, kad tą karą reikia vadinti Pirmuoju pasauliniu karu. Šį pavadinimą man ir teko įsikalti į galvą.

Taip pačioje Rusijoje Didysis karas buvo nustumtas į tautos istorinės atminties užribį. Karo dalyviai vengė pasakoti apie dalyvavimą kovos veiksmuose, ypač apie gautus apdovanojimus. Gal visuomeniškai net nepadoru buvo užsiminti dalyvavus Imperialistiniame kare. Niekas jų ir nevadino karo veteranais. Viešojoje erdvėje buvo keliami ir liaupsinami tikri ar menami Rusijos broliūdiško pilietinio karo didvyriai. Didžiojo karo atminimą puoselėjo tik gausi rusų emigracija Europoje, Rusijoje oficialiai vadinta baltąja emigracija. Pasirodo, kad Rusijoje šis karas jo vyksmo metu buvo vadinamas Antruoju Tėvynės karu (skaičiuojant nuo 1812 m. Tėvynės karo) ir netgi Didžiuoju Tėvynės karu. Taigi Stalinas nebuvo išradingas taip

Konferencijos *Pirmasis pasaulinis karas. Bendra istorija. Bendra atmintis* mini afiša

pavadinęs 1941–1945 m. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karą. Ir garsioji rūsti daina *Священная война* („Šventasis karas“) patyliukais iš to Imperialistinio karo pasisavinta. Ir Tarybinės armijos renginiuose skambėjęs graudžiai melodingas maršas (*Прощание славянки* – „Slavaitės atsisveikinimas“) iš ten.

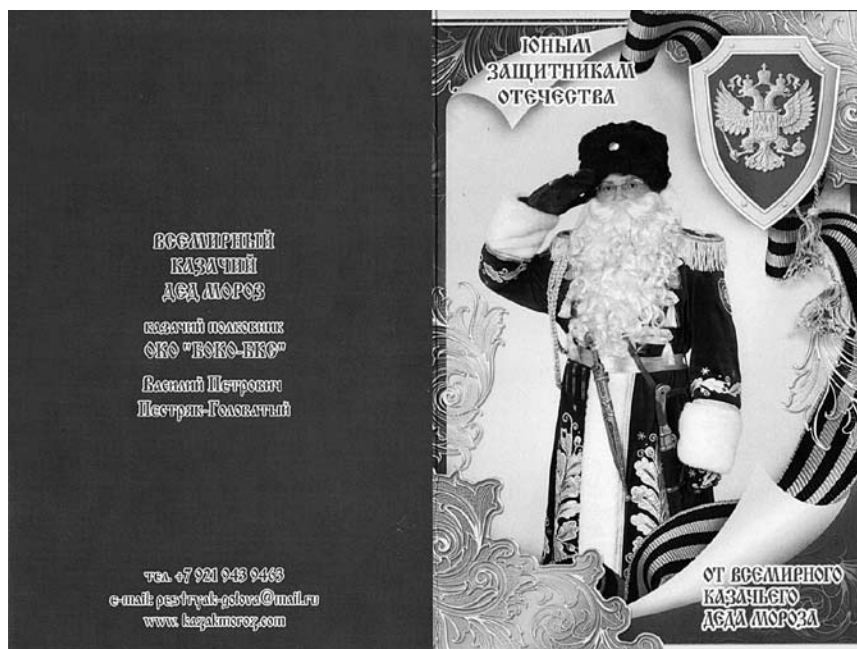
Lietuvių istorinėje atmintyje nutylėjimu buvo ištrintas (tai prasidėjo dar iki sovietmečio) anuo metu žmonėse natūraliai gyvavęs požiūris į Rusijos kariuomenę kaip savą, nes joje Didžiojo karo metu tarnavo per 60 000 lietuvių, taigi prasidėjusį karą jie priėmė lyg savos valstybės karą su išorės priešu. Už lojalumą imperijai tikėtasi autonomijos. Sovietinė mokykla padarė savo: giliai įdiegė Pirmojo pasaulinio

lapkričio 9 d. dalyvauti tarptautinėje konferencijoje *Pirmasis pasaulinis karas. Bendra istorija. Bendra atmintis*. Laiške buvo ir standartinė, bet rengėjų požiūrį išreiškianti frazė: „Mes įsitikinę, kad Jūsų dalyvavimas konferencijoje leis jai tapti reikšmingu ir visuomenei naudingu įvykiu“. Toks rengėjų įsitikinimo pareiškimas turėjo pamalontinti ne vieną laiško adresatą. Konferencija turėjusi vykti Vytauto Didžiojo karo muziejuje Kaune, bet spalio 23 d. laišku pranešta, kad konferencija vyksianti Vilniuje *Crowne Plaza* viešbučio Konferencijų centre. Lapkričio 8 d. gavau jau tradiciniu paštu atsiųstą vardinį puošnų kvietimą. Lyg kažkas būtų labai norėjęs ir siekęs, kad būtinai ateičiau į tą konferenciją. Keista pasirodė konferencijos pradžia (12-a valanda),

tai mokslinė konferencija, pabrėžiamas tik jos tarptautiškumas. Beje, ši rudenį tai nebe pirmas Vilniuje konferencijos pobūdžio renginys, kurį finansavo Rusijos Federacijos ambasada.

Erdvioje salėje – per 100 kostiumuotų vyriškių (daugiausia pagyvenusių, bet buvo ir jaunų), viena kita ponija ir dar apie dešimtį *юных следопытов* (jaunųjų pėdsekių), kuriuos rikiavo ir tvarkė medaliu pasidabinusi moteris. Publikos dauguma rusakalbiai (ne daugiau tuzino buvo tokių, kurių gimtoji kalba lietuvių). Po kuluarus ir salę, kol prasidėjo konferencija, save demonstruodami be perstojo vaikštinėjo uniformuoti du aukšto karinio laipsnio kazokai, nes norėjo būti matomi (kepurių lankai ir lampasai ne kazokams įprastos raudonos, bet mėlynos spalvos).

Konferencija iš daugelio panašių pirmiausia išsiskyrė tuo, kad programoje numatyti net 8 *sveikinimo žodžiai* ir du *baigiamieji žodžiai*. Beveik taip ir buvo. Tam buvo skirta visa valanda. Konferencijos dalyvius sveikino ne tik Vytauto Didžiojo karo muziejaus direktoriaus pavaduotojas Arvydas Pociūnas, lietuviškai pirmininkavęs visai konferencijai, bet ir ist. m. dr. N. Naročnickaja – Istorinės perspektyvos fondo prezidentė (Maskva) ir Demokratijos ir bendradarbiavimo instituto direktorė (Paryžius), krikščioniškųjų konfesijų Lietuvoje dvasininkų atstovai (nuo Lietuvos evangelikų liuteronų kalbėjo jo Ekselencija vyskupas Mindaugas Sabutis), Rusijos Federacijos ambasadorius Lietuvoje Ekselencija Vladimiras Čchikvadze, Latvijos brolišku kapų komiteto vadovas Eiženas Upmanis, Lenkijos kariuomenės muziejaus atstovas Mikolajus Kubackis (vienintelis prelegentas, žvaliai skalęs angliškai, kiti kalbėjo lietuviškai ar rusiškai, nes buvo sinchroninis vertimas). Sveikinimo kalbos apgalvotos, korektiškos, stengtasi kalbėti tik apie karo dalyvių, jame žuvusiųjų atmintį bei pagerbimą. Tokia pat korektiškai aptaki buvo ir Rusijos Federacijos ambasadoriaus Lietuvoje kalba (svarbiausia, kad mes čia susitikome pa-

Viso pasaulio kazokų Senio Šalčio reklaminis lankstinukas

karą pavadinimą, pernelyg sureikšminamo vadinamąją kaizerinę okupaciją, beveik nieko nebylodama apie ištisius metus Lietuvoje vykusias aršias Didžiojo karo kovas. Paklauskite gatvėje apie Didįjį karą. Geriausiai atveju jums papasakos apie Vokietijos ir SSRS 1941–1945 m. karą, vadintą Didžiuoju Tėvynės karu.

Spalio 4 d. gavau Karo paveldo instituto elektroninį laišką, kviečiantį

bet ko tik nebūna. Kvietimo viršelyje išvardinti konferencijos rengėjai: Karo paveldo institutas, Vytauto Didžiojo karo muziejus, Фонд исторической перспективы (Maskva) su taikos balandžiu emblemoje, Institut de la Démocratie et de la Coopération (Paryžius?) ir apačioje kukliai pažymėta, kad konferenciją remia Rusijos Federacijos ambasada Lietuvoje. Nei kvietimuose, nei programoje nepažymėta, kad

kalbėti, pasvarstyti, pamąstyti; tarp Lietuvos ir Rusijos yra bendra istorija, bendra atmintis ir bendra ateitis; istorija turi jungti, o ne skirti). Rašytojas, Baltarusijos televizijos programų vedėjas V. Bondarenko, vedęs mintį nuo Rytuose užmirštos Didžiojo karo istorijos iki bendros Europos tautų atminties, vienintelis iš visų prelegentų nuosekliai šį karą vadino Didžiuoju, pabrėždamas, kad visi mes esame Didžiojo karo paveldėtojai ir priminė, jog Europoje Didžiajame kare žuvusiųjų atminimo diena – lapkričio 11-oji, bet Rytuose šiai atminties dienai dar nėra vietos. Beje, vienintelė Naročnickaja, kviesdama atsistoti į ano karo metu gyvenusių žmonių vietą, atkurti gyvusių žmonių paveikslus pagal asmeninės kilmės dokumentus (laiškus, dienoraščius), kviesdama bendradarbiauti, tyrinėti, statyti paminklus, nesusilaukė nuo slystelėjimo į politizaciją (esą anglosaksai dabar labai ramiai padarę tai, ko vokiečiams du kartus nepavyko pasiekti savuoju *Drang nach Osten*; Versalio taika be Rusijos – tai istorinė neteisybė, taip Versalio taikoje buvęs įdėtas naujo karo grūdas). Jos baigiamasis žodis buvo kur kas santūresnis, bet vis vien pamokomas (kiekvienoje šalyje buvo, yra ir bus savas požiūris į istoriją. Nereikia smerkti savęs, savojo krašto, o ramiai žiūrėti į istoriją, bliviai kurti ateities koncepciją).

Pranešimus pradėjo dr. Algimantas Kasparavičius („Didysis karas ir Lietuva: Faktai ir istorinės atminties metamorfozės“). Jis kalbėjo įdomiai, bet panašu, kad nepadarė reikiamo įspūdžio daliai rusakalbių klausytojų, neturinčių bendro Lietuvos istorijos supratimo. Iš lietuvių pusės pranešimus dar skaitė kauniškiai Marius Pečiulis (apie karo veiksmus 1914 m. rugpjūtį–spalį Pietų Lietuvoje), Pociūnas (apie tragišką lietuvių karių Rusijos kariuomenėje likimą 1914 m. rugpjūtį–lapkritį), Jonas Monkevičius (apie Kauno tvirtovės aeronautikos

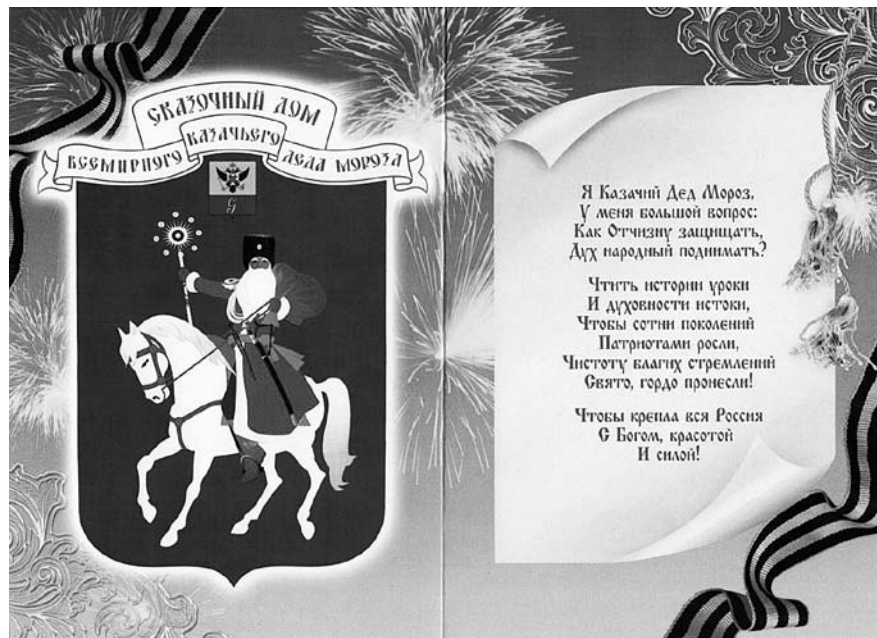
būrį). Buvo pranešimų apie Pirmojo pasaulinio karo istoriografijos problemas (E. Rudaja), apie rusų fortifikaciją, ruošiantis karui, Gardino ir Osoveco tvirtovės (S. Pivovarič ir A. Wap), karo atminimo atgimimą ir išsaugojimą (Upmanis), Rusijos karinius memorialus Europoje (E. Bondareva). Šie prelegentai, išskyrus Kasparavičių, beveik nevarė Didžiojo karo pavadinimo, vadindami jį tik Pirmuoju pasauliniu karu. Jų sąmonė dar turėtų subrandinti poreikį grįžti prie to karo istorinio pavadinimo.

Pranešimams buvo skirta nuo 10 iki 20 minučių. Taigi daugelis prelegentų neturėjo erdvės išplėtoti savo teiginių. Užtat šią tarptautinę konferenciją tikslinga būtų vadinti pažintine.

Konferencijos pabaigoje programo-

Baltijos kazokų apygardą, paminėjęs, jog Pirmojo pasaulinio karo pirmasis muziejus įkurtas Instenburge (Čerņiachovske), kur išpirktas pastatas, kuriame dislokavosi Rusijos 1-osios armijos štabas, paminėjęs paminklą žuvusiems Goldapės–Gumbinės kautynėse, grand-daktaras kalbą užbaigė patriotiškai: *Казакам стоять на рубежах Балтии!* („Kazokai stovės prie Baltijos sienų!“). Štai kodėl šito kazokų pulkininko uniformos kepurės lankas ir kelnų lampasai ne raudoni, bet mėlyni. Baltijos sargybiniai. Beje, konferencijos kuluaruose platintuose lankstinukuose šis Baltijos kazokų pulkininkas prisistato Pasauliniu kazokišku Seniu Šalčiu!

Ekscelencija ambasadorius konferencijos dalyviams ir svečiams dovano-

Viso pasaulio kazokų Senio Šalčio reklaminis lankstinukas

je buvo numatyta Atskirosios Baltijos kazokų apygardos kazokų pulkininko Vasilijaus Pestriak-Golovatyj kalba. Jis buvo pristatytas kaip Peterburgo bajorų susirinkimo (asamblėjos) vice-vadovas, kultūrologijos srities filosofijos grand-daktaras. Pristatęs Atskirąją

jo 100 egz. Arvydo Pociūno knygos rusišką versiją – *Ад войны у Ковенской крепости. 1915 год: Историческая реконструкция событий* (2012, pirmoji laida). Knyga puošniai išleista *при поддержке* (finansškai remiant?) Rusijos Federacijos ambasada. ❧

Apie vienijamą Europą

KORNELIJUS ILGAVA

Kartais politinių įvykių tėkmė yra tokia srauni, kad, rodos, nepakeičiamai permainys esamą tikrovę; tačiau nušlūgus jausmams ir aistroms visa lieka kaip buvę. O kartais pakanka kelių žodžių bei poros neišskirtinių veiksmy, ir buvusi dalykų padėtis lieka nebesugražinama. Rugsėjo 29-oji atrodė priklausanti pastarajam atvejui. Tą dieną Europos centrinio banko prezidentas Mario Draghi savaitraštyje *Die Zeit* komentavo užsitęsusią ekonominę krizę. Nors jo atsakymai į susidariusią situaciją buvo griežti – nacionalinių biudžetų ir bankų priežiūra – įsimintiniausia ištara lietuvių politikų: „politinė sąjunga gali ir bus plėtojama kartu su fiskaline, ekonomine ir finansine sąjunga“. Stebėtina, kad bankininkas dėsto ekonominę ir politinę ES viziją, bet tai nėra atsitiktinumas. *The Economist* ironizuoja, kad Draghi ištara yra „tyrinėjama kaip graikų orakulų. Aukščiausiasis europizmo žynys oficialiai nesitaria su lyderiais. Kaip ir jo pirmtakas Jeanas-Claude'as Trichet, jis pasiūnčia politiniams lyderiams žinią nuo Eurobokšto viršūnės Frankfurte, klausosi atsakymų ir tada pareiškia nuomonę“.

Kokią žinią orakulas pasiuntė? Ji išsipildė po dviejų savaitių. Viena, Vokietijos Konstitucinis Teismas įžiebė žalia šviesa tolimesniam eurozonos šalių gelbėjimui. Taip Europos stabilumo mechanizmas tapo nuolatine struktūra, turinčia 700 milijardų eurų kapitalo bėdų kamuojamoms narėms. Netiesiogiai tai reiškė ir pritarimą tolimesnei ekonominei integracijai, apie kurios būtinybę kalbėjo Draghi. Antra, tą pačią dieną Europos Komisijos prezidentas José Manuelis Barroso meti-

nėje kalboje kreipdamasis į Europos parlamentą paragino nebesibaiminti ištarti, kad „mums reikės judėti link tautinių valstybių federacijos“. Taigi jis patikslino tolimesnės politinės integracijos pobūdį. Jei Vokietijos Konstitucinio Teismo sprendimas atvėrė kelią realioms sprendimams būsime spalio Europos viršūnių suvažiavime, tai Barroso kalba ženklino strateginės orientacijos pokyčius.

Šios dvi linijos – ekonominė ir politinė – vėliau įgavo netolygias trajektorijas. Vis dėlto ne ką mažiau iškalbinga, kas buvo įgyvendinta, o kas ne. To paties rugsėjo pabaigoje Radosławas Sikorskis, mums gerai žinomas Lenkijos užsienio reikalų ministras, nuvyko į Jungtinę Karalystę, Oksfordą, išversti pastarųjų savaitių žinučių į euroskeptikų kalbą. Ministras, išdėstęs kritiką „euroskeptikų mitams“, pasitikėjimo kupiną kalbą užbaigė kviesdamas britus jungtis prie reformų klubo ir perspėjo, kad jei šie atsisakysiantys, tai tenesitikai „pagalbos suardant ar paralyžiuojant ES. Nepervertinkite mūsų pasiryžimo nesugrįžti į XX a. politiką. Jūs nebuvote okupuoti. Dauguma mūsų kontinente buvo. Mes darysime beveik viską, kad užkirstume kelią tam nutikti dar kartą. [...] Mes tikime, kad eurozona išliks, nes jos išlikimas yra jos narių interesas. Europos lyderiai paspartins veikiančią integraciją europiniu lygmeniu. Naujosios institucinės sąrangos Europoje bus kitokios. Bet galiausiai jos bus stiprios“. Lenkijos tonas britų atžvilgiu turėjo būti pritenkiantis. Tiesa, kalba nebuvo sakyta politinėje institucijoje. O ir Jungtinė Karalystė nebėra supergaliūnė. Būtent tai ministras ir norėjo pabrėžti

pridurdamas, kad „per amžius Britanija buvo garsi dėl savo sveiko praktinio suvokimo ir politikos, grįstos realybe, ne mitais. Mes tikimės, kad artimiausiu metu sugrįšite į šią tradiciją“.

Atrodo, kad ministro buvo paklaustyta. Spalio 18–19 d. vykusiame ES lyderių susitikime britai neturėjo didesnių priekaištų priimamiems sprendimams, skirtiems klausimui, kuris labiausiai spaudė šalis nares ir kurį jos buvo labiausiai subrendusios išspręsti, t. y. bankinei sąjungai. Šiek tiek apsiriejus Vokietijai ir Prancūzijai, antros dienos ryte priimtas sprendimas, kad metų pabaigoje Europos centrinio banko pagrindu bus sukurtas bankų priežiūros mechanizmas, o šio klausimo detalės paliktos svarstyti finansų ministrams. Tad rugsėjo pabaigos žadėta orakulo intriga nuėjo perniek – jokių ekscentriškų politinių manevrų, tik ramus eurozonos gaisro gesinimas.

Toks scenarijus būdingas ES raidai. Iškilus problemai, randamas sprendimas, kuris pernelyg nekeltų antipatijos rinkėjams ir kurį galėtų priimti elitinis suvažiavimas. Taip mažais žingsniais gilėja narių integracija, dažniausiai ekonominėje sferoje, ne politinėje. Mat kai klausimai pakryps ta politine linkme ir kai pasiūloma spręsti rinkėjams, šie vetuoja, kaip parodė 2005 m. referendumai Prancūzijoje ir Olandijoje. Padėtis klampi: politikai nori ir gilesnės ekonominės integracijos su visa jos teikiama nauda, ir išsaugoti politinį suverenumą, idant turėtų svirtų valdyti ES darinį; ir rinkėjų populiarumo, paprastai užtikrinamo sugebant „išmušti“ naudos savai valstybei, ir būtinų sprendimų įgyvendinimo, kuriam reikia tarptautinio sutarimo, taigi ir nepopuliarių nuolaidų. Vadinasi, norisi balansuoti tarp galios lemti sprendimus ir apsaugos nuo atsakomybės. Šie prieštaravimai nuolat veda į išimtines situacijas, kuriose politinio vedlio vaidmens imasi ne tautinių valstybių politikai, o tokie demokratiškai nerenkami dariniai kaip Vokietijos Konstitucinis Teismas, Europos Komisija ar Europos centri-

nis bankas. Vadinamasis demokratijos deficitas stiprina elitistinių ES pobūdį.

Euroskeptikų kritika neapsiriboja vien kaltinimais elitizmu. Jie pabrėžia, kad kitaip ir negali būti, mat Europa neturinti savo tautos, kuri galėtų legitimiai išrinkti atstovus. Todėl jie siūlo tautinėms valstybėms realistinę nuostatą ES atžvilgiu: integruotis tik ten, kur naudinga. Kadangi euroskeptikai dažniausiai sutampa su tautininkais, toks siūlymas praktiniu požiūriu reiškia iš esmės pritarimą ekonominei ar energetinei integracijai bei autonomiją socialinių normų ir tautinės kultūros puoselėjimo klausimais. Su tokiu požiūriu eurofederalistai iš esmės sutinka (debatai kyla nebent dėl socialinių praktikų) pabrėždami, kad šis vis tiek gražina prie demokratijos deficito problemos. Anot jų, su demokratijos deficitu nereikia taikstyti ir gilesnė politinė integracija yra būtina dėl gilėjančios ekonominės integracijos. Jie tai spręstų dviem būdais: demokratiškai renkamomis ir plačias galias turinčiomis institucijomis – tai panaikintų tautinių valstybių reikšmę, bei paneuropinės tautos kūrimu, referuodami į XIX a. tautinių tapatybių kūrybą ir manydami galėsiantys atlikti kažką panašaus. Vadinasi, daugiau demokratijos (ir kartu piliečių suverenumo) ir mažiau nacionalinio suverenumo, ir daugiau europietiško bei mažiau tautiško. Abu siekiai neabejotinai kelia euroskeptikų siautulį.

Atrodo, kad abiejuose svarstymuose neužčiuopiama esama tikrovė su visu jos sudėtingumu: eurofederalistai ignoruoja ne tik tautinį prisirišimą (kaip tariamai retrogradinį), bet ir iš jo kylantį pasitikėjimą tautine valstybe kaip geriausia teisingumo ir laisvės sergėtoja (Habermas), taigi tiek socialinį-kultūrinį, tiek politinį aspektą; euroskeptikai ignoruoja politinės integracijos būtinybę kaip ekonominės integracijos sekmenį iš dalies manydami, kad jie laisvi lošti *raison d'état* partijas europiniu lygmeniu, ir kartu

galvodami, jog jų žaidimai neprives prie politinio pato vien todėl, kad ES dezintegracija būtų per brangi ar neįmanoma. Kaip pastebima *Charlemagne* bloge: „sovietų griūtis mus moko, jog vien dėl to, kad ekonominės dezintegracijos kainos būtų labai aukštos,

Honore Daumier. Europos pusiausvyra. 1867. Litografija

nėra pagrindo manyti, jog tai nenu-tiks. [...] Įsitikinimas, kad Sąjunga negali dezintegrutuotis, paradoksaliai [...] yra viena dezintegracijos rizikų. Paskutiniai Sovietų Sąjungos metai yra klasikinė tokios dinamikos išraiška. Manymas, kad dezintegracija yra „neįsivaizduojama“ gali paskatinti politikos formuotojus mėginti prastumti pavojingas strategijas, laikantis prielaidos, jog ilguoju laikotarpiu „nieko blogo negali nutikti“, ir skatinti idėją, kad anti-ES strategijos ir retorika trumpuoju etapu netgi galėtų pagelbėti“.

Tokioje federacijos ir tautinių valstybių dilemoje liekama prie *status quo* – elitistinio ES modelio. Jis gali išsilaikyti, kol rasis politinė valia, dažnai priklausoma nuo technokratinų grupių, spręsti krizėms, ir neatsiras pakankamai stipri išorinė ar vidinė jėga, pavyzdžiui, populistiniai euroskeptikų sąjūdžiai, siekiantys išardyti Sąjungą. Įsivaizduojant galimus dezint-

egracijos kainų mastus bei suvokiant trapumą, nuo kurio priklauso ES veikimas, stebina pasitenkinimas tokiu modeliu. Jį galėtume pateisinti, tik jei spaustų būtinybė, t. y. faktas, kad jokia kita alternatyva neįmanoma, su sąlyga, kad nei federacija, nei dezintegrutos tautinės valstybės nėra patrauklios. Jei imtume domėn padėties antinomiškumą, tai idealus variantas atrodo tarsi laikymas ant bedugnės krašto: darinys, kuris išsaugo tautinių valstybių suverenumą, o kartu turi daugiau galių ir yra demokratinis, kuris išsaugo nacionalinę tapatybę, bet kartu kuria paralelinę tapatybę, neprieštaraujančią ir neneigiančią pirmosios.

Šiais metais išleistoje knygoje *Europos Sąjungos krizė: atsakymas* žymus politikos teoretikas Jürgenas Habermasas ieško atsakymo tokio idealaus varianto rėmuose. Jo manymu, ES nereikia jokios europinės tautos, kuri bendros valios dėka įkurtų valstybę. Tikslas nėra nei perduoti suverenumą federacijai, nei išlaikyti jį tautinei val-

tybei. Tikslas – suverenumo šaltiniu paversti asmenį. Pagal suverenumo padalijimo sampratą piliečiai išlaiko savo tautinę priklausomybę, tačiau kartu vienas po kito perduoda „dalį“ suverenumo sau kaip būsimiems ES piliečiams. Toks dalijimas yra įmanomas, kadangi suverenumas įkūnijamas tame pačiame subjekte – piliečio asmenyje (euroskeptikai suskubtų pastebėti individualistinį pobūdį, bet pirmas išpūdis klaidingas). Nuo šiol jis dalyvauja „politiniuose sprendimuose tuo pat metu ir lygioje padėtyje kaip ES pilietis ir kaip konkrečios tautos, priklausančios ES, narys“. Tokiu būdu ES iš federacijos virsta tarptautine demokratija, kurioje tautinės valstybės išlieka „tiek kaip įstatymo ir laisvės užtikrintojos, tiek kaip šalys narės“.

Teoretikas pastebi, kad taip samprotaujant nesama prieštaravimo tarp politinių priklausomybių, kadangi mes visuomet priklausome bent keletui politinių grupių – „valstijai ar provin-

cijai“, „tautai ar valstybei, etc.“ Anot Habermaso, tapatinimosi kriterijus yra matuojamas „pasiryžimu aukotis remiantis ilgalaikiais tarpusavio santykiais“. Anksčiau šio kriterijaus išraiška buvusi visuotinė karinės tarnybos prievolė, t. y. pasiryžimas aukoti gyvybę. Tačiau šiandien šio kriterijaus išraiška yra pilietinis solidarumas, t. y. pasiryžimas dalytis viešąja erdve ir bendrosiomis gėrybėmis. Taigi galiausiai šitaip svarstydami prieiname, kad tarptautinės demokratijos esminė sąlyga yra europinis demosas ne tautine, o politine prasme, apibrėžiama per teises ir laisves, viešąją erdvę ir bendrą naudą.

Svarstymas apie konkretų siūlymo įgyvendinimą peržengtų šio rašinio rėmus. Prieš baigiant norisi palikti porą pastabų, vieną apie Habermaso siūlymą, kitą apie svarstymus Europos vienijimosi tema. Politikos teoretiko idėja, nors atrodanti paprasta, išties vienija dvi sudėtingas politinės filosofijos tradicijas – JAV Tėvų įkūrėjų ir

prancūzų revoliucionierių. Anot Hanos Arendt, Tėvai įkūrėjai politinės vienybės klausimą sprendė bendros veikimo ir svarstymų erdvės kūrimu. Žvelgdami į nueitą kelią, galime tarti, kad toks sprendimas buvo sėkmingas. Bet kitaip nei JAV revoliucijos laikais, Europos atveju ne tiek reikia sukurti svarstymų erdvę, kiek apjungti esamas erdves. Tai reiškia, kad didžiulis dėmesys turi būti skiriamas žiniasklaidai. Arendt amerikietišką tradiciją pozityviai priešino prancūzų kuriamai vienybe. Matydama didžiulį skirtumą tarp socialinės gerovės mechanizmų JAV šiaurinėse ir pietinėse valstijose, Arendt manė, kad socialinis dėmuo nėra esminis vienybei sukurti. Tačiau kas tinka JAV, ne visuomet tinka Europai. Habermasas teisingai, pabrėždamas būtinybę užtikrinti socialinės gerovės lygybę, kadangi Europa paprasčiausiai turi per ilgą socialinės gerovės kūrimo tradiciją, kurios išdava yra ta, kad, kaip ir šiaurinėse JAV

valstijose, gerovė nėra vien socialinis faktas, bet ir politinė, t. y. teisingumo, problema.

Antra pastaba apie svarstymus, ypač lietuviškuosius, dėl ES ateities. Nors svarstymai *už – prieš* formatu apie „daugiau ar mažiau Europos“ trunka kone pusę amžiaus, šiandien kaip niekad anksčiau aišku, kad jie nebetekę prasmės. Anksčiau minėtas Europos padėties sudėtingumas paprasčiau nuprasmina tokius svarstymus. Kaip gerai pastebėta *The Economist*, debatai turi persikelti į *yra – turėtų būti* formatą. Kitaip tariant, į svarstymus apie tai, kokiaje tiksliai padėtyje esame ir ką galėtume geriausia šioje padėtyje sukurti. Habermaso pavyzdys rodo, kad toks svarstymas yra įmanomas. Maža to – jis vaisingas. Galbūt dalies diskutantų Habermaso rezultatas netenkina. Tačiau reikia tikėtis, kad po to jie nesiims darsyk kritikuoti, kodėl Europos nereikia, bet vietoj to pamėgins apibrėžti esamą padėtį ir pasiūlyti alternatyvių atsakymų. ❏

Honore Daumier. Naujoji aerodinamika. 1867. Litografijos fragmentas

Antikantiški pamąstymai

„Nuskintos gėlės“ civilizacija

EGIDIJUS VAREIKIS

Šį tekstą, tiksliau jo pradinį variantą, parašiau Europos Parlamente Briuselyje klausydamas nuobodokai pomastiškų šnekų apie Europos vertybes, didžiųjų filosofų mokymo paveldą ir kitus panašius dalykus. Neslėpsiu, esu politinės filosofijos mėgėjas. Dėl dviejų priežasčių – neturiu nieko panašaus į filosofo diplomą ir labai mėgstu tekstus. Kadaisė naiviai tikėjau, kad politikai profesionalai savąją filosofiją turi išmanyti profesionaliai. Klydau, daugumai politikų filosofijos tekstai ne tik sunkiai įkandami, bet tiesiog nelabai ir reikalingi.

Nesileisiu į polemiką su paaiškinančiais, kokia politinė filosofija remiantis sukurtos mūsų valstybės, kaip veikiant tai filosofijai tapome tikrais europiečiais, kiek mumyse krikščioniškų šaknų, kiek liberalizmo, Apšvietos ir kitų civilizacinių trupinių. Europos Sąjungai suteikta net Nobelio taikos premija, o tai jau panašu į premiją už kantiškąją amžinąją taiką, panašu į universalią demokratiją, kuri daro pasaulį tarytum savivaldžiu skruzdėlynu ar globaliu kaimu.

Kantas savo filosofines idėjas paliko popieriuje, paliko kaip svajonę ateičiai, nes visuomenė buvo lyg ir nepasiruošusi toms drąsioms svajonėms. Nejaugi ji pasiruošusi dabar, tapusi visų europiečių rūpintojėle ir beveik universalia (ar pavadinkim – kosmopolitine) demokratija? Už tuos nuopelnus ir įvertinta? Kantas galėtų pagirti Europą už tai, kad šioji pernelyg nesiglobalizuoja ir netampa iki galo federacija. Pasak Kanto idėjos, konfederacija yra per silpnas modelis globaliai demokratijai, o federacija – pernelyg nedemo-

kratiškas. Taikingoji ES moka derinti tautinių valstybių ir centrinės vadovybės galias bei atsakomybės sferas. Galima sušukti, kad Kantas sukūrė šiuolaikinį pasaulį.

Tačiau pagalvojus kritiškiau, visa, kas yra šiandienėje Europos politikoje, sukurta ne todėl, kad Kantas buvo teisingas, o todėl, kad Europai nebesinorėjo karo. Kantas kūrė politikos svajones ir pats labiau tikėjo ne politika, o jos mitais. Jis teigė, kad revoliucija nėra kokia nors reforma mąstyme, o tik emocinis postūmis vesti tas „minias“, kurios nenori mąstyti. Katalikiškosios filosofijos pasaulyje Josephas De Maistre'as, prancūzų restauracijos filosofas, nerado jokios kitos politikai vadovaujančios jėgos, kaip tik išankstinė nuostata, kuri savaime yra iracionali. Taigi politinės filosofijos mumyse yra tiek, kiek jos leidžia mūsų emocijos.

O imkime ir paklauskime – ar tikrai valstybę kuria Kanto tipo filosofai? Demokratine save vadinančios valstybės valdžia atsiranda rinkėjų valia. O ta valia neretai būna keista ir nepaaiškinama, arba paaiškinama tuo, kad rinkėjai – visai ne filosofai ir visai ne demokratinio vadovavimo bendruomenei ekspertai. Valstybė vis dažniau valdoma ne racionalių Kanto protu, o Karaliaus Ūbo pasimėgavimais ir iliuzijomis.

Mano paties rinkimų kampanija partvirtino, kad balsuojantiems europiečiams Kantas ir kiti filosofai nelabai rūpi. Jų pasiekimai vis dar užfiksuoti konstitucijose, bet vis retesni kasdieniame gyvenime.

Toliau kritiškai galvodamas imtum ir suabejotum, ar pats genialusis Kantas su savo nepraktiškais idėjomis šiandien gautų darbą rusiškame Kaliningrado ar lietuviškame Vilniaus universitete? Ar šiaip būtų idomus kam nors ES?

Pasinaudojęs rinkimų kampanija ėmiau kalbėtis su rinkėjais apie tai, kiek jiems Kantas svarbus ir žinomas XXI a. pradžioje. Tyrimas, išpėju, nėra statistiškai patikimas.

Daugelis mano rinkėjų žino, kad tai didis filosofas, tačiau ne daug kas prisimena, ką jis sukūrė. Žmonės pateikia kelis tipinius atsakymus. Kažkoks filosofas, rašė kažkokias protų kritikas ir gyveno Karaliaučiuje. Sako, kad bandė sukurti universalią filosofiją, bet nespėjo. Kanto nėra šokių projektuose, tai gal ir nereikia... Kantas reikalingas tiek, kiek iš biudžeto galime remti visokias ten filosofijas, įskaitant kantiškąją. Panašu, kad orūs tautiečiai, save vadinantys mokesčių mokėtojais, Kanto šiandien nepastatys aukščiau radiatorių ar dujų... Pastatys kažkur tarp vartotojų teisių ir šunų priežiūros reikalavimų. Gal pats Kantas ir nekaltas, nes tą patį rinkėjai pasakytų ir apie Sokratą, Platoną, kur kas mažiau apie Kierkegaard'ą. Iš esmės jie visai nesijaučia gyvenantys didžiųjų filosofų idėjų pasaulyje.

Ar šiandien lietuviams, estams, graikams, italams ir portugalams reikia kažkokio Kanto? Tegul jis būna mitas teorijoje, bet praktikoje juk daugelis pasakys – ne tie laikai. Galime pasakoti vaikams apie Kantą, o praktikoje reikia galvoti apie mokesčius ir išmokas, apie tai, kaip mokykloje vaikas bus ne mokomas, o saugomas, kaip važiuosime ir kaip gausime atlyginimą. Tyčia sugretinu šiuos dalykus – moksleivio saugumas mokykloje svarbiau nei mokymo turinys, mūsų

atlyginimas svarbiau nei darbas... a... koks dar Kantas? Šiandien europiečiai nesidrovi paklausti, o kokia nauda, kad jis toks buvo – kokia nauda kariškiams, medikams,

mobilaus ryšio abonentams. *Facebooke*, laimei, Kantas yra, vadinasi, apskritai jis dar yra. O kas bloga būtų, jei apskritai nebūtų gyvenęs ir kažką parašęs? Būtų ne taip lengva įrodyti, kad be Kanto blogiau, nei be plastikinio lango.

Suprantu, kad sulauksiu pasipiktinimo dėl čia išsakomų minčių ir sutiksiu, kad ne visi europiečiai yra „runkeliai“. Valstybė yra žmonių bendrija, kurioje yra įvairių žmonių – gaminančių ir kuriančių, augančių ir senstančių, išradinčių ir patinginčių. Valstybė yra bendrija, kuriai reikia ir viešus finansus gaminančių, ir naudojančių, kuriai reikia ir gynybos, ir kultūros rėmimo. Bet tai klasikinė samprata. Šiandien besidalijantys ministerijas ir ieškantys ministrų mano, kad jokie *kantai* nebėra reikšmingi, o dar dažniau filosofijos nėra skaitę visai. Juk ministras ne filosofuoti ateina, ministras rūpinsis išmokomis.

Tenka daryti išvadą, kad politikai nėra geri ateities planuotojai. Ypač save demokratais vadinantys politikai. Jie didžiuojasi esantys „realistai“, mat savo veikloje „atsiremia“ į esamas realijas. Pagal savo veiklos specifiką jie tiesiog negali planuoti to, ko realiai nėra, jie niekada ir neišdrys pretenduoti į Kanto svajones. Šiandien bepročiais atrodytų tie, kurie siūlytų įsivaizduoti pasaulį, tarkime, be Rusijos. Tiesa, prieš šimtą metų beprotybe būtų laikomas Europos ateities modelis be Austrijos–Vengrijos, nors šiandien tokią Europą lengvai įsivaizduojame. Austrija–Vengriją politikai saugotų kaip realiją, ją sunaikinti ga-

lėjo tik radikalūs sukrėtimai – karas ar revoliucija, kurie abu remiasi daugiau emocijomis ir... filosofijomis.

Europa iki Antrojo pasaulinio karo buvo „konflikto Europa“ – politinis darinys, gimęs iš aiškaus įtakos sferų pasidalijimo. Evoliucinės galimybės joje buvo gana ribotos: demokratija, atvira rinkta, vienoks ar kitoks tautinės ir socialinės politikos modelis turėjo aiškias ribas. „Konflikto Europa“ galėjo būti lengvai planuojama tose aiškiose ribose, tačiau buvo visiškai neįsivaizduojama Europos ateitis be minėto konflikto. Gal todėl konflikto pabaiga nebuvo tokia didelė šventė, kaip tikėjosi planuotojai. Ji pati buvo tiesiog neįtikėtina. Dabartinės Europos ribos yra „išskydusios“. Ji yra „sutaikymo Europa“, t. y. gimusi ne dėl kokios nors filosofinės idėjos įgyvendinimo, o veikiau dėl kompromiso. Joje evoliucijos galimybės tebėra didelės, tad ribos – ne tik geografinės, bet ir politinės – gali kisti. Planavimo galimybės čia lyg ir atrodytų įdomesnės, tačiau planavimas vienaip ar kitaip turi būti kryptingas, turėti ateities viziją. O ateities vizijos politikų galvose, deja, gimsta iš realijų, o ne iš svajonių filosofijos. Politinės partijos šitaip nebetenka ideologinio pagrindo, ideologinės deklaracijos lieka, tačiau vis labiau atsilieka nuo gyvenimo. Gal todėl Kantas ir tampa vis nesvarbesnis, o tai pranašauja civilizacijos dekadansą ir neišvengiamą griūtį.

Vienas Briuselio kalbėtojas, cituodamas kažkokį kinų autorių („nespėjau pagauti“ pavardės) sakė, kad Europos civilizacija yra žavi ir turi nuostabias

krikščioniškas šaknis. Tačiau patys jas kapoja ir vis labiau primena nuskintą gėlę, kuri vazoje atrodo gal ir gražiau nei sode, tačiau pasmerkta greitai ir negrįžtamai mirčiai.

ES politika tampa vis labiau deideologizuota, vis labiau „praktiška“. Europos civilizacija sensta ir miršta, ir išgalvotasis Karalius Ūbas tampa realesnis už realų Immanuelį Kantą. Aišku, kad Ūbas kvailas ir neteisingas, teisus Kantas, tačiau visuomenė remia ne Kantą. Praeis keli šimtai metų, kol prisimins Kantą, prisimins, kad jo būta protingo ir teisingo. Kantas bus pamirštas greičiau nei Mozartas, nes pastarasis, kaip rinkėjai žino, kūrė muziką mobiliakams... Kaip anoje Romoje – duonos ir žaidimų reikės kur kas labiau nei filosofijos mokslo... Romos istoriją pakartojant tampa aišku, kodėl gera filosofija ar mokslo dalykai ūmai pamirštami. Ir ar nebus ta Nobelio premija ne premija už taiką, o už deideologizaciją ir vertybių mirtį? Dar XIX a. pradžioje didis poetas Heinrichas Heine sakė, kad jei išnyks kryžius, išnyks ir Europa, išnyks kažkas, kas postromėninius barbarus padarė oriais europiečiais. Platesne prasme tai politinės filosofijos vertybės. Dabar galime atsakyti sau, kodėl nebesame tokie orūs, kokie buvome prieš kelis šimtmečius.

Va taip ir baigiame metinius antikantiškus pamąstymus, Naujuosius Metus sutikime ne su „kantais“, o su valstybės, savivaldybės ir savos piniginės biudžetais, kuriuos pasirašys karalius Ūbas, ar kas nors panašaus... Šiandien pasimėgaukime gyvenimu, o ryt kas bus, tas bus... Gėlė jau nuskinta. ❧

Czesławo Miłoszo Vilnius: tekstai ir fotografijos, sudarytoja **Margarita Matulytė**, tekstus vertė Almis Grybauskas, Skirmantė Kondratienė, Vilnius: Apostrofa, 2012, 196 p., [900] egz.

Kalbėta ir rašyta apie Miłoszą per pastaruosius metus buvo daug, todėl, rodos, tekstai ir mintys ima įkyriai kartotis, kai kur virsta lozungais ar įgyja grafomanijos požymių. Kita vertus, tai geriau negu jokios refleksijos nebuvimas. O knyga, į rankas paimta su kiek išankstine nuostata, maloniai pradžiugino. Giriu už tai, kad į Miłoszo ir Tomo Venclovos tekstus nedaryta jokios intervencijos, nes jie nekomentuojami, nenarstomi po sakinį, o skaitytojui nebaksnojama kaip jis turįs suprasti vieną ar kitą mintį. Todėl su kiekvienu puslapiu nuo knygoje aprašytų pastatų tarsi nupūti paviršinių sluoksnių ir atrandi tai, ką regėjo pats Miłoszas. Taikliai parinktos fotografijos nėra atsietos nuo tekstų, o juos papildo. Sklandžiai pereinama nuo tarpukario Vilniaus vaizdų prie sovietmečiu vykusių procesų ir užbaigiama šiandienėmis Vilniaus bei jo gyventojų tapatybės paieškomis.

Sonata Šulcė

Freeman, Philip, *Aleksandras Makedonietis*, iš anglų kalbos vertė Vitalijus Šarkovas, Vilnius: Tyto alba, 2012, 423 p., 3000 egz.

Lengvai skaitoma, įtraukianti, net savaip smagi knyga turėtų sudominti ne vieną skaitytoją. Profesionalus turbūt nelabai, nes viskas jau bus žinoma, o gausūs anachronizmai ir šampai rėš akį. Kai kurie net labai: pavyzdžiui, religingumo ir prietarinumo painiojimas. Tačiau paauglį moksleivį ar pagyvenusį smalsutį nuotykių romano vertas Aleksandro Makedoniečio gyvenimas tikrai apža-

vės. Juk tai legendinio Achilo įsikūnijimas, kai dėl neblėstančios šlovės ir didingų žygių pasirenkamas trumpas ir itin rizikingas gyvenimas. Kartu tai pažintis su prarastu senuoju pasauliu, kur užkariaujamos civilizacijos skaičiuoja jau ne pirmą tūkstantmetį, o į mūsų stojančios tautos ir gentys seniai pradingusios nebūtyje. Tekstui trūksta išsamesnio helenistinės kultūros pristatymo. Nors gal tai tik eilinė knyga apie Makedonietį, bet lietuviškai jų tikrai nėra daug, tad kiekvienas trupinėlis savaip vertingas.

Vladas Liepuonius

Kudirka, Robertas, *Kalėjimo, kriminalinio ir narkomanų žargono žodynas*, Kaunas: Kitos knygos, 2012, 288 p., 700 egz.

Ši plačiąjai visuomenei taikoma knyga regisi dailesnė, patogesnė į rankas paimti nei jos pirmtakas – kone tezasauras. Šį kartą leidėjai viršelyje atsiskė ambicijos visuomenės užribio leksiką išūliai sieti su lietuvių kalba (matyt, bus laiku atsižvelgę į mano pastabą). „Žodyno“ puslapiuose lietuvių kalbos leksikos iš tiesų tenka su žiburiu dairytis, o ir aptikus kokią lietuvišką rūbą įvilktą padarą, kaip mat paaiškėja, kad tai tėra vulgarus vertalas ar atgrasus svetimos savimonės brukalas (*apsigrybinti, pagaidinti, pavaryti* ir pan.). Tačiau susizgribkime, juk net ir klampodamas po patį juodžiausią dumblyną, žmogus imi ir atrandi kokią dailią geležėlę: šįsyk nuoširdžiai pradžiugino akivaizdus pražūtingo anglų kalbos poveikio ribotumas, akį glostė sudarytojų ištikimybė gimtosios kalbos garsyno dvasios nežalojančiai rašybos tradicijai (*blet*; p. 38). Vadina si, vilties dar esama, reikia tik suskubti ir naująjį knygos leidimą praturtinti atitikmenimis iš gyvosios kalbos

(LKŽ), kur kas tiksliau nusakančiais daugelį kriminalinio pasaulio „poniatijų“. Negi *kietžmogis, gudraušius* prastesnis už *vierchą, o spardalà, krušėklis* už *bachūrą? Ar pismaūšis* ir *trizna*, už *džiumberą* ir *kaziolą*? Tikiu, kad postūmis kalbos atsinaujinimui įmanomas ir atsispyrus nuo paties dugno.

Skarutis Dalgė

Pamuk, Orhan, *Mano vardas Raudona*, iš turkų kalbos vertė Justina Pilkauskaitė-Kariniauskienė, Vilnius: Tyto alba, 2012, 567 p., 2500 egz.

Ketvirta šiuolaikinio turkų rašytojo knyga lietuviškai. Nustebinanti, sužavinti dar kitokia struktūra ir stilistika. Apie tą patį gimtąjį Stambulą, kuriame rašytojas gyvena ir apie kurį turi daug ką ir vis kitką papasakoti. Šiame romane, kuris yra postmodernus intertekstas su užuomina į garsų Umberto Eco kultūros istorijos detektyvą *Rožės vardą*, ši kai kuo pranokstantis rytietiškas šio žanro variantas – apie XVI a. miniatiūrų meistrus Stambule. Narpliojant jų žmogžudystės istorijas, čia daug įdomaus atskleidžiama apie islamo meno tradiciją, apie meno, religijos ir valdžios ryšį Osmanų imperijoje, apie musulmonų požiūrį į itališką portreto žanrą ir kt. Tai žaismingas idėjų romanas, reikalaujantis lėto skaitymo, o kai šis ima varginti, suteikia lengvo skaitymo malonumą skyreliuose su meilės istorija. Rašytojas vedžioja skaitytoją po Stambulo gatves, namus, miniatiūrinių dirbtuves, sultono rūmus, įtraukdamas į gyvą to meto daiktišką, žmogišką ir knygų piešinių tikrovę. Tai vienas geriausių šio autoriaus darbų. Su kūrybine jėga ir ištverme kurtas kone aštuonerius metus ir pasirodęs 1998-aisiais, dar iki Nobelio nominacijos.

Dalia Zabielaite

Sabaliauskaitė, Kristina, *Danielius Dalba & kitos istorijos*, Vilnius: Baltos lankos, 2012, 208 p., 3000 egz.

Poantraštiniame puslapyje pasitinka du apsidraudimai. Vienas – jei kas atpažintų save, antras – jei kas (ypač kokia Institucija) atpažintų gyvąją (nors, sako, mieste nebūna gyvos, tai tiesiog žmonių) kalbą. Jei ne priminimas, kad kalba yra stilistinė priemonė, būčiau kuriam laikui išėjusi neatšigreždama – į žydų, lenkų, lietuvių Vilnių, Londoną, Paryžių, nostalgiją, ironiją, *déjà vu*, tarp eilučių. O dabar teko gręžiotis į kursyvą, kabutėmis išryškintus, pasigailėti prašančius „nusi Kaltimo“ įkalčius. Žmonių-charakterių kalbos žodžius. Apostrofų apdarytus vardus. Laimė, be reikšmės paaiškinimų išnašose kaip romane *Silva verum*. Jei ne reksmingas išryškinimas, žodžiai išlietuviški ir veikėjų charakterius ir atliktų tai, kam buvo skirti. Į akis dar labiau krenta antroji medalio pusė – kompromisiniai pakaitai: štai sakinio ritmas diktuoja *treningus*, o matome *sportinį kostiumą*; rašoma *croissant* ir pridodama – raguolis. Leisti – neleisti? Keisti – nekeisti? Stilius – ne stilius? Trečioji Kristinos Sabaliauskaitės knyga. Rašytoja laimi 3:0.

Loreta Vaicekauskienė

Sakowicz, Kazimierz, *Panerių dienoraštis, 1941–1943 m.*, iš lenkų kalbos vertė UAB „Magistra“, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2012, 204 p., 500 egz.

Ilgai archyvuose tylėjęs *Panerių dienoraštis* pagaliau prakalbintas lietuviškai. 1941–1943 m. žiaurias egzekucijas stebėjusio Panerių gyventojų Kazimiero Sakovičiaus užrašai įdomūs kaip tiesioginis šaltinis, kurio medžiaga gali tiek papildyti istorinę sudėtingo nacistinės okupacijos Lietuvoje periodo analizę, tiek suteikti naują reikšmę vėlesnei *Holokausto industrijos* sąvokai. Dienoraštyje fiksuojami aukų skaičiai ir budelių vardai papildomi savalaikie interpretacija:

užrašai, gimę kaip elementarus duomenų fiksavimas, ilgainiui išsiplečia į paties šaltinio autoriaus tyrimą. Vis dėlto, kaip ir visi šaltiniai, šios knygos tekstas yra problematiškas – tautinė (lenkiška) amžininko perspektyva persmelkia įvykių pasakojimą, neretai svaidomasi ir juodo sarkazmo kibirkštėmis. Objektivi ir subjektyvi pasakojimo trajektorijos persipina – skaityti unikalų tekstą derėtų tiek kritiškai, tiek atlaidžiai.

Akvilė Naudžiūnienė

Saramago, José, *Kai mirtis nusišalina*, iš portugalų kalbos vertė Zigmantas Ardicikas, Vilnius: Kitos knygos, 2012, 212 p., 1200 egz.

„Kitą dieną niekas nemirė.“ Tai pirmas ir paskutinis portugalų rašytojo romano sakiny. Tikriausiai dabar pagalvojote, kad užsimiršęs arba sąmoningai išdaviau svarbiausias José Saramago knygos paslaptis, kartu sugadindamas jos skaitymo malonumą. Anaipol. Pasakojime apie pasipiktinusių žmonių nedėkingumą ir paskelbusią neterminuotą streiką mirtį svarbi ne pati situacija, bet jos sukuriama priežasčių – padarinių griūtis. Atsivertę vėlyvajai Saramago kūrybai priskirtiną romaną, rizikuojate būti įtikinti, kad fizinio kūno nemirtingumas (portugalų rašytojas buvo ateistas) yra visai ne panacėja. Tuo tarpu romane piešiamas mirties paveikslas irgi mažai ką turi bendra su mūsų sąmonėje įsitvirtinusių bejausmės pabaisos, pasibalnojusios dalgį, įvaizdžiu.

Aurimas Švedas

Sverdiolas, Arūnas, *Kultūra lietuvių filosofų akiratyje*, Vilnius: Apostrofa, 2012, 619 p.

Vienas žymiausių šiuolaikinių Lietuvos filosofų mums padovanojo išskirtiną leidinį. Knygoje sistemiskai sudėlioti skirtingu metu parašyti kultūros filosofijai skirti straipsniai, kurių visumą pats autorius vadina „prasminga mozaika“. Filosofijos profesionalus ir

mėgėjas knyga patrauks temų spektru bei autoriui būdinga gilia ir nuoseklia kultūros reiškinų analize, originaliomis išvalgomis; prieš šimtmetį ir vėliau Lietuvoje ar emigracijoje kilusių Stasio Šalkauskio, Vosylius Sezemano, Antano Maceinos, Juozo Girniaus, Vytauto Kavolio kultūros idėjų įdabartinimu. Sverdiolo darbų vertintojus knyga giliai pradžiugins, nes pagaliau visa, ką filosofas yra parašęs ir įvairiuose leidiniuose paskelbęs apie svarbiausią savo tyrimų lauką, galima rasti vienoje vietoje.

Nerija Putinaitė

Žukas, Vaidotas, *Molėtai 625: Žmonės, istorija, gamta*, tekstų bendraautoriai Algimantas Černiauskas, Mindaugas Černiauskas, Aistė Černiūtė, Marius Ivaškevičius, Molėtai: Molėtų krašto muziejus, Vilnius: Dizaino studija „Savas takas“ ir ko, 2012, 192 p., iliustr., 1000 egz.

Kartais žmonės pasiekia amžiaus ribą, kai jų gimtieji kaimai tampa žymiausi, o jie – patys pačiausi jų aprašytojai. Taip knygų lentynas pildo valsčių, parapijų ir miestų istorijų kratiniai, smarkokai atitrūkę vieni nuo kitų, tačiau su didžiulėmis liaupsėmis gimtims takeliams, krūmeliams ar net kažin kokiems *raikomams*. Šiose pakampių praeityse įdomiausia rasti savo artimųjų pavardę ar beužželiančio gimtakampio fotografiją. Kitaip knyga lieka tik lentynų dekoracija. Tačiau rypavimams nepasiduosime, nes yra ir puikių pavyzdžių. Nauja knyga apie Molėtus skleidžia visai kitokią žinią. Kruopšti medžiagos atrinktis, simpatiški tekstai, kokybiškos medijos ir net popierius Molėtus pristato ne tik kaip savitą Aukštaitijos ar Lietuvos kraštą, bet leidžia į juos žvilgtelėti ir iš dar platesnių horizontų (užsienietis neliks abejingas tekstams apie Dubingių ir Luokesų būtovės slėpinius ar Mykolo Giedraičio ir Antano Kraujelio asmenybes). Atsivertus knygą, sunku neperskaityti, o paskui ir neaplankyti šio krašto.

Norbertas Černiauskas